

2016. XVIII. évfolyam, 1. szám

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

*Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés
elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből*

*ELTE Bölcsészettudományi Kar
Fordító- és Tolmácsképző Tanszék*

Kéziratok beküldése:

Klaudy Kinga főszerkesztő
ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
1088 Budapest, Múzeum krt. 4., „F” épület
Telefon: 411 6500/5894, Fax: 485 5217
E-mail: klaudy.kinga@btk.elte.hu

A folyóirat megvásárolható vagy megrendelhető:

Papp Sándorné
ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
1088 Budapest, Múzeum krt. 4., „F” épület
Telefon: 411 6500/5894, Fax: 485 5217
E-mail: papp.sandorne@btk.elte.hu

ISSN 1419 7480

Felelős kiadó:
ELTE Bölcsészettudományi Kar
Fordító- és Tolmácsképző Tanszék

Tördelés: Pavelus Bt.
Nyomtatás: Robinco Kft.
Felelős vezető: Kecskeméthy Péter

Tartalom

A fordítás kutatása

Götz Andrea

A diskurzusjelölők fordításának kérdései 5

Robin Edina

Lektorált fordítások és eredeti magyar szövegek gépi összehasonlítása . 19

A tolmácsolás kutatása

Rohonyi Borbála

Birkózás az írott szöveggel szinkrontolmácsolás közben 2. rész 31

Móricz Kristóf András

Információ- és kommunikáció-technológiai eszközök használata a tolmácsolásban 50

Audiovizuális fordítás

Sereg Judit

Reáliák fordítása a Jóbarátok című tévésorozatban 64

Műfordítás

Huszár Attiláné Fábíánkovits Erzsébet

A relevancia vizsgálata Bulgakov A Mester és Margarita című regényének magyar és angol nyelvű műfordításában 78

Konferencia-beszámolók

Balogh Dorka

Translating Europe Forum (Brüsszel, Az Európai Bizottság Fordítási Főigazgatósága, 2015. október 29–30.) 90

Bakti Mária

Szakfordító szakmai nap (Gödöllő, Szent István Egyetem, 2016. január 21.) 94

Szegh Henriett

Getting Translated (Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2016. április 4–5.) 99

Dankó Szilvia	
<i>Fordítástudomány 2016. XVIII. Fordítástudományi Konferencia. XIII. Fordítástudományi PhD-Konferencia (Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem, 2016. április 7–8.)</i>	104
Zachar Viktor	
<i>Luc van Doorslaer: Translation in the World of Journalism (Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2016. május 6.)</i>	108
Előadás-sorozatok	
Gáspár Emese, Elek Dóra, Kállai Anna, Lajka Petra, Szőke Johanna	
<i>A TERMIK és a MaTT 2015. évi őszi előadásorozata (Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem 2015/2016 őszi félév)</i>	111
Zachar Viktor	
<i>FT 21 – Fordítástudomány ma és holnap (Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem, 2015/2016 őszi félév)</i>	116
Recenziók	
Barta Péter	
<i>Horváth Ildikó: Bevezetés a tolmácsolás pszichológiájába</i>	120
Robin Edina	
<i>Gabriela Saldanha, Sharon O’Brien: Research Methodologies in Translation Studies</i>	124
Dankó Szilvia	
<i>Roberto A. Valdeón: Translation and the Spanish Empire in the Americas</i>	128
Rádi Éva	
<i>Borgulya Istvánné Vető Ágnes Ágota: Kulturális távolságok – vállalatokon belül és országok közötti interakciókban</i>	136
Szegh Henriett	
<i>Fata Ildikó, Veresné Valentinyi Klára (szerk.): Szaknyelv és szakfordítás. Tanulmányok a szakfordítás és a fordítóképzés aktuális témáiról</i>	142
Nagy Annamária Lilla	
<i>Szabóné Papp Judit (szerk.): Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények. Interdiszciplináris tanulmányok. IX. évfolyam 2. szám.</i>	147
Summaries in English	152
Útmutató a FORDÍTÁSTUDOMÁNY szerzőinek	155

A diskurzusjelölők fordításának kérdései

Götz Andrea

E-mail: gotzandrea@caesar.elte.hu

Kivonat: A diskurzusjelölők kutatásában a fordítási adatok alkalmazása új módszerek és megközelítések (Aijmer és Simon-Vandenberggen 2004) elterjedéséhez vezetett, sokszor azonban anélkül, hogy ezen adatok forrásának, vagyis a fordítási szövegeknek a (Károly 2007) tulajdonságait figyelembe vennék. A dolgozat bemutatja azon kérdéseket és problémákat, amelyeket a diskurzusjelölők fordítása vet fel a diskurzusjelölő-kutatás és a fordítástudomány szempontjából. Az áttekintés célja, hogy a két kutatási terület egymás számára releváns problémáit, megközelítéseit és eredményeit összegezze, mivel ezeket gyakran csak elszigetelve, az adott kutatási területre korlátozva tárgyalják. A két terület elméleti és gyakorlati megközelítésének egyesítésével a fordított szövegekben található diskurzusjelölők kutatása árnyaltabb, mindkét területen hasznosítható eredményekhez vezethet. A tanulmány e problémákat európai parlamenti felszólalások diskurzusjelölőinek fordításain keresztül szemlélte.

Kulcsszavak: diskurzusjelölő, diskurzusjelölő-fordítás, fordítási módszer, kontrasztív elemzés, relevancia-elmélet

1. Bevezetés

A diskurzusjelölők kutatásában (főbb irányzataihoz l. Blakemore 2006) a kontrasztív, többnyelvű megközelítések mellett nemrég megjelent a fordítási adatok bevonásának, a fordítás mint módszertani eszköz használatának igénye.

A *fordítási módszert* (Aijmer és Simon-Vandenberggen 2004), vagyis a diskurzusjelölők jelentésének, illetve funkciójának fordítási adatokon végzett elemzését, számos kutatás alkalmazta (l. Aijmer et al. 2006, Degand 2009, Furkó 2015). A fordítási adatok bevonása alapvetően a pragmatikai jelölők (l. 2.) multifunkcionalitásának feltérképezését szolgálja. A módszer arra a feltételezésre épül, miszerint a fordító valamely pragmatikai jelölő számos funkciója közül azonosítja azt, amelyet az adott kontextusban betölt, és ennek megfelelő funkciójú elemmel felelteti meg a célnyelven. A forrásnyelvi és a fordítással hozzájuk kapcsolt elemek pedig egy *szemantikai mezőbe* tartozó lexikai elemek hálózatát rajzolják fel.

A diskurzusjelölők kutatásában azonban a többnyelvű, kontrasztív megközelítések és a fordítási adatok imént említett alkalmazása gyakran sem a mód-

szerek, sem a következtetések szempontjából nem különülnek el élesen. A fordítás révén keletkezett nyelvi adatokat tehát olyan módon kezelik, mintha azok kontrasztív nyelvi példák lennének, így a fordítás komplexitását adó tényezőket figyelmen kívül hagyják. Ugyan végeztek olyan kutatásokat is (Blakemore és Gallai 2014, Gallai 2015, Hale 2004, Becher 2011), amelyek a diskurzusjelölők tolmácsolási és fordítási adatait kifejezetten a tolmácsolás vagy a fordítás, vagyis a fordítástudományra vonatkoztatható következtetések szempontjából értelmezik, a két kutatási irányzat lényeges, egymást érintő problémáinak tárgyalására még nem került sor.

A jelen tanulmány a diskurzusjelölők fordításának problematikáját járja körül, részletesen bemutatva a *fordítási módszert*. A módszer kritika nélküli használatának hátrányai elsősorban abban ragadhatók meg, hogy a kutatók a fordítási adatok tárgyalásakor a fordítás komplexitását – a fordítás folyamatát és végeredményét befolyásoló számos tényezőt – nagyrészt figyelmen kívül hagyják. A módszer ezek figyelembevételével azonban kétségkívül alkalmas rá, hogy nemcsak kiegészítse a hagyományos kontrasztív kutatásokat, hanem a fordítási adatokból a diskurzusjelölők kutatására, a diskurzusjelölők fordítására és a fordítástudományra nézve is releváns eredményekhez vezessen.

A diskurzusjelölők fogalmának problémacentrikus áttekintése (2.) után a fordítási adatok hasznát (3.), a fordítási adatok kontrasztív elemzését (3.1.) és a fordítási módszert (3.2.) tárgyaljuk. Ezután a fordított diskurzusjelölők kutatásának eredményeit (4.) mutatjuk be. Az európai parlamenti felszólalásokból vett példák (3.1. és 4.) szemléltetik a diskurzusjelölők fordításának kérdéseit. A tanulmány végül összegzi (5.) a diskurzusjelölők és a fordítás problematikáját.

2. A diskurzusjelölők fogalma

A diskurzusjelölők több szempontból is problematikus elemek. A szakirodalomban nincs konszenzus sem ezen elemek definíciója, sem terminológiája, sem funkciója, sem pedig az e kategóriába tartozó nyelvi elemek „listáját” illetően sem – vagyis nem létezik egyetlen nyelv esetében sem kimerítő „lista” az adott nyelv diskurzusjelölőiről. A következőkben a diskurzusjelölők problémái mentén tárgyalunk a teljesség igénye nélkül releváns diskurzusjelölő-kutatásokat magyar és nemzetközi viszonylatban.

Dér (2009: 213) szerint „a diskurzusjelölőkkel kapcsolatos terminológiai és definíciós káosz”, amelyet a diskurzusjelölők „több különböző nagy pragmatikai funkcióhoz (pl. attitűdjelölés, textuális, ideációs funkció) kötése” okoz, nem megoldható mindaddig, „amíg legalább a pragmatikai funkcióköröket illetően ki nem alakul valamifajta konszenzus”. Azonban az eddigi, a diskurzusjelölők vagy a diskurzusjelölők kódolta diskurzusviszonyok klasszifikációjára irányuló kísérletek sem vezettek a diskurzusjelölők univerzálisan elfogadott leírásához (Blakemore 2002). Arról sem árt megemlékezni, hogy nemcsak a pragmatikai vagy diskurzusjelölők tölthetnek be pragmatikai funkciót (Dér 2009). Továbbá a diskurzusjelölők sem az egyedüli olyan elemek, amelyek a diskurzus szintjén fejtik ki hatásukat (Blakemore 2002).

A terminológiai sokféleség elméleti, módszertani, de a kutatás anyagát érintő (szóbeli, írott, spontán, párbeszédés, formális, informális stb. anyag) különbségekből is ered. A nemzetközi szakirodalomban találkozhatunk a *diskurzuskötőszó* (*discourse connective* – Blakemore 1992, Schiffrin 1987), *diskurzusjelölő* (*discourse marker* – Fraser 1990, Schiffrin 1987), *pragmatikai jelölő* (*pragmatic marker* – Fraser 1990, Aijmer és Simon-Vandenberg 2004) terminusokkal, amelyek kutatótól függően más, de akár ugyanazokra az elemekre is vonatkozhatnak.

Egyes terminusok között hierarchikus kapcsolat vagy szembenállás létezik. Fraser (1990, 1999) például a *diskurzusjelölőket* a *pragmatikai jelölők* alfajának tartja, amíg mások velük szinonim fogalomként kezelik őket, vagy el is vetik a különbségtétel szükségességét. Dér (2009) tárgyalja a *pragmatikai jelölő* és *diskurzusjelölő* közti distinkció szempontjait – és számos magyar kutató munkáját összefoglalja –, a kutatásokban azonban e különbségtétel nem mindig található meg.

A hazai használatban a *diskurzusjelölő* fogalma „igen tág” (Schirm 2011: 9), Schirm (2011: 9) gyűjtésében a következő terminusok használatosak: *pragmatikai kötőszó* (Németh T. 1998), *bevezető szó* és *kifejezés* (Keszler 1998), *metainformációs operátor* (Bańcerowski 2005), *társalgásszervező elem* (Kugler 2000b), *konnektor* (Csúry 2005), *árnyaló partikula* (Péteri 2001), *modális partikula* (Kiefer 1988), *diskurzuspartikula* (Gyuris 2008) és *diskurzusjelölő* (Dér 2005a, Dömötör 2009, Schirm 2009a, Dobos 2010).

A terminológiai sokféleségnek megfelelően az elemekhez számos funkciót kötnek, a magyar kutatásokban azonban rendszerint közös pont, hogy a *diskurzusjelölő* kategóriát funkcionális szóosztálynak tartják, az elemek szerepkörét pedig alapvetően pragmatikainak, amelyek között pedig a *diskurzusszervezés* és az *attitűdjelölés* kiemelt helyet kapnak.

A *diskurzusjelölők* megközelítéseit alapvetően koherencia-, kohéziós vagy funkcionális alapúnak tekinthetjük (vö. Blakemore 2006), bár ezek között átfedéseket tapasztalunk. Elfogadott gondolat, hogy a *diskurzusjelölők* a *diskurzus* szintjén hatnak, ugyan, mint említettük, nem ezek az egyetlen ilyen elemek, és a *diskurzusjelölők* meghatározása ezért attól is függ, mit tekintünk *diskurzusnak*. A *diskurzusjelölők* jelentését általában nem igazságfeltételesként írják le, vagyis nem járulnak hozzá a megnyilatkozás propozicionális tartalmához.

Természetesen az elméleti keret is nagyban befolyásolja a kutatók *diskurzusjelölő-felfogását*. Blakemore (2002), aki a relevanciaelmélet felől közelít, nem annyira a *diskurzusjelölők* *diskurzusban* betöltött szerepét kutatja, mint inkább „a sikeres nyelvi kommunikációt megalapozó kognitív folyamatokat, és *diskurzusjelölőnek* nevezett kifejezéseket aszerint kell elemezni, hogyan járulnak hozzá ezekhez a folyamatokhoz”¹ (Blakemore 2002: 5). Ezért Blakemore (2002) megközelítése nagyban eltér azokétól, akik funkcionális, *diskurzus-elemzési* vagy *szociolingvisztikai* paradigmában tárgyalják ezen elemeket. Ami Blakemore (2002) nézetében a *diskurzusjelölőket* más elemektől elválasztja, az az ezen elemek *procedurális kódolásban* betöltött szerepében rejlik.

A *kohéziós megközelítésben* a *diskurzusjelölők* *szemantikai* (Halliday és Matthiessen 2014) vagy *procedurális* (Fraser 1990, 1999) jelentésű kötélemek, amelyek logikai kapcsolatot fejeznek ki a szöveg vagy *diskurzus* részei kö-

zött. Fraser (1999) ennek megfelelően kategorizálja a kapcsolatokat, amelyeket a diskurzusjelölők kifejezhetnek, így léteznek például kontrasztív, elaboratív és inferenciális jelölők. Fraser (1999: 947) a kontrasztív jelölőknél a következő elemeket sorolja fel: *(al)though, but, contrary to this/that, conversely, despite (doing) this/that, however, in comparison (with/to this/that), in contrast (with/to this/that), in spite of (doing) this/that, instead (of (doing) this/that), nevertheless, nonetheless, on the contrary, on the other hand, rather (than (do) this/that), still, though, whereas, yet.*

A fenti elemek abban térnek el egymástól, hogy pontosan milyen viszonyokat jelölnek a diskurzus részei, vagyis a diskurzusszegmensek között. Ezek a viszonyok felelősek azért is, hogy az elemek nem minden esetben helyettesíthetők egymással. Fraser (1999: 947) példájában (1) a *nevertheless* azt jelzi, hogy a második szegmens üzenete váratlan „kontrasztban” áll az első szegmensben sugallt üzenettel:

- (1) We left late. *Nevertheless*, we got there on time.

Blakemore (2002) megközelítésében az elemek kódolta procedurális jelentés okozza különbözőségüket, mivel az eltérő feldolgozási parancsokat ad a hallgatónak. A helyettesíthetőség kérdését Blakemore (2002) is tárgyalja *but, however* és *nevertheless* „hierarchiája” kapcsán – ugyan nem célja használati hierarchiák felállítása. A különbség Blakemore (2002) számára tehát nem a logikai vagy diskurzusviszonyok pontos természetében rejlik, hanem az elemek kognitív folyamatokban játszott szerepében: „[...] *nevertheless*-szel bevezetett megnyilatkozást egy kérdésre adott válaszként értelmezzük, amelyet a megelőző diskurzus vetett fel (expliciten vagy impliciten), vagy amely a megelőző diskurzus interpretációja révén vált relevánssá”² (Blakemore 2002: 126).

A kognitív és a logikai viszonyokra alapuló megközelítések nem zárják ki egymást, inkább más-más szinten írják le az elemek funkcióját, tulajdonságait. A Schiffrin-féle (1987) funkcionális megközelítés, amely a diskurzusjelölők szerepét a diskurzuskoherenca megteremtésében látja, összetett leírást tesz lehetővé, mivel a diskurzusjelölők különféle diskurzusszinteken (*planes of discourse*) betöltött szerepeit egyesíti. A diskurzusszervező szerep lényegében azt jelenti, hogy a beszélők ezen elemekkel jelzik például a beszédfordulókat, ragadják magukhoz a szót, vagy térnek vissza olyan pontokhoz, ahol megszakították őket. A *but* diskurzusjelölői funkciója az utóbbit valósíthatja meg (Schiffrin 1987: 174).

A diskurzusszervező szerepet tágran értelmezve idesorolhatjuk Fabulya (2007) spontán párbeszédben végzett elemzését az *izé, hogyhívják* és *hogymondjam* „lexikális kitöltőelemek” szerepéről a beszédprodukciónál közben ejtett hibák javításában, a beszédtervezés közben jelentkező problémák (pl. szókeresés) kezelésében, gondolkodási szünetek kitöltésében. Ebbe a szerepkörbe sorolható az *úgyhogy* beszédlépést lezáró funkciója (Markó és Dér 2008).

Németh (1998) „pragmatikai kötőszó”-ként tárgyalja a beszélt anyagban vizsgált *hát, így, tehát, mert* elemek által kifejezett koherenciaviszonyokat és ezek illokúciós, interperszonális és attitudinális funkcióit. Németh (1998) az egyes funkciókat az elemek *mag-* vagy *központi használatából* vezeti le. A *kötőszó*

kifejezés használata arra utal, hogy az elemek nem minden előfordulásukban *pragmatikaiak* – ezt a distinkciót figyelhettük meg Schiffrinnél (1987), aki csupán a diskurzusszegmenseket *keretező (bracketing)* kötőszókat tartja diskurzusjelölői funkciót betöltő elemeknek – a tagmondatok közötti kapcsolat jelzését nem. A magjelentés (*core meaning*) fogalma Aijmer és Simon-Vandenbergen (2004) fordítási módszerében is megjelenik.

Érdeemes azokat a szempontokat is megemlíteni, amelyek alapján a diskurzusjelölőket más elemektől elválasztják. A kötőszó és diskurzusjelölő fent említett szembenállása szokásos megkülönböztetés, használja Schiffrin (1987) és Markó és Dér (2008) is. Ennek értelmében egyes elemek grammatikalizálódott, a kötőszói szerepen túlmutató használata tekinthető diskurzusjelölőnek. Hasonló módon Fraser (1999) csak a szegmenskezdő előfordulásokat tekinti diskurzusjelölőnek, a mondat részeinek összekötését nem. Az empirikus kutatások fényében azonban e dichotómia bizonyítása korántsem egyszerű. Markó és Dér (2008) spontán, párbeszédese anyagon végzett, a diskurzusjelölők diskurzusszervező szerepét és fonológiai tulajdonságait egyaránt feltáró kutatása jelentős eredményekkel járt. Arra a következtetésre jutottak, hogy a vizsgált anyagon sem pozicionális (beszédforduló-kezdő), sem fonológiai jegyek alapján (pl. szünetek, időtartam, mondathangsúly) nem lehetséges elkülöníteni az egyes elemek „diskurzusjelölői (pragmatikai) vagy a forrásszófajnak megfelelő szintaktikai szerepben dekódolandó” használatát (Markó és Dér 2008: 549). Az egyes adatközlők diskurzusjelölő-használatában is nagy különbségek mutatkoztak mind a diskurzusjelölők számában, mind pedig azok formai jegyeiben és szerepkörében. Ahogy korábban szó esett róla, az elméleti kereten túl a kutatási anyagnak is nagy szerepe van a diskurzusjelölők fogalmának alakulásában.

Igy Abuczki (2013) a *mondjuk* elemet a vizsgált korpuszában – video- és hanganyagot is tartalmazó, dialógusokat magában foglaló korpuszon – mindig diskurzusjelölői szerepben találta meg. Feltehető, hogy írásos korpuszon végzett vizsgálat során ez a funkció nem lenne az előfordulásokra kizárólagosan jellemző, inkább kisebb mértékben lenne jelen.

A kötőszó–diskurzusjelölő megkülönböztetés mellett a módosítószókat, mondathatározókat is el szokták különíteni a diskurzusjelölőktől, így tesz Blakemore (2002), Traugott (2007), vagy Markó és Dér (2012), akik a módosítószók mellett a mutatónévmásoktól is elkülönítik őket. Ezekben a megközelítésekben az adott elem jobban és kevésbé grammatikalizálódott formában, szerepekben van jelen a szinkrón nyelvhasználatban. Az empirikus alapú megkülönböztetés, amint láttuk, nem mindig egyszerű (l. Markó és Dér 2008). A következőkben arra keressük a választ, hogy a fordítás, a fordításból származó adatok segíthetnek-e ezen problémák tisztázásában.

3. Miben segíthetnek a fordítási adatok: a fordítási módszer

Ahogy a 2. részben láttuk, a diskurzusjelölő-kutatás számos kérdése maradt megválaszolatlanul, ezek között találjuk a diskurzusjelölők és egyéb elemek (kötőszók, módosítószók, pragmatikai jelölők stb.) közti különbségtételt,

a diskurzusjelölői funkcióval és szintaktikai szereppel is rendelkező elempárok elkülönítésének nehézségét.

Aijmer és Simon-Vandenberg (2004: 1782) szándéka szerint az általuk kidolgozott fordítási módszer, amely fordítási adatokon vizsgálja a pragmatikai jelölőket, a pragmatikai jelölők kutatásának egyelőre nyitott kérdéseiben segíthet közelebb jutni a válaszhoz. A diskurzusjelölők fordításának kutatásában azonban egyelőre kétféle megközelítéssel találkozunk: ezek a diskurzusjelölők fordításait vagy a diskurzusjelölő-kutatás (l. Aijmer 2007, Degand 2009) vagy a fordítástudomány számára (Becher 2009, Chaume 2004, Hale 2004) tekintik adatnak. Ritkábban tapasztaljuk a két kutatási ág eredményeinek és megközelítéseinek egyesítését. Idesorolhatjuk Blakemore és Gallai (2014) kutatását, amelyben a célnyelven megjelenő, de forrásnyelvi elemek által nem motivált – beszúrt – tolmácsolts diskurzusjelölőket vizsgálták relevanciaelméleti keretben.

Az elemzések alaposságának érdekében a diskurzusjelölő-kutatás eredményeinek, amelyből az írott és beszélt anyag diskurzusjelölőinek eltérése (Tree 2015), a regiszter vagy stílus hatása (l. Culpeper 1994) kitűnik, meg kell jelennünk a diskurzusjelölők fordítási adatait vizsgáló megközelítésekben, ahogy a fordítástudomány célnyelvi és fordítási normákra, a szövegtípusokra és fordítási szöveg (Károly 2007) kohéziós és koherenciajegyeire vonatkozó, valamint a fordítási viselkedést érintő megállapításainak is.

A következőkben, a fordítási módszer (Aijmer és Simon-Vandenberg 2004) részletes tárgyalása előtt (3.2.), egy diskurzusjelölőként is funkcionáló elem, a *természetesen* fordításain illusztráljuk a fordítási adatok kontrasztív felhasználhatóságának lehetőségeit és korlátait (3.1.), majd a releváns normák és fordítási univerzálék bemutatásának igénye nélkül tárgyalunk a diskurzusjelölőket ezen jelenségek szempontjából vizsgáló fordítástudományi kutatásokat (3.3).

3.1. A fordítás mint a kontrasztív elemzés módszere

A fordítás mint diagnosztikai eszköz felfedheti a korábban említett grammatikalizálódott és nem grammatikalizálódott párokat és ezek jelentését. Erre a *természetes*-ből képzett két alak fordításai szolgálnak példával (2), amelyeknek a célnyelven az *of course* és (*as*) *natural* elemek felelnek meg. A forrásnyelvi megnyilatkozás mindig „a”, a célnyelvi mindig „b” jelzést kap az egyes nyelvi példákban.

- (2) (a) A médiatörvényt *természetesen* lehet és kell is kritizálni, és én ezt *természetesnek* veszem, de nem lehet sértegetni egy nemzetet.
 (b) *Of course* the media law can and should be criticised, and I accept this as *natural*, but a nation should not be insulted.

Vessük össze a fentiekkel a *természetesen* előfordulását a (3)-as példában.

- (3) (a) *Természetesen* nagyon sok függ attól, hogy a Parlament milyen módosításokat javasol majd.

- (b) **Naturally**, a very great deal will depend on what kind of amendments Parliament proposes.

A (3)-as példa angol fordításában az *of course* is megfelelő megoldást nyújtott volna, a fordító azonban a *naturally* megfelelőt választotta. A (2)-es és (3)-as példa fordításaiból kiderül, hogy a fordítás reflektál az elemek funkciójára, arra azonban nem kapunk választ, hogy miért a *naturally* vagy az *of course* szerepel az angol változatban, ahogy arra sem, hogy a (2)-es példa angol fordításában az *as natural* helyett a *naturally* is állhatna, ugyanakkor a *természetesen* és a *természetesnek venni* nem tartható egymással helyettesíthető elemeknek.

A (4)-es példában a *természetesen* elemre egy környezetben két fordítást találunk. Kérdéses, hogy a magyar vagy az angol megfelelők más funkciókat töltenek-e be.

- (4) (a) **Természetesen** mélységesen elítélem ahogy az eritreai menekültekkel bánnak, és azt is támogatom **természetesen**, hogy Európai Unió tegyen lépéseket az irányban [...]
- (b) [...] **naturally**, I deeply condemn the way the Eritrean refugees are treated, and likewise **of course**, I support the fact that the European Union should take steps [...]

A következő, (5)-ös példa forrásnyelve angol, és egy újabb megfeleltetési párt mutat.

- (5) (a) I think it right, however, to point out that rail is still one of the safest modes of transport and **certainly** it is the intention of my committee to do all that we can to ensure that this remains the case.
- (b) Helyénvalónak tartom azonban annak hangsúlyozását, hogy a vasút továbbra is az egyik legbiztonságosabb közlekedési mód, bizottságom pedig **természetesen** minden tőle telhetőt meg akar tenni annak érdekében, hogy ez így is maradjon.

A fordítások e példákban reflektálnak ugyan a forrásnyelvi elemek szerepére, abban azonban nem lehetünk biztosak, hogy a fordítási megfelelőket csak ez a funkcionális megfelelés befolyásolja, vagy a nyelvi interferencia, a fordító rendelkezésére álló szótárak stb. mekkora hatással voltak rájuk. A fordítási módszer értelmében a magyar *természetesen* elem fordításait kellene azonosítanunk, majd a magyarra a *természetesen* elemmel fordított kifejezéseket, lehetőleg több nyelv között, hogy a *természetesen* és megfelelői által lefedett szemantikai mezőt részletesen feltárhassuk a vizsgált nyelvek viszonylatában.

A fordítási módszer előírta elemzés tehát kevésbé problematikus, és nagy mennyiségű előfordulással, a nyelvek párok fordított vizsgálatával együtt valóban felfedi a fordítás által egymáshoz kapcsolt elemek széles spektrumát. Az azonban nehezebb kérdés, hogy az elemek ténylegesen egymás funkcióit tárják-e fel, vagy a célnyelvi normák diktálta diskurzusszervezésnek, modális vagy attitűdje-

lölésnek felelnek-e meg, illetve a fordító gyakorlottsága, a fordítói döntések gazdaságossága (fordítómemória használata stb.), kockázatkerülése (l. Pym 2015) mennyiben befolyásolja őket.

Felmerül annak a kérdése is, hogy például a szóbeli anyagok fordításakor pusztán a folyamat írásos jellege nem vezet-e formálisabb nyelvezetű, így a szóbeli megnyilatkozásokban észlelhető diskurzusjelölők, diskurzusjelölői funkciók meglétének csökkenéséhez. Vajon az eleve írott anyag fordítását ugyanúgy végzi-e a fordító, mint az átírt, de eredetileg szóban elhangzott anyagét, és ez kihat-e a szövegekben előforduló diskurzusjelölőkre, valamint azok funkcióira a fordítói döntéseken keresztül? A kérdés megválaszolására közvetlen módon valószínűleg nincs mód, ettől függetlenül azonban fontos észben tartani, hiszen Aijmer és Simon-Vandenbergen (2004) parlamenti vitákon mutatta be modelljét, amelyek retorikai tulajdonságai szintén befolyásolhatják a fordítást – az eddig említett tényezőkön túl.

3.2. A fordítási módszer

A *fordítási módszert* mint modellt és kutatási módszert Aijmer és Simon-Vandenbergen (2004) vezette be pragmatikai jelölők fordítási adatokon történő kutatására. A pragmatikai jelölők ebben a használatban a diskurzusjelölőknél tágabb, azokat is magában foglaló hiperonim kategóriát alkotnak.

Egy-egy pragmatikai jelölő célnyelvi előfordulásai alkotják annak fordítási adatait. Ezt kiegészíthetik a *back translations*nek nevezett fordítási adatok, amelyek a fordított nyelvirányból származó adatokat jelölik. Tehát, a *természetesen* példáján, a magyar elem angol fordításait kiegészítének az angolról magyarra a *természetesen*-nel fordított angol elemek. Ezen fordítási adatokból áll össze a *természetesen* fordítási paradigmája (Aijmer és Simon-Vandenbergen 2004: 1785). Az elemzés ideálisan több nyelv között és fordított irányban is megtörténik.

A fordítási adatok a forrásnyelvi pragmatikai jelölők funkcióinak elkülönítésére szolgálnak, így a módszer célja, ahogy Aijmer, Foolen és Simon-Vandenbergen (2006: 101) fogalmaz, a pragmatikai jelölőkhöz köthető „szemantikai mezők feltérképezése” és a nekik tulajdonítható „bázisjelentések megállapítása”. Ugyan a kiindulási pont a forrásnyelvi elem, a fordítások a nyelvek között kétirányú kapcsolatot teremtenek, megvilágítva mind az egyes elemek nyelven belüli funkcióspektrumát, mind pedig az adott funkcióspektrumot a célnyelven betöltő elemek körét – vagyis, egy terminusuk szerint, szemantikai mező lexikai elemeit több nyelven. Lehetséges azonban a fordítási adatokat kontrasztív módon is, a célnyelvi és a forrásnyelvi elem funkciónak összevetésére is használni (Furkó 2012). Nem mondhatjuk, hogy minden fordítási adatot használó diskurzusjelölő-kutatás a fordítási módszert alkalmazná, ehhez a több nyelv közötti, illetve fordított nyelvirányú elemzésre is szükség van.

Mint módszer, ezen elemzés válaszolhat egyes kérdésekre, például a hasonló funkciójú elemek közti különbségek mibenlétére. A problémát így találjuk meg Blakemore-nál (2002) a *but* és a vele rokon funkciójú elemek kapcsán: [...] van valamennyi igazság abban, hogy létezik elemek egy csoportja, amelyek valahogyan mind kapcsolódnak a *but*-hoz, és hogy mind közül a *but* jelentése

a legáltalánosabb. Sőt mi több, úgy tűnik, hogy legalábbis egyes elemeket, helyettesíthetőségük alapján, sorrendbe is állíthatunk³ (Blakemore 2002: 115).

A kérdés, hogy a fordítási módszer a *but* és a hozzá kapcsolódó elemek fordítási adatain keresztül feltérképezhetné-e ezen elemcsoport funkcióit az angol nyelven belül – és a módszer értelmében, hozzárendelhetné-e rokon funkciójú elemeket. Vajon a fordított szövegekben a *but*-csoportnak megfeleltethető elemek a *but* és elemkörének funkcióit, vagy a célnyelv szövegszervezési normáit testesítenék meg? Ezenkívül a gyakran emlegetett harmadik kód (Frawley 1984/2001: 257), vagyis a fordított szöveg saját szövegszervezése, kohéziós és koherenciamintázata is befolyásolhatja a fordított diskurzusjelölő-adatokat. Károly (2014: 261) a fordítási szöveg (2007) tulajdonságainak vizsgálatkor kiemeli: „a fordító szövegalkotó tevékenysége egyszerre »reprodukciós« munka és kreatív »produkción«, vagyis alkotómunka”. Ezek a fordításspecifikus jelenségek a nyelvi normákon túl hathatnak a fordítási adatokra.

A fordítási módszerben használt korpuszkutatást korpuszvezéreltnek (*corpus-driven*) és nem korpuszalapúnak (*corpus-based*) írják le (Aijmer és Simon-Vandenberg 2004), így a műfajbeli stb. különbségek nem relevánsak e megközelítés szempontjából. A módszernek nem célja a forrás- vagy célnyelvi szövegek diskurzusjelölő-használatának tanulmányozása, vagy a fordítás gyakorolta hatás kimutatása. Így az adatok forrásanyagának jellegzetességeiről és ezek lehetséges, a fordításra gyakorolt hatásáról a szerzők nem emlékeznek meg – maga a fordítási módszert bemutató kutatás európai parlamenti vitákból és regényirodalmi anyagból álló korpuszon történt. A viták és a regényirodalom adatai külön és együtt is szerepelnek, a módszer láthatólag felcserélhetőnek tekintik ezeket (l. Aijmer és Simon-Vandenberg 2004: 1798–1803). A módszer kimondatlanul is természetes, kétirányú ekvivalenciát (Pym 2014) feltételez a forrás- és célnyelvi diskurzusjelölő-párok között, így tehát ez a funkcióbeli hasonlóság teszi lehetővé, hogy a fordító kapcsolatot létesítsen közöttük. Ami felveti a kérdést, hogy a funkciók – a kontextus funkciói – vagy az elemek – a kontextusban található nyelvi elemek – között áll-e fenn e kapcsolat.

A módszer szerint a fordítási döntések egy-egy diskurzusjelölő olyan szerepeire hívhatják fel a figyelmet, amely egynyelvű adatokon kevésbé lenne szembeötlő – az eltérő fordítások tehát eltérő funkciókat tükröznek, a fordítás révén több nyelv között kapcsolatba hozott elemek ugyanazon a szemantikai mezőn helyezkednek el (Aijmer és Simon-Vandenberg 2004: 1786). A módszer tehát arra vállalkozik, hogy hasonló funkciójú, csoportot alkotó pragmatikai jelölők specifikus funkcióit szétválassza, valamint interlingválisan kiterjessze. A módszer így a diskurzusjelölő-kutatás két alapvető problémáját is érinti: 1. a hasonló szerepű diskurzusjelölők funkciói közti különbséget, használatuk korlátait, egymással való kicserélhetőségüket, és 2. az egyes nyelvek diskurzusjelölőinek listáját is.

4. A fordított diskurzusjelölők kutatásának eredményei

Annak ellenére, hogy a fordítási módszer fordítási megfelelőkre támaszkodik, a kutatások egyúttal felhívják a figyelmet a pragmatikai jelölők és

diskurzusjelölők fordíthatóságának korlátozottságára, és rendszerint nagy számú, de diskurzusjelölőkkel, a szövegek és a fordítás típusával változó mennyiségű kihagyást mutatnak ki.

Aijmer et al. (2006: 112) szerint a „diskurzuspartikulák [megfelelnek a diskurzusjelölőknek] várhatóan nem érnek el nagyfokú fordíthatóságot a nyelvek között”.⁴

Degand (2009) a francia *alors*-t vizsgálja holland fordításokban, megközelítőleg félmillió szavas korpuszon, elbeszélő prózán. Az 50–50 francia–holland és holland–francia előfordulás viszonylag kevés (10–14% között, a két irányban) *zéro formát (zero-form)* tartalmazott.

Chaume (2004) audiovizuális fordításokban (írott, felirat, szinkron) vizsgálja eredetileg filmszövegben szereplő angol diskurzusjelölők (*now, you see, oh, you know, look, I mean*) spanyol célnyelvi megfelelőit. Az angol diskurzusjelölők változó arányban feleltethetők meg spanyol elemeknek, ami a különböző típusú fordítások között is igen eltérő. Diskurzusjelölőtől és fordítástípustól függően a megfeleltetések aránya 0–100% között mozog.

Aijmer (2007) az *alltså* svéd–angol elemzésében *explicit fordításokat (explicit translations)* és *zéro megfelelőket (zero-correspondences)* egyformán talál. Megjegyzi, hogy a „diskurzusjelölők kihagyása igen általános jelenség” (Aijmer 2007: 50). A vizsgált kötőelemtől (*concessive connector*) függően a kihagyások 28–31% között mozognak. Aijmer (2007: 52) a kihagyásokat még gyakoribbnak véli modális partikulák esetében, mert ezen elemeket tekintve a vizsgált nyelvpárban (svéd és angol) nem létezik *közvetlen megfelelés (direct correspondence)* a két nyelv elemei között (Aijmer és Altenberg 2002). A *ju* svéd modális partikula (angolul ‘of course’) az esetek 65%-ában nem rendelkezik célnyelvi megfelelővel (Aijmer és Altenberg 2002). Aijmer és Altenberg (2002: 27) továbbá megállapítja a svéd–angol párhuzamos korpuszon végzett kutatásban a *now* svéd fordításainak kapcsán, hogy valószínűleg a nyilvánvaló megfelelők hiánya okozza, hogy a *now* 54 korpuszbeli előfordulásából az esetek felében a fordítás kihagyta az elemet.

Schirm (2015) a *well* magyar fordításait és a *hát* angol forráselemeit vizsgálta gyermekirodalmi elbeszélő prózában. A 70 *well* előfordulás 31%-ában kihagyás volt azonosítható a célnyelven. A *hát* 84 előfordulásából 27% volt betoldás.

A kutatások eredményei arra mutatnak, hogy műfaji, nyelvi, fordítástípusra jellemző normák mind befolyásolhatják a diskurzusjelölők fordítását, ami megkérdőjelezi, hogy a fordítási adatok kizárólag a forrásnyelvi elemek funkciójára reflektálnának. A kihagyások és betoldások kapcsolata különösen figyelmet érdemel. Becher (2011) angol–német és német–angol üzleti szövegekből álló párhuzamos korpuszon vizsgált a fordításokban betoldott és kihagyott kötőelemeket (*connectives*). A kötőelemek fogalmát tágan értelmezve diskurzusjelölőket (*first...second, however, as a result*) is e fogalomkörbe sorolt a hagyományos értelemben vett kötőszók (*and, und*) mellett. Az angol és a német fordítások eltérő mennyiségű kötőelemet szűrtak be, illetve hagytak ki. A német célnyelvi szövegek több beszúrást és kevesebb kihagyást tartalmaztak az angol célszövegeknél (Becher 2011: 31). Ez az eredmény összhangban van a német nyelv az angolnál nagyobb explicitiségre törekvő normájával. Ennek egy lehetséges oka

kontrasztív nyelvi adatokból is ismert: a német az angol *-ing*-es szerkezeteket kötőszós szerkezetekkel váltja fel, ami a logikai viszonyok explicitiségi normáján túl hat a német célszövegekre.

Az eddig említett tényezőkön kívül a fordítási folyamat egy másik eleme is befolyásolja a fordított szövegek diskurzusjelölőit: a fordítói döntések. Klaudy (2012) egy angol esszé két magyar fordításán vizsgálta a célnyelvi szövegek diskurzusjelölő-használatát, és bár a két szöveg lexikai sűrűségében nem jelentkeztetett lényeges eltérés, a diskurzusjelölők változatosságában nagyfokú különbség volt tapasztalható a két változat között. A fordítói döntések szerepe nem elhanyagolható a fordított szövegek diskurzusjelölőinek szempontjából, Klaudy (2012) magyarázata szerint a diskurzusjelölők változatosságának különbségét a fordítók eltérő magyar nyelvi normakövetésére is vissza lehet vezetni.

A diskurzusjelölők fordítása a diskurzusjelölők többé-kevésbé szűk területén kívül a fordítástudomány tágabb kérdéseire is kapcsolódik, idetartoznak a nyelvi és műfaji normák, a kontrasztív nyelvi jegyek, az interferencia és a fordítói döntések is. A fordított diskurzusjelölőket az explicitációs tendencia (l. Becher 2011), az egyedi elemek (Klaudy 2012) jelenségén keresztül is megközelíthetjük, de a fordítási egység problematikájához is kapcsolódnak. Figyeljük meg a következő európai parlamenti felszólalásokból vett (6), (7) példákban a *vajon*-hoz köthető cél- és forráselemeket.

- (6) (a) **Vajon** mi az az üzenet, amit az Európai Néppárt lát ebben a költségvetésben?
 (b) What is the message, **I wonder**, that the European People's Party sees in this budget?

A (6)-os példában a *vajon* diskurzusjelölőnek az *I wonder* kifejezést feleltethetjük meg, vagy, máshogy értelmezve a kontextust, az *I wonder* kifejezést tekintetjük betoldásnak is.

A (7)-es példában a forrásnyelven nem találunk a *vajon* célnyelvi használatát motiváló elemet.

- (7) (a) How democratic is that?
 (b) Ez **vajon** mennyiben demokratikus?

Az európai parlamenti felszólalásokon végzett, a *vajon* fordítását vizsgáló felmérésben nagy fokú kihagyást, valamint betoldást találtam. A legtöbb esetben a *vajon*-nak nem feleltethető meg célnyelvi vagy forrásnyelvi elem: magyarról angolra (55 előfordulás) fordítva 62%-os a kihagyások aránya, angolról magyarra (125 előfordulás) 50% a betoldások aránya. Ugyanezen szöveghelyek tolmácsolási adatai más képet mutatnak: 25 *vajon*-os magyar kontextus angol tolmácsolásának 68%-a nem mutatott a *vajon*-nak megfeleltethető elemet, és egy *wonder*-szerkezetet tartalmazott, a 65 angol előfordulás (amelyek magyar fordításában megtaláljuk a *vajon*-t) 11%-ában jelenik meg a *vajon* a tolmácsolás megnyilatkozásban. Mit fordítanak ilyenkor a fordítók és tolmácsok? A fordítás egysége a nyelvi elem vagy a megnyilatkozás?

Amint látszik, a betoldás és kihagyás jelensége alaposabb magyarázatra szorul. Blakemore és Gallai (2014) a már említett tolmácsolási adatokon végzett kutatásában a célnyelvi tolmácsolt szövegbe betoldott diskurzusjelölőket vizsgálta. A jelenséget a relevanciaelméleten belül értelmezve a betoldott, forráselemekkel nem motivált diskurzusjelölőket a tolmács kognitív folyamataihoz kötötték, vagyis a betoldott diskurzusjelölők a tolmács értelmezési folyamataira utaltak – amelyeket azonban a hallgató a tolmácsolt beszélőnek tulajdonít. Ez az értelmezés a fordítást és tolmácsolást attributív nyelvhasználatnak tartja (Gutt 2000). A *vajon* betoldásairól ebből a megközelítésből azt mondhatjuk, a fordító értelmezi a forrásnyelvi megnyilatkozást és annak kontextusát, így betoldja a *vajon*-t, amellyel az eredeti beszélő kommunikatív szándékára reflektál. A *vajon* stilisztikai és retorikai aspektusa és gyakorisága autentikus szövegekben szintén hathat a fordításra.

5. Összefoglalás

A tanulmányban a diskurzusjelölő-fordítás felvetette kérdéseket vizsgáltuk a diskurzusjelölő-kutatás és a fordítástudomány szempontjából. A diskurzusjelölők fogalmának áttekintése megfogalmazott bizonyos kérdéseket, amelyeket fordításból származó adatokon is lehet vizsgálni – a fordítási módszer (3.2.) részben erre vállalkozik. A fordított diskurzusjelölők egynyelvű (2.), kontrasztív (3.1., 4.) és fordítástudományi szemléletű (4.) vizsgálata segíthet a három megközelítés kevésbé világos pontjainak tisztázásában. A diskurzusjelölők fordítása egyaránt érinti a nyelvi, műfaji, fordítási normák, az interferencia, a fordítói döntések, a fordítás egységének, a fordítás kognitív folyamatainak problémáját és a diskurzusjelölő-kutatás megoldatlan kérdéseire, a diskurzusjelölők fogalmához, funkciójához, tipológiájához is kapcsolódik. A kihagyások és betoldások jelensége fokozott figyelmet érdemel.

A fordított adatokon történő diskurzusjelölő-kutatás a kontrasztív elemzést a fordítástudomány meglátásaival kiegészítve árnyaltabb eredményekre juthat. A fordítás összetett folyamatának egyes tényezői mind hathatnak a diskurzusjelölők fordítására, ezért nem célravezető elhanyagolni ezeknek ismert, sokat kutatott hatását a célszövegre, vagyis a fordítási adatok forrására.

Irodalom

- Abuczki Á. 2013. A mondjuk nem konceptuális használatának vizsgálata multimodális kontextusban. In: Váradi T. (szerk.) *Alknyelvdok7*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. 3–16.
- Aijmer, K. 2007. The meaning and functions of the Swedish discourse marker *alltså*. Evidence from translation corpora. *Catalan Journal of Linguistics* Vol. 6. 31–60.
- Aijmer, K., Altenberg, B. 2002. Zero translations and cross-linguistic equivalence: Evidence from the English-Swedish Parallel Corpus. In: Breivik, L. E., Hasselgren, A. (eds) *From the Colt's mouth...and others? Language Corpora Studies in Honour of Anna-Brita Stenström*. Amsterdam/New York: Rodopi. 19–41.

- Aijmer, K., Foolen, A., Simon-Vandenberg, A.-M. 2006. Pragmatic markers in translation: methodological proposal. In: Fischer, K. (ed.) *Approaches to Discourse Particles*. Amsterdam/Boston/London: Elsevier. 101–114.
- Aijmer, K., Simon-Vandenberg, A.-M. 2004. A model and a methodology for the study of pragmatic markers: the semantic field of expectation. *Journal of Pragmatics* Vol. 36. No. 10. 1781–1805.
- Becher, V. 2011. When and why do translators add connectives? A corpus-based study. *Target* Vol. 23. No. 1. 26–47.
- Blakemore, D. 2002. *Relevance and linguistic meaning: The semantics and pragmatics of discourse markers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Blakemore, D. 2006. Discourse Markers. In: Horn, L. R., Ward, G. L. (eds), *The Handbook of Pragmatics, Blackwell Handbooks in Linguistics*. Oxford/Malden: Blackwell. 221–240.
- Blakemore, D., Gallai, F. 2014. Discourse markers in free indirect style and interpreting. *Journal of Pragmatics* Vol. 60. 106–120.
- Chaume, F. 2004. Discourse Markers in Audiovisual Translating. *Meta* Vol. 49. No. 4. 843–55.
- Culpeper, J. 1994. Why relevance theory does not explain the relevance of reformulations. *Language and Literature* Vol. 3. No. 1. 43–48.
- Degand, L. 2009. On describing polysemous discourse markers. What does translation add to the picture. In: Simon-Vandenberg, A. M., Slembrouck, S., Taverniers, M., Herreweghe, M. van (eds) *From Will to Well: Studies in Linguistics, Offered to Anne-Marie Simon-Vandenberg*. Gent: Academia Press. 173–183.
- Dér Cs. I. 2009. Mik is a diskurzusjelölők? In: Keszler Borbála – Tátrai Szilárd (szerk.) *Diskurzus a grammatikában – grammatika a diskurzusban*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 293–303.
- Fraser, B. 1990. An approach to discourse markers. *Journal of Pragmatics* Vol. 14. No. 3. 383–398.
- Fraser, B. 1999. What are discourse markers? *Journal of Pragmatics* Vol. 31. No. 7. 931–952.
- Frawley, W. 1984/2001. Prolegomenon to a Theory of Translation. In: Venuti, L. (ed.) *The Translation Studies Reader*. London/New York: Routledge. 250–263.
- Furkó B. P. 2012. A diskurzusjelölők funkcionális spektruma angol nyelvű forgatókönyvekben. Az angol *of course* és a magyar *persze* kontrasztív elemzése. *Officina Textologica* 17. 139–151.
- Furkó, B. P. 2015. Perspectives on the Translation of Discourse Markers: A Case Study of the Translation of Reformulation Markers from English into Hungarian. *Acta Universitatis Sapientiae, Philologica* Vol. 6. No. 2. 181–196.
- Gallai F. 2015. Quality in Legal Interpreting and Pragmatics: Are They Compatible? In: *Interpreting Quality: A Look Around and Ahead*. Berlin: Frank & Timme. 167–203.
- Gutt, E.-A. 2000. *Translation and Relevance: Cognition and Context*. London: Routledge.
- Hale, S. B. 2004. *The Discourse of Court Interpreting: Discourse Practices of the Law, the Witness, and the Interpreter*. Amsterdam: Benjamins. 61–86.
- Halliday, M. A. K., Matthiessen, C. M. I. M. 2014. *Halliday's introduction to functional grammar, Fourth Edition*. Abingdon: Routledge.
- Károly K. 2007. *Szövegtan és fordítás*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Károly K. 2014. *Szövegkoherencia a fordításban*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.

- Klaudy K. 2012. Szószintű műveletek szövegszintű hatása a fordításban. In: Bárdosi Vilmos (szerk.) *A szótól a szövegig*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 153–161.
- Markó A., Dér Cs. I. 2008. Magyar diskurzuszjelölők korpuszalapú vizsgálata. In: Bereczki A., Csepregi M., Klima L. (szerk.) *Urálisztikai Tanulmányok 18. Ünnepi írások Havas Ferenc tiszteletére*. Budapest: ELTE BTK Finnugor Tanszék – Numi-Tórem Finnugor Alapítvány. 535–556.
- Markó A., Dér Cs. I. 2012. Diskurzuszjelölő vagy mutató névmás? A hangsúly szerepe a lexikális döntésben. *Magyar Nyelvőr* 136. évf. 2. szám. 174–196.
- Németh T. E. 1998. A hát, így, tehát, mert kötőszók pragmatikai funkciójának vizsgálata. *Magyar Nyelv* 94. évf. 3. szám. 324–331.
- Pym, A. 2014. *Exploring Translation Theory*. London: Routledge.
- Pym, A., 2015. Translating as risk management. *Journal of Pragmatics* Vol. 85. 67–80.
- Schiffrin, D. 1987. *Discourse markers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schirm A. 2011. *A diskurzuszjelölők funkciói: a hát, az -e és a vajon elemek története és jelenkori szinkrón státusa alapján*. PhD-értekezés. Szeged.
- Schirm A. 2015. A diskurzuszjelölők fordítása az elmélet és a gyakorlat oldaláról (poszterelőadás). 25. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus, Budapest, PPKE ITK, 2015. március 30. – április 1.
- Traugott, E. C., 2007. Discussion article: Discourse markers, modal particles, and contrastive analysis, synchronic and diachronic. *Catalan Journal of Linguistics* Vol. 6. 139–157.
- Tree, J. E. F. 2015. Discourse markers in writing. *Discourse Studies* Vol. 17. No. 1. 64–82.

Források

Európai Parlament felszólalásai: <http://europarl.europa.eu/>

Jegyzetek

- ¹ On this view [relevance-theoretic], the object of study is not discourse, but the cognitive processes underlying successful linguistic communication, and the expressions which have been labelled as discourse markers must be analysed in terms of their input to those processes. (Blakemore 2002: 5)
- ² Returning to nevertheless, we can now say what it means to say that the utterance introduced by nevertheless is understood as an answer to a question which has been raised (explicitly or implicitly) by the preceding discourse or which has been made relevant through the interpretation of the preceding discourse. (Blakemore 2002: 126)
- ³ [...] there does seem to be something in the claim that there is a cluster of expressions which are somehow related to *but*, and that of these *but* has the most general meaning. In fact, it seems that one can order at least some of the members of this family of expressions according to their inter-substitutability. (Blakemore 2002: 115).
- ⁴ [...] discourse particles are not expected to reach a high degree of intertranslatability (Aijmer et al. 2006: 112).

Lektorált fordítások és eredeti magyar szövegek gépi összehasonlítása

Robin Edina

E-mail : robin.edina@gmail.com

Kivonat: A leíró fordítástudomány lényeges feladatának tekinti a fordítási szöveg általános törvényszerűségeinek, sajátosságainak feltárását, amelyek megkülönböztetik a nem fordítás útján keletkezett szövegektől. Ámde a párhuzamos és összehasonlítható korpuszokon végzett elemzések nem számolnak a lektorálás során végrehajtott módosításokkal, amelyek szintén befolyásolhatják a fordítások szövegszintű tulajdonságait. Felmerül tehát a kérdés, hogy a lektorálás eredményeképpen mi történik a fordítási univerzálékkal a fordított szövegekben, vajon a lektorok módosításai inkább a célnyelvi normához közelítik-e a fordítások jellemzőit. Jelen kutatás során általános statisztikai gépi elemzéseket végeztünk tíz szórakoztató irodalmi regény fordítói és lektori kéziratán, majd a kapott eredményeket tíz, eredetileg magyar nyelven született regény statisztikai adataival is egybevetettük. Az elemzések között szerepelt a mondatok átlagos hosszának megállapítása, a standardizált szóalak és szótípus (type/token) arányok közötti különbségek vizsgálata, a lexikai gyakoriság elemzése, a lexikai sűrűség kimutatása és az adatok szórásának megállapítása. Az eredmények arra engednek következtetni, hogy a lektorálás során a fordítási szöveg tulajdonságai többnyire az eredetileg is célnyelven született, autentikus szövegek jellemzőihez, vagyis a célnyelvi normához közelítenek, a lektorálásban ugyanakkor megmutatkoznak bizonyos univerzális szerkesztési jellegzetességek is.

Kulcsszavak: univerzálék, fordítás, lektorálás, optimalizáció, korpuszkutatás

1. Bevezetés

A leíró fordítástudományban a normák és az általános szabályszerűségek tudományos vizsgálatai nyomán fogalmazódtak meg az úgynevezett fordítási univerzálék, amelyek leírják, milyen pontokon és minőségben különböznek a fordítások a forrásnyelvi szövegektől, illetve a nem fordítás nyomán, hanem eredetileg célnyelven született írásoktól (Baker 1993, 1995). A fordítási szöveg általánosan megfigyelhető univerzális nyelvi jellemzői közt tartjuk számon többek között az egyszerűsítést, a konvencionális nyelvhasználatot, a forrásnyelvi szövegtulajdonságok átvételét, a lexikai egységek sajátos megoszlását, a szóismétlések kerülését, az explicitésre való törekvést, a redundanciát és a kiegyenlítődést. A fordításokat vizsgáló empirikus kutatások többnyire

alátámasztják ezeknek az univerzális nyelvi sajátosságoknak az előfordulását a fordítással keletkezett szövegekben (Laviosa 2009). Nem veszik azonban figyelembe azt a tényt, miszerint az elemzéseik alapjául szolgáló korpuszok általában publikált, lektorált fordításokból állnak, amelyek már nemcsak a fordítók stratégiáinak és műveleteinek, hanem a lektorok beavatkozásainak nyomait is magukon viselik.

Korábbi kutatásaim során megállapítottam (Robin 2014a), hogy a lektorok módosításainak nyomán megfigyelhetők bizonyos statisztikai eszközökkel kimutatható különbségek a fordítói és lektori kéziratok között, általános tendenciákra utalva. Az eredmények tanúsága szerint a lektorok az ekvivalencia ellenőrzése és a helyesírási, nyelvtani hibák javítása mellett töreksenek a szöveg redundanciájának enyhítésére, a lexika gazdagítására, a szöveg feldolgozhatóságának könnyítésére, és igyekeznek kerülni a szóismétléseket. Munkájuk nyomán tehát bizonyos fordítási univerzálénak tartott jelenségek enyhülnek, míg mások felerősödnek, ami felveti azt a gondolatot, hogy némelyik fordítási sajátosságnak kikiáltott jelenség valójában inkább szövegszerkesztési univerzálét takar, hiszen ez a tevékenység a fordításnak és a lektorálásnak egyaránt szerves része (Robin 2014b). Ám egyelőre még megválaszolatlan a kérdés, vajon a lektor módosításai valóban a célnyelvi szövegekre jellemző normákhoz közelítik-e a fordítások jellemzőit, vagy egyfajta konvencionális, szerkesztési norma irányába viszik el inkább a fordított szöveget. A felvetés megvizsgálásához egy lektorálási korpusz és egy magyar nyelvű összehasonlítható korpusz egybevetése vált szükségessé.

2. Fordítási univerzálék és korpuszkutatások

A fordítási szöveget vizsgáló empirikus kutatásoknak Mona Baker (1995) programadó tanulmánya nyomán új lendületet adott a kétnyelvű párhuzamos korpuszok és az egynyelvű összehasonlítható korpuszok elemzése, amelyek lehetővé teszik a fordítások statisztikai összehasonlítását a célnyelven keletkezett szövegekkel. Utóbbi vizsgálatokat Baker különösen fontosnak tartja, hiszen amennyiben a fordítások valóban rendszerszerűen különböznek az eredeti célnyelvi szövegektől, szükségszerűen létezniük kell olyan nyelvi sajátosságoknak is, amelyek a fordított szövegeket megkülönböztetik az eredetileg is a célnyelven született írásművektől, mivel csak fordítás nyomán született szövegekben fordulnak elő, illetve nagyobb vagy kisebb gyakorisággal szerepelnek fordításokban, mint eredeti szövegekben (Baker 1995: 235), a fordításban részt vevő nyelvpároktól függetlenül. A különböző empirikus módszerekre (Translog, hangos gondolkodtatás, interjú, képernyőrögzítés, szemkövetés, korpuszvizsgálat) épülő kutatások statisztikailag is jelentős adatokkal támasztották alá a fordítási univerzálékról alkotott hipotéziseket.

Laviosa-Braithwaite (1998) összefoglaló szócikke az *Encyclopedia of Translation Studies* fordítási univerzálékról szóló fejezetében első helyre teszi az egyszerűsítést az univerzálék sorában, megkülönböztetve egymástól a lexikai, szintaktikai és stilisztikai egyszerűsítést. A későbbiekben saját kutatásokat

is végzett az egyszerűsítés vizsgálatára (Laviosa 1998, 2000), amelyek igazolták a korábbi eredményeket. Egynyelvű összehasonlítható korpuszában (ECC – English Comparable Corpus) fordítás és nem fordítás során létrejött angol nyelvű narratív és sajtószövegeket vizsgált korpusznyelvészeti eszközökkel, és elemzései nyomán a szóhasználat négy alapvető sajátosságát azonosította a fordítási szövegben (Laviosa-Braithwaite 1998: 290):

- (1) a fordított szövegekben alacsonyabb a lexikai sűrűség;
- (2) a gyakori és kevésbé gyakori kifejezések aránya a fordítási szövegben magasabb;
- (3) egy adott fordítási korpuszban a leggyakoribb szavak gyakrabban ismétlődnek;
- (4) a fordítási szöveg leggyakoribb szavainak listája kevesebb lemmát tartalmaz.

Laviosa szógyakoriságra vonatkozó eredményeit később Xiao (2010) elemzései is alátámasztották, aki a kínai fordítások sajátosságait vizsgálva elkészítette a kutatás alapjául szolgáló alkorpuszok lexikai gyakorisági profilját. A profilok tartalmazzák a szövegekben szereplő gyakoribb szótípusok számát, a gyakori szavak számának az összes szóhoz viszonyított arányát, gyakoriságát, a gyakori és kevésbé gyakori szavak számának eloszlását.

A magyar fordítástudományban Pápai (2001, 2004) folytatott elsőként korpusznyelvészeti elemzést az explicitáció kutatására saját összeállítású, magyar–angol párhuzamos és magyar nyelvű összehasonlítható korpuszán (Arrabona). Irodalmi és társadalomtudományi írásművek fordításait vetette egybe a forrásnyelvi eredetikkel, valamint nem fordítás során keletkezett, összehasonlítható szövegekkel. Pápai megvizsgálta a szótípusok és szövegszók arányát, amely a lexikai változatosság jelzésére, összehasonlítására szolgál; minél magasabb a szótípusok aránya az összes szó számához képest, annál változatosabb a szöveg szókészlete. A statisztikai számítógépes elemzés eredményei alátámasztották Laviosa (1998, 2000) kutatási eredményeit. Pápai alacsonyabb szótípus/szövegszó arányokat talált a fordítás során létrejött szövegekben, mint az eredetileg célnyelven keletkezett művekben; a fordítások tehát kisebb lexikai változatosságot mutatnak.

Scarpa (2006) szintén korpusz alapú kutatásokat végzett az egyszerűsítés és az explicitáció fordítási szövegminőségre gyakorolt hatásait vizsgálva, angolról olaszra fordított írásművekben. A fordításokat összevetette a forrásnyelvi eredetivel a szövegek terjedelmének, a mondatok számának és átlagos hosszúságának, a standardizált szótípus/szövegszó arányoknak a megállapításával. A kutatás eredményei rámutattak az összefüggésre a fordított szövegek jobb minősége, a magasabb explicitási szint és az alacsonyabb egyszerűsítési tendencia között. Hasonlóképpen Rabadan és munkatársai (2009) is korpuszalapú kontrasztív elemzéseket végeztek a fordított szövegek minőségi értékelésére a grammatikai eszközök használatának tekintetében, a fordítási univerzálékát hívva segítségül a vizsgálatokhoz. Megállapították, hogy az alacsonyabb szövegminőségre utaló adatok egyértelműen kapcsolatba hozhatók az egyszerűsítéssel, az interferenci-

ával és a grammatikai nyelvi eszközök sajátos eloszlásával. Ezek az empirikus korpuszkutatások tehát alátámasztani látszanak Chesterman (1993) megállapítását, hogy a potenciálisan univerzális fordítási sajátosságok valójában nem mindig kívánatos jelenségek. Márpedig ha a lektor munkájának célja a fordítás minőségének javítása, elvárható, hogy visszaszorítsa a kedvezőtlen szövegjellemzőket, és a célnyelvi normához közelítve azoknak adjon nagyobb hangsúlyt, amelyek pozitívan befolyásolják a szövegminőséget.

3. A kutatás bemutatása

Jelen kutatás célja az volt, hogy megvizsgálja, mi történik szövegszinten a fordítási univerzálékkal a lektorálás eredményeként, vajon a lektor módosításai az eredetileg is a célnyelven született írásokra jellemző normához közelítik-e a fordított szövegek jellemzőit. Mivel a lektor arra törekszik, hogy a célnyelv normáinak megfelelő szöveget hozzon létre (Horváth 2009), az ekvivalencia ellenőrzésén és a hibák javításán kívül nagy valószínűséggel olyan módosításokat is végez az általa gondozott fordított szövegekben, amelyek csökkenthetik a fordítási univerzáléknak tartott nyelvi sajátosságok dominanciáját (Robin 2014b). Feltételeztem tehát, hogy a lektorálás során megfigyelhetők olyan statisztikai eszközökkel is mérhető különbségek a fordítói és a lektori kéziratok között, amelyek a fordítási univerzálék háttérbe szorulására, ugyanakkor a célnyelvre jellemző normák felerősödésére utalnak a lektorált fordításokban.

Hipotézisem bizonyítására számítógépes statisztikai elemzéseket végeztem egy lektorálási és egy magyar nyelvű összehasonlítható korpusz alapján. A lektorálási korpusz tíz teljes regény angol eredeti (961 598 szövegszó), illetve magyar nyelvű fordítói (862 420 szövegszó) és lektori (870 765 szövegszó) kéziratát foglalja magába, amelyek párhuzamos viszonyban állnak egymással. A magyar nyelvű összehasonlítható korpusz szintén tíz regény teljes szövegét öleli fel (904 009 szövegszó). A vizsgált regények a szórakoztató irodalom műfajába tartoznak, az elmúlt tíz évben jelentek meg, így a mai modern nyelvhasználatot tükrözik. A kiválasztott műfaj a művelt köznyelv normáit követi, írásbeli és szóbeli nyelvhasználatot is tartalmaz, és mivel sem a szépirodalom, sem a szaknyelv kötöttségei nem jellemzők rá, nagyobb mozgásteret nyújt a fordítóknak és a lektoroknak munkájuk végzéséhez. Ilyen módon kiváló alapul szolgál a fordító műveleteit, a fordítás általános sajátosságait vizsgáló empirikus kutatásokhoz.

A szövegeket digitális formátumban bocsátották rendelkezésemre a könyvek kiadói, amivel lehetővé vált a kéziratok számítógépes elemzése. A korpuszokat annotálás nélkül dolgoztam fel, ami lexikogrammatikai elemzéseket ugyan nem engedett meg, de bizonyos statisztikai vizsgálatokat el tudtam végezni. A teljes szövegállományokra irányuló gépi elemzések között szerepelt a szókincs változatosságára utaló szótípusok és szövegszók standardizált arányának kiszámítása, a mondatok átlagos hosszának megállapítása, az információs teher és a szókincs gazdagságát kimutató lexikai sűrűség vizsgálata, a szövegek lexikai gyakorisági profiljának elkészítése és végül a számadatok szórásának kiszámítá-

sa annak megállapítására, mennyire különböznek egymástól az egyes szövegek az eredeti, fordítói és lektori alkorpuszon, illetve összehasonlítható korpuszon belül. A statisztikai elemzéseket a Wordsmith Tools 6.0 program segítségével hajtottam végre. A kapott eredményeket rögzítettem, majd összevettem az egyes korpuszok és alkorpuszok összesített adatait az esetleges különbségek, illetve tendenciák megállapítására. A szám adatok szignifikancia- és szórásvizsgálatát az SPSS 14.0 statisztikai elemzőprogrammal végeztem el.

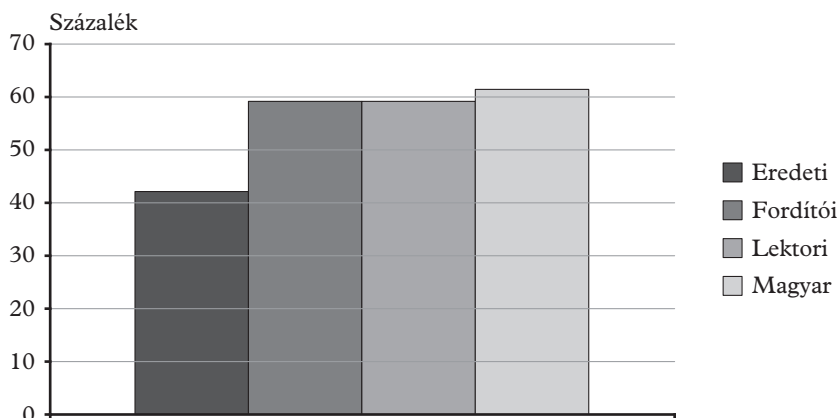
4. Eredmények

A gépi elemzés első lépésében megvizsgáltam a két korpuszt felépítő kéziratokban a szótípusok és szövegszók (*type/token*) arányát, amely adat a szókincs változatosságának mértékére utal (Laviosa 1998). Az elemzőprogram számítása szerint az angol forrásnyelvi korpusz összesített standardizált szótípus/szövegszó aránya 42,05; a magyar fordítói kéziratoké 58,93; a lektori kéziratoké 59,41; a magyar nyelvű összehasonlítható korpuszé pedig 61,8. A standardizált, vagyis ezer szóra számított értékeket az 1. ábra oszlopai illusztrálják.

Azonnal szembetűnik, hogy a szótípusok és a szóalakok aránya angolról magyarra történő fordítás és a lektorálás eredményeképpen egyaránt növekszik, jóllehet eltérő mértékben. A fordítás során mutatkozó, nagyobb mértékű növekedés nyilvánvalóan az angol és a magyar nyelv közötti eltérésekre, morfológiai-szintaktikai okokra vezethető vissza. A szótípusok és szövegszók aránya a lektorálás nyomán tovább növekszik, és bár az eltérés statisztikailag nem szignifikáns, egyértelmű tendencia látszik a szókincs változatosságának növekedésére a lektorált szövegekben. A növekedés mértéke minden bizonnyal az autentikus célnyelvi szövegekre jellemző norma felé közelít, jóllehet még nem éri el, hiszen a számítógépes elemzés a magyar nyelvű összehasonlítható korpuszban még magasabb szótípus/szóalak értéket mutatott ki.

1. ábra

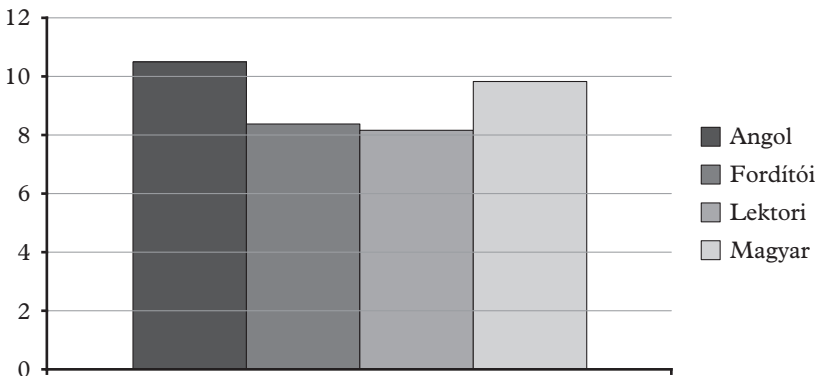
Szótípusok és szövegszók aránya

A fordítók és a fordításokat gondozó lektorok tehát együttes erőfeszítéssel dolgoznak azon, hogy a célnyelvi szöveg szókincsének változatossága megfeleljen a célnyelvi normának. Ha a fordító nem felel meg az igényeknek, a lektor közbeléphet, optimalizálva a szöveg lexikai összetételét. Mivel a szótípusok és szövegszók aránya alacsonyabbnak bizonyult a fordított, mint az eredetileg magyar nyelven íródott szövegekben, a lektorálás során viszont nőtt az arány, elmondható, hogy a lektori beavatkozások nyomán a fordítási univerzálénak tartott egyszerűsítés dominanciája csökken.

Az elemzés következő lépésében megvizsgáltam a két korpusz szövegeiben lévő mondatok számát és az átlagosan előforduló szavak adatait. Megállapítottam, hogy angolról magyar nyelvre történő fordítás során csökken a mondatok átlagos hosszúsága, ami elsősorban a két nyelv közötti rendszerbeli különbségekből fakad – ezért jelentős az eltérés a két alkorpusz adatai között, ahogyan az a 2. ábra oszlopain jól látható. Ugyanakkor a mondatok száma szintén növekszik, ami már nem feltétlenül vezethető vissza nyelvszabályokra, vagyis a fordítók a hosszú mondat egységek grammatikai felbontásával, explicitáció segítségével igyekeznek megkönnyíteni a feldolgozást a befogadók számára. A lektori alkorpusz vizsgálatának eredményei szerint a lektorált szövegekben a mondatok száma – jóllehet kisebb mértékben – jellemzően tovább növekszik, miáltal a bennük szereplő szavak száma csökken.

2. ábra
Átlagos mondathosszúság

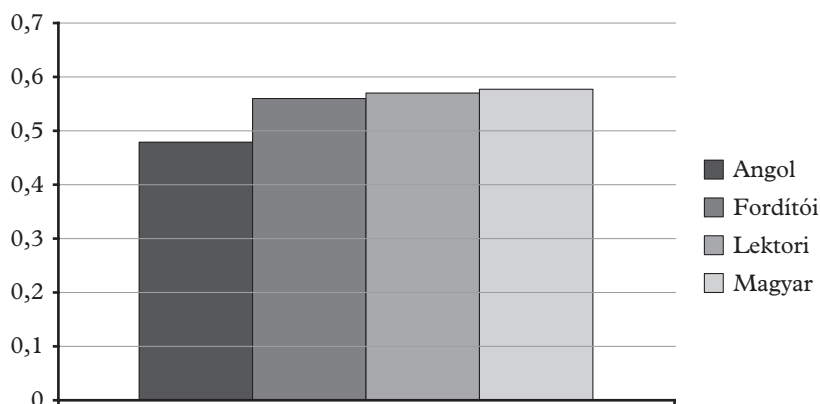
A fenti 2. ábra oszlopai jól mutatják, hogy bár az eredeti és a fordítói kéziratok között jelentős eltérés tapasztalható, a fordítói és lektori alkorpuszba tartozó szövegek között nem látszik jelentős különbség, ezt igazolta az eredmények szignifikanciavizsgálata is. A tendencia azonban világosan megmutatik: a lektorálás eredményeként a fordításokban tovább növekszik a mondatok száma, az átlagos mondathosszúság csökken, így igyekeznek mérsékelni a lektorok a Laviosa (1998) által megfigyelt jelenséget, miszerint a fordított szövegekben hosszabbak a mondatok, mint az eredeti célnyelvi művekben.

A lektorok tehát ebben esetben nem fordítják vissza a fordításokra jellemző explicitációs tendenciát, hanem kisebb mértékben, egyensúlyra törekedve, de szintén mondatokat bontanak fel a feldolgozhatóság érdekében. Az összehasonlítható korpuszal való egybevetés során arra is fény derült, hogy erre nem az eredetileg is célnyelven íródott szövegekben megfigyelhető tényleges norma vezérelti őket, hiszen az autentikus magyar szövegek jóval hosszabb mondatokat tartalmaznak. Az adatok arra utalnak, hogy a fordítók és a lektorok feldolgozhatóságra való törekvése mintha egyfajta szövegszerkesztési normát követne, így próbálva megfelelni a célnyelvi befogadók *feltételezett* igényeinek, egy *vélt* célnyelvi normának.

Az elemzések során megvizsgáltam a két korpuszban szereplő kéziratok lexikai sűrűségét is, amely a szótípusok és szövegszók arányához hasonlóan a szókincs gazdagságának vizsgálatára és az információs teher megállapítására szolgál. A lexikai sűrűség az úgynevezett lexikai (tartalmas) szavak mennyiségét hasonlítja össze a grammatikai (funkció-) szavak számával. A kiszámításához a tartalmas szavak mennyiségét szükséges elosztani az összes szövegszó számával. Minél nagyobb százalékban szerepelnek tartalmas szavak egy szövegben, annál gazdagabb a szókincs, ugyanakkor magasabb az üzenet információs terhe is.

Az elemzés eredményeiből kiderült, hogy angolról magyar nyelvre történő fordítás során – a szótípusok és szövegszók arányához hasonlóan – növekszik a fordított szövegek lexikai sűrűsége, ami az angol és a magyar nyelv morfológiai-szintaktikai jellemzőiből, rendszerbeli különbségeiből fakad. Az egyes alkorpuszok számadatait a 3. ábra szemlélteti. A fordítói és a lektori kéziratokat összehasonlítva már kisebb eltérést találunk. Ahogyan első pillantásra is látszik, nincs szignifikáns különbség a fordítói és lektori alkorpusz adatai között, ugyanakkor további növekedés tapasztalható a lektorált szövegekben a lexikai sűrűség terén, ez azonban már nem vezethető vissza a fordításban részt vevő nyelvpár rendszerbeli különbségeire.

3. ábra

Lexikai sűrűség

Az adatokból megállapítható, hogy a fordításokra jellemző lexikai elszegényedés és grammatikai redundancia a lektorálás eredményeként, bár csekély mértékben, de mérséklődik, így az információs teher is megnövekszik – a lektorálás eredményeképpen tehát csökken az egyszerűsítési univerzálé jelenléte a szövegekben. Az összehasonlítható korpusz eredetileg is célnyelven keletkezett írásaiban a lexikai sűrűség magasabb értéket mutat még a másik két magyar nyelvű alkorpusz értékeinél is. Az eredmények alapján tehát megállapítható, hogy a fordított szövegek lexikai sűrűsége valóban alacsonyabb az autentikus írásművekenél, a lektorálás azonban az eredetileg is célnyelven született szövegek változatos szókincséhez, információs terhéhez közelíti a fordított szövegeket – miközben a tényleges célnyelvi normát tartja szem előtt, bár azt még nem éri el.

Laviosa (1998, 2000) egynyelvű, összehasonlítható korpuszán végzett kutatási eredményei arra mutatnak, hogy a gyakori és kevésbé gyakori kifejezések aránya a fordításokban magasabb, a gyakori szavak pedig sűrűbben ismétlődnek. A gyakorisági szólisták alapján ezért elkészítettem az eredeti, a fordítói és a lektori alkorpuszok, illetve a magyar nyelvű autentikus szövegeket tartalmazó összehasonlítható korpusz lexikai gyakorisági profilját (Xiao 2010: 207). A gyakorisági profilok megmutatják a két korpuszban található összes szövegszó számát, a leggyakoribb szótípusok és szövegszók mennyiségét, a leggyakoribb szavak számának az összes szóhoz viszonyított arányát, valamint gyakoriságát, a gyakori és a kevésbé gyakori szavak eloszlását.

1. táblázat

Lexikai gyakorisági profilok

<i>Teljes korpusz</i>	Eredeti	Fordítói	Lektori	Magyar
Összes szövegszó	1 094 083	862 420	870 765	904 009
Gyakori szavak (típusok)	122	85	85	91
Gyakori szavak (szövegszók)	601 636	317 539	316 652	255 056
Összesített arány	54,99	36,81	36,36	36,59
Gyakoriság	4931,44	3735,75	3725,31	2802,81
Gyakori/kevésbé gyakori szavak	1,2217	0,5827	0,5714	0,5771

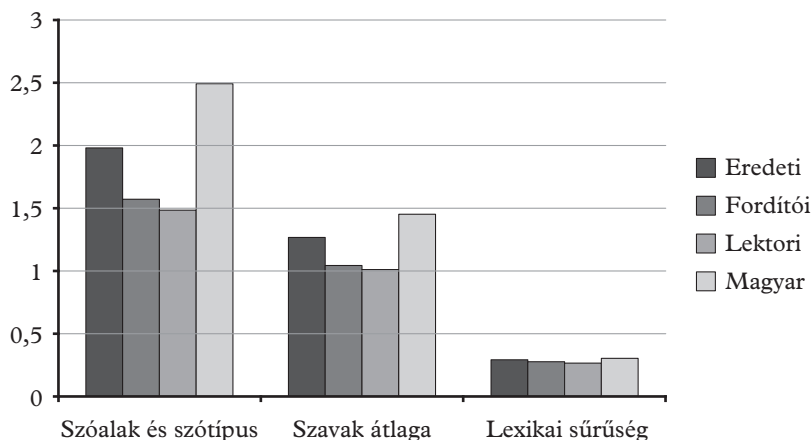
Az 1. táblázat számadatai alapján megállapíthatjuk, hogy angolról magyar nyelvre történő fordítás során csökken a gyakori szavaknak az összes szövegszóhoz viszonyított aránya, gyakorisága, illetve a gyakori és a kevésbé gyakori szavak eloszlása is; mindez részben ismét a két nyelv strukturális sajátosságainak különbségeiből, a magyar nyelvnek az angollal ellentétben szintetikus szerkesztési módjából ered. Ugyancsak csökkenő tendencia mutatkozik a lektori kéziratokban, ami azonban már nem tudható be nyelvrendszerbeli különbségeknek, inkább a lektorok azon igyekezetére utal, hogy gazdagítsák az általuk gondozott fordítások szókincsét, kerüljék a gyakran ismétlődő kifejezéseket, megfelelően a célnyelvi befogadók elvárásainak. Ismét az egyszerűsítési univerzálénak

tulajdonított lexikai elszegényedés visszaszorításának lehetünk tehát tanúi, akárcsak a szótípus/szövegszó arány és a lexikai sűrűség esetében, noha az eltérés ezúttal sem szignifikáns.

Az összehasonlítható korpusz elemzésének adatai igazolni látszanak Laviosa (1998, 2000) kutatási eredményeit: a fordítás során keletkezett szövegekben ténylegesen magasabb a gyakori és kevésbé gyakori kifejezések aránya, és a gyakori szavak sűrűbben ismétlődnek, mint az autentikus magyar nyelvű írásokban. A lektorálás mérsékli a tendenciát, sőt érdekes módon az elemzések még az eredetileg célnyelven született szövegekenél is alacsonyabb gyakorisági értékeket mutattak ki a leggyakoribb szavak összesített és kevésbé gyakori szavakhoz viszonyított arányában. A lektorok tehát a fordítások ellenőrzése, szerkesztése során az eredeti szövegek szerzőinél is jobban ügyelnek a leggyakoribb szavak arányára, bár ezek gyakorisága még mindig jóval magasabb értéket mutat.

A gépi elemzések után a lexikai sűrűség, szótípus/szövegszó arány és átlagos mondatösszeg vizsgálataival, standardizált értékek alapján nyert eredményeket szórásvizsgálatnak is alávettem. A szórás ugyanis megmutatja, hogy bizonyos változók esetében milyen mértékben térnek el az adott szövegek számadatai a középértéktől, vagyis megállapítható, mennyire különböznek egymástól az egyes szövegek az eredeti, fordítói és lektori alkorpuszon, illetve az összehasonlítható korpuszon belül. Baker (1995) a fordítási univerzálék közé sorolja az úgynevezett kiegyenlítődést is, amely a fordítási szöveg azon tulajdonságára utal, hogy egy fordítási korpuszon belül jobban hasonlítanak egymásra a szövegek a lexikai sűrűség, a szótípus/szövegszó arány és az átlagos mondatösszeg tekintetében, mint az eredetileg is célnyelven született írások.

4. ábra
Szórásvizsgálat

A gépi elemzés adatai alátámasztják a kiegyenlítődési univerzáléről szóló hipotézist, ahogyan azt a 4. ábra oszlopai is mutatják. A szórás ugyanis minden változó esetében csökkent, nemcsak angolról magyarra történő fordítás során,

hanem a lektorálás következtében is. Az angol eredeti szövegek esetében mutatkoznak a legnagyobb különbségek a lektorálási korpuszon belül. A magyar nyelvű fordítói és lektori kéziratok jobban hasonlítanak egymásra statisztikai tulajdonságaikat illetően, és ez a jelenség a lektorált változatokban a legerőteljesebb, habár a különbség most sem szignifikáns.

Ha az eredményeket az összehasonlítható korpuszsal is egybevetjük, rögtön kiderül, hogy az eredetileg is magyar nyelven született, autentikus szövegek jóval nagyobb változatosságot mutatnak statisztikai tulajdonságaikat illetően, mint akár az angol nyelvű eredeti, akár a fordított és a lektorált szövegek. A fordítás és a lektorálás tehát ebben az értelemben nem a célnyelvi normát követi; a fordítói és a lektori kéziratok egyértelműen egy bizonyos szövegépítési cél, norma felé közelítenek, ez a törekvés pedig kiegyenlítődést, optimalizációt eredményez a szövegben. Baker (1996) fordítási szövegre vonatkoztatott, kiegyenlítődési univerzáléja így a lektorálásra is érvényes; makroszinten jelentkező, szövegszerkesztési stratégia részeként működik.

5. Összefoglalás

A fentiekben bemutatott kutatás kiindulópontja az a megfigyelés volt, miszerint a fordítási szöveg általános jellemzőit, univerzáléit vizsgáló kutatások olyan szövegeket is bevonnak az elemzésekbe, amelyek a lektor módosításainak nyomait is magukon viselik, így nem világos, hogy az úgynevezett univerzálék, vagyis a fordítási szöveg sajátos nyelvi mintázatai ténylegesen a fordítási folyamatnak tulajdoníthatók-e. Jelen korpuszkutatás arra a kérdésre kereste a választ, mi történik szövegszinten a fordítási univerzálékkal a lektorálás eredményeként, vajon a lektori módosítások az eredetileg is a célnyelven született írásokra jellemző normához közelítik-e a fordított szövegek jellemzőit.

A számítógépes elemzések számadatai elsősorban igazolni látszanak Laviosa (1998, 2000), Pápai (2001, 2004), Scarpa (2006) és Xiao (2010) korábbi kutatási eredményeit az univerzálék közé sorolt egyszerűsítés és az explicitációs tendencia fordított szövegekben való előfordulását illetően. A lektorálási korpusz fordítói kézírataiban az autentikus magyar szövegekhez képest alacsonyabb szótípus/szövegszó arányt és lexikai sűrűséget találtam. A fordítás során keletkezett szövegekben továbbá ténylegesen magasabbnak bizonyult a gyakori és kevésbé gyakori kifejezések aránya, és a gyakori szavak sűrűbben ismétlődnek, mint az eredetileg is magyar nyelven született írásokban – alátámasztva a Laviosa (1998, 2000) által megfigyelt alapvető lexikai sajátosságokat.

Jelen kutatás eredményei azonban azt is bizonyítják, hogy kimutathatók bizonyos statisztikai eltérések a fordítói és lektori kéziratok között, habár a különbségek többnyire nem szignifikánsak. Érdeemes megjegyezni, hogy ha a különbségek szignifikánsak volnának, már nem is harmadlagos szövegalkotásról, lektorálásról volna szó, hanem újr fordításról. Megfigyeltem, hogy a szótípusok és szövegszók arányát és a lexikai sűrűséget, tehát a szókincs gazdagságát, változatosságát illetően a szöveg javítását célzó lektorálás a célnyelvi normához közelíti a fordítást, csökkenti a gyengébb szövegminőséget eredményező lexikai

elszegényedést, mérsékli a fordítási sajátosság dominanciáját – jöllehet a lektorált kéziratok adatai még így sem érik el az autentikus magyar szövegek statisztikai számértékeit, ezért lehetséges, hogy a lektorált szövegekben is kimutatható az egyszerűsítés.

A gyakori szavak ismétlése, az átlagos mondathosszúság és a kiegyenlítő-dés terén azonban a fordításban is jelentkező, de még a célnyelvi normán is túlmutatató lektorálási tendenciának lehetünk tanúi. A lektori kéziratok statisztikai adatainak szórása kevesebb a fordítói kéziratokéhoz és magyar nyelvű autentikus szövegekhez képest is, így erőteljesebb kiegyenlítő-dés tapasztalható; a mondatok feldolgozást segítő, explicitációval járó felbontásával tovább mérséklődik a mondatok hosszúsága; a leggyakoribb szavak összesített és kevésbé gyakori szavakhoz viszonyított aránya még az eredeti magyar szövegeknél is alacsonyabb értéket mutat – ezek a sajátosságok azonban nem befolyásolják kedvezőtlenül a szövegek minőségét, a lektor optimalizációval ügyel az egyensúlyra.

A jelenség magyarázatát abban kereshetjük, hogy a lektorált fordítások valójában kétszeres „szerkesztésen” esnek át, először a fordítás, majd a lektorálás folytán (Robin 2014b), miközben a nyelvi közvetítők a kommunikációs kokárdákat kerülve a befogadók *feltételezett* elvárásainak megfelelően igyekeznek megalkotni a szöveget, néha már babonásan. Egyfajta *szerkesztési* normát követnek, amely nem feltétlenül esik egybe az eredetileg is célnyelven keletkezett írásművekben fellelhető tényleges célnyelvi szövegalkotási normákkal. Szöveg-szerkesztési sajátosságról van szó, amely bár a fordításban is érezteti hatását, a lektorálásban még erőteljesebben jelentkezik.

Irodalom

- Baker, M. 1993. Corpus Linguistics and Translation Studies: Implications and Applications. In: Baker, M., Francis, G., Tognini-Bonelli, E. (eds) *Text and Technology: In Honour of John Sinclair*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins. 233–250.
- Baker, M. 1995. Corpora in Translation Studies. An Overview and Suggestion for Future Research. *Target* Vol. 7. No. 2. 223–245.
- Chesterman, A. 1993. From ‘Is’ to ‘Ought’: Laws, Norms and Strategies in Translation Studies. *Target* Vol. 5. No. 1. 1–20.
- Horváth P. I. 2009. *A lektori kompetencia*. Doktori értekezés. Kézirat. Budapest.
- Laviosa, S. 1998. The English Comparable Corpus: A Resource and a Methodology. In: Bowker, L., Cronin, M., Kenny, D., Pearson, J. (eds) *Unity in Diversity: Current Trends in Translation Studies*. Manchester: St. Jerome. 101–112.
- Laviosa, S. 2000. TEC: a Resource for studying what is „in” and „of” translational English. *Across Languages and Cultures* Vol. 1. No. 2. 159–177.
- Laviosa, S. 2009. Universals. In: Baker, M. (ed.) 2009. *Encyclopedia of Translation Studies*. London: Routledge. 306–311.
- Laviosa-Braithwaite, S. 1998. Universals of Translation. In: Baker, M. (ed.) *Routledge Encyclopedia of Translation*. London: Routledge. 288–291.
- Pápai V. 2001. *Az explicitációs hipotézis vizsgálata angol–magyar és magyar–magyar párhuzamos korpuszok egybevetésével*. Doktori értekezés. Kézirat. Pécs–Győr: PTE–SZIE.
- Pápai, V. 2004. Explicitation: A universal of translated text? In: Mauranen, A., Kujamäki, P. (eds) *Translation Universals. Do they exist?* Amsterdam: Benjamins. 143–164.

- Rabdan, R., Labrador, B., Ramon, N. 2009. Corpus-based contrastive analysis and translation universals. A tool for translation quality assessment. *Babel* Vol. 55. No. 4. 303–328.
- Robin E. 2014a. Lektorált fordítások és eredeti magyar szövegek gépi összehasonlítása. Elhangzott: ANYK Konferencia. *Nyelv, kultúra és társadalom*. Budapest: Kodolányi János Főiskola. (2014. november 3–4.)
- Robin E. 2014b. Fordítási univerzálék a lektorált fordításokban. Budapest. Doktori értekezés.
- Scarpa, F. 2006. Corpus-based Quality-Assessment of Specialist Translation: A Study Using Parallel and Comparable Corpora in English and Italian. In: Gotti, M., Sarcevic, S. (eds) *Insights into specialized translation*. Bern/Frankfurt: Peter Lang. 155–172.
- Xiao, R. 2010. How different is translated Chinese from native Chinese? A corpus-based study of translation universals. *International Journal of Corpus Linguistics* Vol. 15. No. 1. 5–35.

Források

Lektorálási korpusz

- Bray, L. 2010. *Lázadó angyalok*. Szeged: Könyvmolyképző.
- Cashore, K. 2010. *A garabonc*. Szeged: Könyvmolyképző.
- Clare, C. 2009. *Csontváros*. Szeged: Könyvmolyképző.
- Diamand, E. 2009. *Kalózsok nyomában*. Budapest: Agave.
- Gray, C. 2009. *Evernight – Örökéj*. Szeged: Könyvmolyképző.
- Harris, J. 2009. *Rúnajelek*. Budapest: Ulpius.
- Penney, S. 2010. *Gyengéd, mint a farkasok*. Szeged: Könyvmolyképző.
- Pullman, Ph. 2008. *Árny északon*. Pécs: Alexandra.
- Stiefvater, M. 2009. *Shiver – Borzongás*. Szeged: Könyvmolyképző.
- Westerfield, S. 2007. *Csúfok*. Szeged: Könyvmolyképző.

Összehasonlítható korpusz

- Bene V. 2006. *Eszterlánc*. Budapest: Európa.
- Benina 2010. *A Boszorka fénye*. Szeged: Könyvmolyképző.
- Benina 2013. *A Boszorka démona*. Szeged: Könyvmolyképző.
- Bosnyák V. 2011. *Lovessence*. Szeged: Könyvmolyképző.
- Böszörményi Gy. 2002. *Gergő és az álomfogók*. Szeged: Könyvmolyképző.
- Böszörményi Gy. 2009. *3... 2... 1...* Szeged: Könyvmolyképző.
- On Sai 2012. *Calderon*. Szeged: Könyvmolyképző.
- Spirit B. 2010. *Árnyékvilág*. Szeged: Könyvmolyképző.
- Szurovecz K. 2011. *Gyémántfiú*. Szeged: Könyvmolyképző.
- Szurovecz K. 2011. *Fényemberek*. Szeged: Könyvmolyképző.

Birkózás az írott szöveggel szinkrontolmácsolás közben 2. rész

Rohonyi Borbála

E-mail: borbala.rohonyi@gmail.com

Kivonat: A tanulmány beszámol a szöveggel támogatott szinkrontolmácsolás témájában 2014 áprilisában 33 fős mintán végzett kérdőíves vizsgálatról. A felmérés a Genfi Egyetem négy fős kutatócsoportja által 2009-ben végzett felmérés adaptációja a magyar piacra. A felmérés célja volt az SI+T gyakorlatának feltárása a magyar tolmácsolási piacon, hiánypótlás az egységesebb, választható stratégiák terén, és a piaci realitásra való felkészítés. Az eredmények összegzéseként elmondható, hogy a tolmácsok túlnyomóan használják az írott szöveget. A felmérés feltárta a tolmácsoknak az írott beszédek felhasználásában alkalmazott stratégiáit a rendelkezésre álló idő függvényében, valamint azt, hogy milyen szempontból tekintik segítségnek és nehézségnek a szöveget. Az előadó erős akcentusánál a szöveg mint segítség átlagangsorolása szignifikánsan magasabb volt (95%-os konfidenciaszinttel) azok között, akik részesültek képzésben; és azok között, akik kevesebb, mint tíz év szakmai tapasztalattal rendelkeznek. Szignifikáns korrelációt sikerült kimutatni az SI+T képzés és a szöveg használata között kevesebb mint öt perc felkészülési idő esetén.

Kulcsszavak: szöveggel támogatott szinkrontolmácsolás, felmérés, stratégiák, kognitív nehézségi és előnyt jelentő tényezők

1. Bevezetés

A tanulmány a XI. Fordítástudományi PhD-konferencián Budapesten, 2014. április 10-én elhangzott előadás második részének átdolgozott, bővített, írásos változata, egyben a *Fordítástudomány* XVII. évfolyamának 2. számában „Birkózás a szöveggel szinkrontolmácsolás közben 1. rész” címmel megjelent cikk folytatása. Az első rész definiálta a „szöveggel támogatott szinkrontolmácsolás” (SI+T) fogalmát, szakirodalmi áttekintést közölt a tolmácsolásnak erről a módzatáról, kitért a tolmácsokra háruló – és a kutatókat és a tolmácsolás oktatóit foglalkoztató – nehézségekre és esetleges előnyökre, valamint bemutatott néhány idevágó empirikus kutatást.

A második részben a szöveggel támogatott szinkrontolmácsolás témájában készült magyarországi felmérés eredményeit ismertetem, amely egy genfi kutatás adaptációja. Az eredeti kérdőíves felmérést a Genfi Egyetem Fordítás- és Tolmácsképző Iskolája által minden második évben indított mesterképzésben

részt vevő négy tanár és kutató, név szerint Rawdha Cammoun, Catherine Davies, Konsztantyin Ivanov és Boris Najmusin készítette Kilian Seeber és Barbara Moser-Mercer irányítása mellett 2009-ben (Cammoun et al. 2009).

A szöveggel támogatott szinkrontolmácsolás rövidítése a tanulmányban egységesen: „SI+T”.

1.1. Hipotézis

A szakirodalmi áttekintés (Rohonyi 2015) egyik tanulsága az volt, hogy a szöveggel támogatott szinkrontolmácsolás az egyik legösszetettebb tolmácsolási mód: a tolmácsra az auditív mellett a vizuális információfeldolgozás és a koordináció terhe is hárul. A kutatás azon a feltételezésen alapszik, hogy a nehézségek, és a tolmácsok ezzel kapcsolatos fenntartásai ellenére az írott szöveg a megfelelő stratégiák alkalmazásával segítheti a tolmácsot az üzenet pontos és megfelelő formájú átadásában.

1.2. Kutatási kérdések

A kutatási kérdések a következők: 1. Milyen stratégiákat alkalmaznak a gyakorló konferenciatolmácsok az előre megírt beszédek felhasználásában a tolmácsolás megkezdése előtt és után szöveggel támogatott szinkrontolmácsolásnál? 2. Mikor tekintik segítségnek, illetve nehezítő tényezőnek a szöveget a tolmácsok SI+T módban?

1.3. A felmérés célja

A felmérés célja volt a szöveggel támogatott szinkrontolmácsolás gyakorlatának feltárása a magyar tolmácsolási piacon, a „jó gyakorlat” megosztása, hiánypótlás az egységesebb, választható stratégiák terén, és a piaci realitásra való felkészítés. Más szóval a gyakorlat feltárásával reméltem rámutatni a szöveg SI+T-ben való jelenlétével járó előnyökre és hátrányokra és felderíteni a használatához kapcsolódó stratégiákat.

1.4. A felmérés hatóköre

Attól függően, hogy mikor kapja meg a tolmács a szöveget, a helyzet más és más stratégiákat követel meg tőle mind a felkészülés, mind a kabinban történő felhasználás szempontjából. Cammoun et al. (2009) négy forgatókönyvben vizsgálták a tolmácsok szokásait (1. „ideális forgatókönyv”: órákkal, napokkal, hetekkel előbb megkapja a szöveget a tolmács; 2. 15–30 perccel a kezdés előtt; 3. <15 perccel a kezdés előtt; 4. „krízisforgatókönyv”: a beszéd megkezdése után), ezzel szemben a magyarországi felmérésben az SI+T három helyzetét különítettem el és vizsgáltam:

- (1) Sokkal a tolmácsolás előtt megkapta a szöveget, és volt rá módja, hogy előkészítse.

(2) Kb. 15 perccel kezdés előtt kapta meg a szöveget.

(3) Kevesebb mint 5 perccel kezdés előtt kapta meg a szöveget.

Azért csupán három forgatókönyvet vizsgáltam, mert a magyar piacon jellemzőbb, hogy negyedórával, illetve kevesebb mint 5 perccel a kezdés előtt kapja kézhez a szöveget a tolmács. A krízisforgatókönyv (a kezdés után kapja meg a szöveget a tolmács) pedig azért nem került bele a vizsgált helyzetek közé, mert más stratégiákat követel meg, mint a másik három helyzet, és kimerítő vizsgálatára a felmérés korlátai között nincsen mód.

A Genfi Egyetem kutatói által végzett felmérés (Cammoun et al. 2009) mintáját követi a kutatás annyiban is, hogy kizárólag folyó szövegekkel foglalkozik, azaz a beszéd írásos változatával. A kutatás hatókörén kívül esnek a Power-Point formátumú szövegek, videók, összefoglalók, absztraktok és egyéb munkadokumentumok, az elhangzó szöveg – forrás- vagy célnyelvi szöveg – megjelenítése képernyőn valós időben, valamint az az eset is, amikor egy fordító hallás alapján azonnal fordítja és némileg rövidítve gépeli a szöveget, amit valós időben kivetítenek a konferencia alatt. Nem képezi továbbá a kutatás tárgyát a blattolás (elhangzó szöveg nélkül), sem az előre lefordított szöveg eredetivel egyidejű felolvasása.

2. Elméleti és módszertani háttér

2.1. A kérdőív alapjául szolgáló fogalmak megállapítása

A felmérés elméleti szempontból a tudományos folyamatkutatás és a Párizsi Iskola (Seleskovitch és Lederer 2002) eredményeire támaszkodik az SI+T vonatkozásában, amint azt a szakirodalmi áttekintés bemutatta a cikk első részében (Rohonyi 2015). Ezen belül elsősorban Gile erőfeszítés-modelljét vettem alapul (Gile 2009): az érdekel, hogy az írott szöveg birtokában a tolmács által végzett műveletek hogyan versengenek a véges feldolgozó kapacitásáért. Ebben a versengésben a szöveg egyaránt jelent előnyöket és hátrányokat, amelyeket a tolmácsok más és más módon élnek meg, valamint különböző stratégiákat alkalmaznak, és ez hagyományos kérdőíves módszerrel felderíthető.

2.2. Nehézségi és előnyt jelentő kognitív tényezők megállapítása

A szakirodalmi áttekintésben az SI+T során fellépő nehézségeket a következő kategóriákba csoportosítottam: (a) interferencia; (b) kettős input, avagy a hallgatás és olvasás nehéz egyensúlya; (3) a redundancia hiánya; (4) gyors tempó; (5) a spontán beszédetől eltérő tagolás; (6) monoton előadásmód.

A kérdőív összeállításakor ezek közül a kettős input és a spontán beszédetől eltérő tagolás nem került bele abba a felsorolásba, melynek elemei segítenek kimutatni, mikor jelent előnyt a szöveg a válaszadók szerint. A *kettős input* külön kérdés foglalkozik. A beszéd spontán beszédetől eltérő, annál hosszabb szakaszonkénti tagolása az írott szöveg felolvasásából fakadó sajátosság, és ne-

hézséget jelent, de külön a kérdőív nem tér ki rá. Az így felhasznált négy kognitív nehézségi kategória megfelel a Cammoun et al. (2009) által használtaknak.

A kognitív előnyök terén nagy úr mutatkozik a szakirodalomban, mint arra Cammoun et al. (2009) rámutat. Emiatt a genfi kutatócsoport Barbara Moser-Mercer ajánlására hagyatkozott, és négy kategóriát állapított meg: (1) ismeretanyag bővítése a szöveg segítségével; (2) az üzenet pontosabb visszaadása; (3) anticipáció; (4) erős akcentussal beszélő előadó értése (Cammoun et al. 2009). Az adaptált kérdőívbe is ez a négy kategória került, apróbb fogalmazásbeli eltéréssel.

Négy vizsgált tényezőre eddig mint nehézséget jelentőre, négy másakra pedig mint előnyt jelentőre utaltam, de együtt szerepelnek nehézségi vagy előnyös jellegük megjelölése nélkül, és a válaszadók rangsorolják őket olyan szempontból, hogy fennállásuk esetén mennyire jelent segítséget a szöveg SI+T-nél. A válaszok alapján fontossági sorrend rajzolódik ki a három különböző forgatókönyvre való lebontás nélkül. Cammoun et al. (2009) mind a négy esetet külön vizsgálta mindegyik kognitív kategóriánál. A rangsorolásra való rövidítés melletti döntésben a kitöltéshez szükséges idő játszott szerepet, minden forgatókönyvre rákérdezni jelentősen hosszabb kérdőívet eredményezett volna.

2.3. *A stratégiák felmérése*

A fenti nehézségek leküzdésében és az előnyök kiaknázásában a tolmácsok stratégiákat alkalmaznak. Az elsődleges stratégiai döntés, amelyet a kérdőív mérni hivatott az, hogy használják-e a szöveget a tolmácsok, vagy sem, méghozzá – ismételten Cammoun et al. (2009) mintájára – a különböző helyzetekben, attól függően, hogy mikor kapják meg a szöveget. A stratégiai döntések másik csoportja a szöveg előkészítésének módjához kapcsolódó stratégiák. A magyar kutatásban ezt két kérdés erejéig vizsgálja a kérdőív. Azt a két esetet, amikor „sokkal a tolmácsolás kezdete előtt megkapja a szöveget” és amikor „a tolmácsolás megkezdése előtt 15 perccel kapja meg”, összevonva kezeli: „ha van ideje előkészíteni a szöveget, mire koncentrálna?”. Egy második kérdés vizsgálja, hogy „ha kevesebb mint öt perccel kezdés előtt kapja meg a szöveget, mire koncentrálna?”

3. **A felmérés célközönsége, minta, adatfeldolgozás**

A kérdőív célcsoportja a magyar piacon dolgozó hivatásos konferenciatolmácsok. A minta 33 gyakorló magyar konferenciatolmácsból áll. A kérdőív tesztelése öt fővel történt. Az adatgyűjtés célzott volt, emailen keresztül, elkerülendő, hogy olyan szakemberek, tolmácsok is kitöltsék a kérdőívet, akik nem felelnek meg a célcsoport minden szempontjának (gyakorló konferenciatolmács, aki rendszeresen tolmácsol SI+T módon). A kérdőív tesztelése 2014. április 2. és 4. között, a véglegesített kérdőívvel az adatgyűjtés 2014. április 4. és 8. között zajlott le. A kutatás felderítő jellegű keresztmetszeti vizsgálat. 30 kérdőív feldolgozása manuálisan történt először 2014 áprilisában, majd a korábban figyelembe nem vett további három kérdőívvel kiegészítve az összes adat újbóli

rögzítésére és feldolgozására, a táblázatok és grafikonok újraszerkesztésére 2016 áprilisában került sor.

4. A kérdőív

4.1. Az adaptált kérdőív szerkezete

A kérdőív szerkezete nagy vonalakban Cammoun et al. (2009) kérdőívét követi. A különbségekre külön kitérek.

Egy bevezetőben bemutatkozom és megnevezem a programot, amelynek keretében végzem a felmérést, és elmondom, hogy mi a kutatás célja és a hatóköre, illetve mi nem tartozik a hatókörébe (pl. tolmácsolásnál használt PowerPoint dokumentumok). Biztosítom továbbá a válaszadókat arról, hogy a kérdőív névtelen, és az adatok kezelése bizalmasan történik. A kérdőív 16 kérdésből áll (tíz kérdéssel rövidebb a mintául szolgálónál), ebből 15 kérdés zárt, a könnyebb feldolgozás és számszerűsítés érdekében, és a végén található egy nyitott kérdés (akárcsak a mintául szolgáló kérdőívben). A nyitott kérdés célja az, hogy a válaszadók a téma olyan aspektusaira is kitérjenek, amelyekre nem gondoltam. Az első öt kérdés a válaszadók adataira vonatkozik: korra, nemre, szakmai tapasztalatra, a nyelvkombinációra, a szabadúszó vagy vállalati státuszra.

A kérdőív második része (6–16. kérdések) a kutatás tárgyát, azaz az SI+T témáját járja körül. A 6. és a 7. kérdés arra kérdez rá, hogy SI+T képzésben részt vett-e a válaszadó, és ha igen, hol. A 8–16. kérdések az SI+T során alkalmazott stratégiákat tárják fel és azt, hogy milyen szempontokból jelent segítséget a szöveg. A kérdések szerkesztésében arra törekedtem, hogy ne sugallják a választ.

A 8. kérdés az alapstratégiára kérdez rá, hogy a tolmácsok használják-e a szöveget különböző helyzetekben. A 9. és a 10. kérdés a szöveg előkészítésének aspektusaira kérdez rá a rendelkezésre álló idő szempontjából elkülönített két esetben, előbbi sorrendi skálával, utóbbi pedig igen/nem választási lehetőségekkel. A 11. kérdés vizsgálja, hogy minél jelent segítséget a szöveg nyolc kognitív kategória közül, ismét sorrendi skálával. A 12. kérdés arra keres választ, hogy sikerül-e összehangolni a két csatornán érkező információt a tolmácsoknak a három különböző forgatókönyvnél. A 13. és a 14. kérdés további stratégiákat firtat: inkább blattol vagy inkább a füle után megy-e általában a tolmács, és együttműködnek-e a kabinpartnerével. A 15. kérdés azt méri fel, hogy öszszességében segítségnek tekintik-e a szöveget vagy nehezítő tényezőnek. A 16. kérdés nyitott: „Van-e további megjegyzése a témával kapcsolatban?”

4.2. A kérdőív tesztelése és finomítása

A kérdőív első verzióját a célcsoport kritériumainak megfelelő öt főnek küldtem ki tesztelésre. Egyikük csak kitöltötte a kérdőívet, ezért a finomításra vonatkozó javaslatokat négy főttől kaptam. A Cammoun et al. (2009) kérdőíve alapján, ám annál jóval rövidebb formában összeállított 13 kérdésből álló eredeti kérdőív a javaslatok alapján így 16 kérdésre bővült. A fontosabb módosításokat részletezem.

Mint az egyik tesztalany rámutatott, az „igen” válasz arra a kérdésre, hogy részt vett-e valamilyen képzésben az SI+T témájában jelentheti azt, hogy valójában ilyen képzés külön nem volt, hanem a tanulmányok része volt a blattolás, illetve tényleges SI+T gyakorlat. Egy külön kérdés pontosítja ezért, hogy amennyiben részt vett SI+T képzésben, akkor a tolmácsképzés során volt ilyen gyakorlat, vagy specifikus továbbképzés keretében tanult SI+T-t. Ugyanez a válaszadó konkrét módszertani javaslattal is szolgál, amely egybeesik azzal, amit mind a mintául szolgáló kutatás, mind a jelen felmérés szerzői a tolmácsképzésben üdvözlendőnek tartanak: „Ilyen feladat kevés volt, lehetne kifejezetten erre koncentrálni. 15 perccel, egy nappal előre odaadni a szöveget, majd az előadónak szöveghű, illetve a szövegtől jelentősen eltérő beszédet tartani. Utóbbi fontos gyakorlat lenne, mert ilyen esetekben sok tolmács elveszti a fonalat.”

Valóban, még ha a tényleges SI+T gyakorlására jutott is mód a tolmácsképzőben néhány gyakorlat erejéig, az nem feltétlenül történt úgy, hogy a hallgatók felkészültek előre a témából, és a szöveget is megkapták és előkészítették. Cammoun et al. kutatásának (2009) fontos részét képezi a specifikus SI+T képzés feltérképezése az egész világon, e tanulmánynak azonban bővebben nem témája. Éppen ezért a SI+T tolmácsolási mód gyakorlásával eltöltött napok számára vonatkozó kérdés sincsen a kérdőívben: a magyar piacon a tolmácsoknak valószínűleg nehezebb lenne ezt napokban kifejezni, mint a 90%-ban nemzetközi intézményekben dolgozó tolmácsoknak.

A kérdőívet tesztelő egyik válaszadó említette, mennyire fontos a partner segítsége ebben a tolmácsolási módban. Az ő javaslatára belekerült a kérdőívbe egy kérdés arra vonatkozóan, hogy segítenek-e egymásnak a tolmácsok és a partnerük SI+T-nél az írott szöveget követve, egyes elemekre rámutatva, megkérlik-e erre a partnert stb. Erre vonatkozó kérdés a mintául szolgáló kérdőívben nem szerepel. A harmadik kérdés, amellyel bővült a kérdőív, arra kérdez rá, hogy inkább blattol-e vagy inkább követi az elhangzó szöveget SI+T-nél a tolmács. Ez a kérdés bár nem konkrét javaslatra, de szintén a tesztelőalanyok által a blattról írt megjegyzések nyomán került bele a kérdőívbe.

A tolmács státuszának az eredeti megfogalmazásban két kategóriája volt: szabadúszó tolmács, vagy intézmény, illetve vállalat alkalmazottja. Az egyik tesztelő válaszadó rámutatott, hogy azok a tolmácsok, akik szabadúszóként, de vállalat kötelékében, szerződéssel dolgoznak, a fenti kategóriákba nem tudják beilleszteni magukat. Az alkalmazott szó kihagyásával, illetve a második kategóriát „intézmény vagy vállalat állandó tolmácsá”-ra módosítva már igen. A kérdés válaszait ennek megfelelően módosítottam, és mind a két kategória bejelölhető volt.

A szöveg előkészítési stratégiáinál az egyik megkérdezett sorrendi skálára tett javaslatot, ennek megfelelően módosítottam – mellel ezzel a Genfi Egyetem kérdőívéhez igazodva. Annál a kérdésnél, amely a kevesebb mint öt perccel kezdés előtt átadott szöveg előkészítésére koncentrálni, szintén volt javaslat sorrendi skálára, de ezt nem fogadtam el, igen/nem válaszlehetőségek maradtak (a mintakérdőívvel megegyező módon). Annál a felsorolásnál azonban, amely azt vizsgálja, hogy nyolc tényező közül melyeknél jelent segítséget a szöveg, az eredeti „több válasz is bejelölhető” instrukció helyett sorrend felállítására kértem a válaszadókat. Utólag revideálásra szorul a kérdés megfogalmazása.

A végleges kérdőívben így szerepelt: „Az alábbiak közül melyiknél jelent fontos segítséget a szöveg? Kérem, tegye a válaszokat fontossági sorrendbe.” Helytállóbb lett volna Cammoun et al. (2009) kérdőívéhez hasonlóan úgy feltenni a kérdést, hogy ne sugalljon „segítséget”: „Mennyiben találja a válaszadó nehezítő tényezőnek és mennyiben segítségnek a szöveget?”. Ez esetben azonban a sorrendi helyett Likert-skálát kellett volna alkalmazni.

5. Az eredmények bemutatása

5.1. A célcsoport általános jellemzése

33 értékelhető kérdőívet sikerült kitöltetni, a válaszadók száma tehát 33. A minta 70%-a nő. Az első öt kérdés általános információkat tartalmaz a konferenciatolmácsok alkotta mintáról. Ez alapján megállapítható, hogy a minta reprezentatív és a szűkebb téma, a szöveggel támogatott szinkrontolmácsolás vizsgálatára alkalmas.

1. táblázat

A válaszadó konferenciatolmácsok életkora és szakmai tapasztalata

		Életkor			Összesen
		30–40	41–50	50+	
Szakmai tapasztalat (év)	0–5	1	0	1	2
	6–10	10	3	0	13
	11–20	3	4	1	8
	20+	0	3	7	10
	Összesen	14	10	9	33

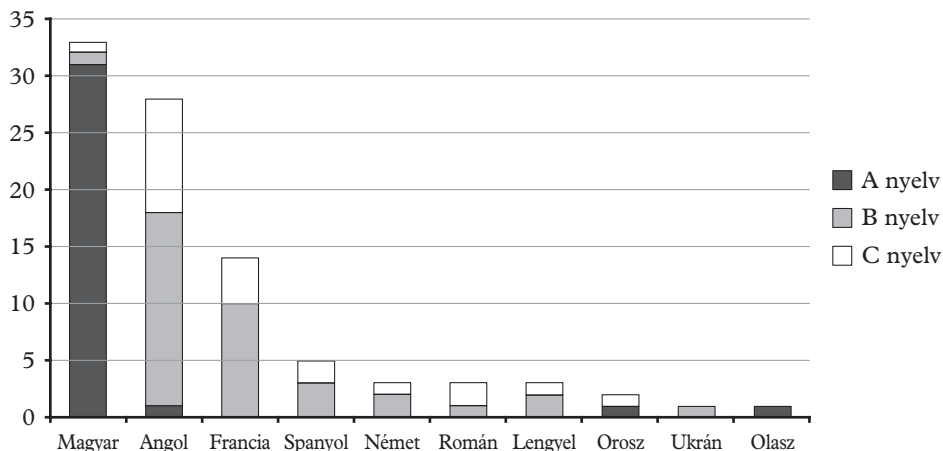
Az 1. táblázatból látható, hogy 30 év alatti válaszadó nem került a mintába, a 30–40 év közötti válaszadók enyhe túlsúlyban vannak a majdnem azonos mértékben képviselt 41–50 év közötti és 50 feletti korcsoportok mellett. A szakmai tapasztalat tekintetében elmondható, hogy a 6–10 év tapasztalattal rendelkezők dominálnak (13 fő), míg az öt évnél kevesebb tapasztalattal rendelkezők alulreprezentáltak (2 fő) és a 11–20, illetve 20 évnél több tapasztalattal bírók reprezentációja kiegyenlített (8, 11 fő). Nem meglepő, hogy a 30–40 év közötti tolmácsok többsége 6–10 éve tolmácsol, a 41–50 évesek tapasztalata 6-tól több mint 20 évig terjed, és az 50 év felettiek többsége már több, mint 20 évnyi tapasztalattal rendelkezik.

A válaszadók nyelvkombinációit a 2. táblázat és az 1. grafikon szemléltetik. A magyar mint „A” nyelv dominanciája várható volt, hiszen a kutatás a magyar „magánpiac”-ra irányult, nem nemzetközi intézményekben magyarral a nyelvkombinációjukban dolgozó tolmácsokra, a célcsoport tehát magától értetődően túlnyomóan magyar anyanyelvű.

2. táblázat
A tolmácsok nyelvkombinációi

	Nyelvkombináció			
	A nyelv	B nyelv	C nyelv	Összesen
Magyar	31	1	1	33
Angol	1	17	10	28
Francia	0	10	4	14
Spanyol	0	3	2	5
Német	0	2	1	3
Román	0	1	2	3
Lengyel	0	2	1	3
Orosz	1	0	1	2
Ukrán	0	1	0	1
Olasz	1	0	0	1
Összesen	34	37	22	93

1. ábra
A tolmácsok nyelvkombinációi

Rögtön szembeötlik, hogy 33-as mintán 34 „A” nyelv szerepel. Ennek a magyarázata az, hogy az egyik válaszadó kétnyelvűnek tekinti magát, és két „A” nyelvet adott meg. Bár az angol dominanciájában a „B” és a „C” nyelvek között semmi meglepő nincs, feltűnő azonban a „B” nyelvek rendkívül magas, még

az „A” nyelvekénél is magasabb (37) és a „C” nyelvek relatíve alacsony száma (22). Mindkettőre az a magyarázat, hogy a magyar piacon csakúgy jellemző a „B” irányba történő tolmácsolás, mint az anyanyelvre, és sok tolmács több, mint egy nyelvet is „B” nyelvének tekint, és rendszeresen dolgozik is ezekre a nyelvekre. Ritka a „C” nyelvre szóló megbízás, amikor csak az anyanyelvre fordítanak a tolmácsok a „C” nyelveikről; a kabinok kétszemélyesek, és általában mindkét irányba dolgozik mindkét tolmács. A nyelvkombinációkra vonatkozó adatokból az SI+T-re nézve az következtethető, hogy az előre megírt és felolvasott szövegek tolmácsolása írott szöveg birtokában magyarra és túlnyomóan angol és francia „B” nyelvekre jellemző.

Érdeemes összevetni a magyar felmérés nyelvkombinációinak jellemzőit a Cammoun et al. (2009) kutatásában leírtakkal. Az utóbbiban az „A” nyelvek között az ENSZ hat hivatalos nyelvének és a Nemzetközi Munkaügyi Szervezetben az e hat nyelven kívül használt németnek az eloszlása egyenletes. A „B” nyelvek száma az 50 fős mintán csupán 31, a „C” nyelveké pedig 88. Elsősorban genfi székhelyű nemzetközi szervezetekben töltették ki a kérdőíveket, és a válaszadók 90%-a nemzetközi szervezeteknek és intézményeknek dolgozik, pl. az ENSZ-nek, az Európai Uniónak, minisztériumoknak (Cammoun et al.: 2009).

Ebből is látszik az a magyar piacétól rendkívül eltérő és közismert gyakorlat, hogy a nemzetközi intézményekben legfeljebb egy „B” nyelvre dolgoznak esetleg egy vagy több „C” nyelv mellett, vagy csak „C” nyelvekről „A”-ra. Az SI+T vonatkozásában ez azt jelenti, hogy a magyar piacénál feltehetően jellemzőbb az anyanyelvre tolmácsolás SI+T módban.

A magyar felmérés válaszadóinak 91%-a szabadúszó és 12%-a intézmény vagy vállalat tolmácsa. Van tehát közöttük vállalat állandó tolmácsa, aki egyben szabadúszó is.

5.2. *Képzettség a szöveggel támogatott szinkrontolmácsolás témájában*

A felmérésnek a Cammoun et al. felméréséhez hasonlóan egyik meglepetése azoknak a magas aránya, akik az SI+T témájában szakképzettséget szereztek: a válaszadók közel fele, 45%-a (15 fő) jelezte, hogy részt vett SI+T képzésen valamilyen formában. Közülük 13 esetében a tolmácsképzés során volt ilyen gyakorlat, négyen pedig azt jelölték, hogy specifikus továbbképzés keretében kaptak ilyen képzést. (Két válaszadó mindkét formában szerzett szakképzettséget.) Egy válaszadó jelezte, hogy nincsen ilyen irányú képzettsége, de partner-egyetemeknél látott több órát (ESIT, ETI).

Cammoun et al. eredményei szerint az 50 fős mintából mindössze 1 fő vett részt szabadúszók számára szervezett SI+T szakképzésben, az ilyen témájú képzés rendkívül ritka, és a szabadúszók vonakodnak részt venni rajta (Cammoun et al. 2009). Ennek fényében még meglepőbb, hogy a magyar piacon dolgozó mintában 4 fő is jelezte, részesült specifikus SI+T képzésben. Sajnálatos, hogy nincs adat arra vonatkozóan, konkrétan milyen szakképzésen vettek részt.

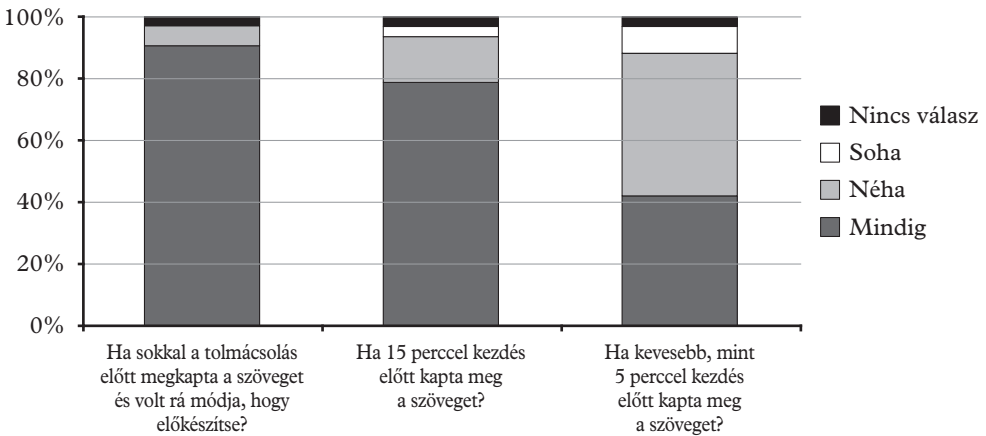
5.3. Stratégiai döntések

5.3.1. Használják-e a tolmácsok az írott szöveget vagy sem

A kérdőív második része a szöveggel támogatott szinkrontolmácsolás esetén alkalmazott stratégiai döntésekkel foglalkozott. Az első feltárandó kérdés ezzel kapcsolatban az, hogy milyen arányban használják a szöveget a válaszadók a vizsgált három különböző helyzetben, attól függően, hogy mikor kapják meg a szöveget. Egyetlen pillantás a 2. ábrára elég annak belátásához, hogy a válaszadók túlnyomó többsége (30 fő, 91%) mindig használja a szöveget, ha jóval előre megkapja; többségük (26 fő, 79%) szintén mindig használja, ha legalább 15 perccel kezdés előtt megkapják; ha pedig csak öt perccel korábban kapják meg, akkor közel fele (14 fő, 42%) mindig, közel fele (15 fő, 45%) néha veszi hasznát. A három forgatókönyv mindegyikénél volt „soha” opció, valamint felszólítás a kérdés után, hogy amennyiben mindhárom esetben a „soha” opciót jelölte be, ugorjon az utolsó kérdésre. Utóbbira nem volt példa a mintában.

2. ábra

Stratégiai döntés SI+T-ben: Használja-e a szöveget szinkrontolmácsolás közben?

A „soha” opció további figyelmet érdemel. Az első forgatókönyvnél senki nem jelölte be, némileg meglepő módon a második esetben akadt rá példa (1 fő, 3%), a harmadik esetben pedig 3 válaszadó (9%) nem használja soha a szöveget. A korábbi eredmények (Cammoun et al. 2009) azt mutatták, hogy a nemzetközi intézményekben tolmácsoló konferenciatolmácsok valamivel nehezebben mondanak le a szöveg használatáról a fenti helyzetekben: a második esetben 2%-uk, a harmadik esetben 7%-uk nem használja soha a szöveget.

5.3.1.1. Az SI+T szakképzés és a szöveghasználat korreláció-elemzése

Az elemzés elmélyítéseképpen Pearson $\chi^2(4)$ korreláció-elemzés készült az SI+T szakképzés és a szöveg felhasználásának a kapcsolatáról a három különböző forgatókönyvnél. Az SI+T képzés nem korrelál szignifikánsan a szöveg felhasználása melletti döntéssel az első és második esetben ($Pr= 0.927$; $Pr= 0.130$), a harmadik forgatókönyvnél azonban van szignifikáns pozitív korreláció ($Pr= 0.063$). Elmondható továbbá, hogy az SI+T képzésben részt vettek kevésbé hajlottak a szöveg felhasználására abban a nehezített esetben, amikor kevesebb mint öt perc állt a rendelkezésükre előkészíteni a szöveget, mint azok, akik nem vettek részt ilyen képzésen (lásd 3. táblázat). Erre a várakozásnak ellentmondó eredményre csak az látszik lehetséges magyarázatnak, hogy ha már idő híján a „tanult módon” nem tudják megfelelően előkészíteni a szöveget a tolmácsok, akkor inkább félre is teszik. Ennek a hipotézisnek az igazolása azonban további vizsgálatot tesz szükségessé.

3. táblázat

Az SI+T szakképzés és a szöveghasználat kapcsolata a harmadik forgatókönyvnél

		Használja-e a szöveget, ha kevesebb mint 5 perccel kezdés előtt kapta meg?			Összesen
		Igen, mindig	Igen, néha	Soha	
Képzés	Nem	10	7	0	17
	Igen	4	8	3	15
	Összesen	14	15	3	32
Pearson $\chi^2(4)$			5.5347	$Pr= 0.063$	

5.3.2. A szöveg előkészítése 1.

A kérdőív következő két kérdése arra vonatkozott, hogy mire koncentrálnak a tolmácsok, ha van idejük előkészíteni a szöveget (első és második forgatókönyv összevonva), és mire, ha kevesebb mint öt percük áll rendelkezésre ehhez. Előbbinél sorrendbe kellett tenniük a felsorolt elemeket (nevek és titulusok, számok, mondatok tagolása és kapcsolása, hivatkozások, terminusok). Sokan azonban félreértették, és csak x-et tettek azon elemek mellé, amelyeket megjelölnek a szövegben ilyen esetben. Ennek a tanulsága az, hogy nem volt célravezető a tesztkérdőív eredeti igen/nem opcióit (azaz hogy jelölik-e vagy sem) fontossági sorrendre változtatni, mert ez megnehezítette az adatok feldolgozását.

A felsorolt öt elem átlag relevanciájának kimutatása helyett éppen ezért úgy rendeztem az adatokat, hogy amennyiben megjelölték x-szel vagy első három legfontosabb közé tették az adott elemet, úgy „fontos”-nak minősült az adott válaszadó szerint, egyébként nem. A nevekre és a titulusokra koncentrálnak a leg-

több válaszadó, ha sok idejük van. Sorrendben a második legtöbbször fontosnak jelölt elem a terminusok, majd a számok. Megemlítendő, hogy a beszéd fő gondolata nem került a felsorolásba, méghozzá Cammoun et al. nyomán (2009) abból a feltételezésből kiindulva, hogy arra mindenképpen koncentrálni kell a tolmács, ha van ideje elolvasni a szöveget, és azt nem „jelöli”, hanem észben tartja.

Ezt követően megvizsgáltam az összefüggést az SI+T képzéssel, azaz hogy mely elemeket tartják fontosnak azok, akik részt vettek SI+T képzésben és melyeket azok, akik nem. Az eredményeket a 4. táblázat szemlélteti.

4. táblázat

A szöveg előkészítése 1. // SI+T képzés

Mire koncentrálni a szövegben...	Képzés		
	Igen	Nem	Összesen
Nevek és titulusok	18	15	33
Számok	10	6	16
Hivatkozások	5	4	9
Mondatok tagolása és kapcsolása	7	7	14
Terminusok	16	11	27
Összesen	56	43	99

Négy kategória előkészítését többen tekintik fontosnak azok közül, akik részt vettek SI+T képzésen, mint azok, akik nem vettek részt. A különbség jelentősebb a terminusok és a számok esetében a képzést kapottak al csoportja javára. A fentiek alapján a képzés hatása kimutatható a szöveg előkészítésében. A mondatok tagolását és kapcsolását ugyanannyian tartják fontosnak a két al csoportban. A Genfi Egyetem kutatóinak a válaszadói mindenekelőtt a bonyolult mondatstruktúrák koncentrálnak kellő idő birtokában (Cammoun et al. 2009), a képzés tekintetében elkülönített al csoportokra vonatkozóan azonban nincsen adat. További összehasonlításnak nincsen értelme, mivel a kérdőív más listát alkalmazott.

5.3.3. *A szöveg előkészítése 2.*

Az SI+T-nek azt az esetét vizsgálva, amikor kevesebb, mint öt perccel kezdés előtt kapják meg a szöveget a tolmácsok, egy az egyben Cammoun et al. megoldását vettem át: igen vagy nem válaszlehetőségek voltak három előkészítési módra: a szöveg gyors átfutása, néhány fontos elem megjelölése és az első és utolsó bekezdés elolvasása (Cammoun et al. 2009). Az eredményeket a 3. ábra mutatja be.

3. ábra

A szöveg előkészítése 2.

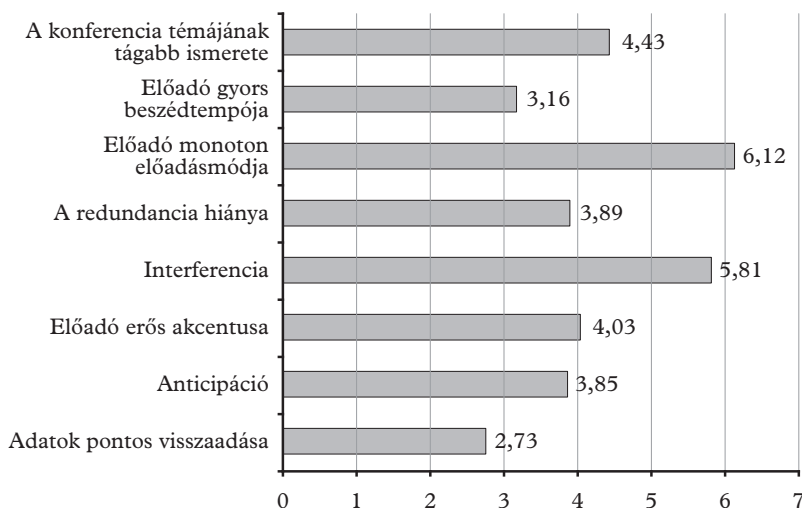
Az alkalmazott stratégiák sorrendje a várakozásnak megfelelően alakult: legtöbbször a szöveg gyors átfutását részesítették előnyben, ezt szorosan követi a fontos elemek megjelölése (Cammoun et al. korábbi kutatási eredményei meglepetésükre ezek fordított sorrendjét mutatták). Végül jóval kevesebben nézik meg az első és az utolsó bekezdést.

5.3.4. Nehézséget és könnyítést jelentő tényezők vizsgálata, avagy miben segít a szöveg?

A 2.2. alfejezet ismertette a kognitív nehézségek és előnyök konceptualizálásának a folyamatát. E kognitív fogalmak segítségével felmérhető, hogy a tolmácsok milyen szempontból tekintik segítségnek a szöveget.

4. ábra

*Mikor jelent fontos segítséget a szöveg?
Átlag relevancia*

A 4. ábra a tényezők átlag relevanciáját mutatja be a válaszadók rangsorolása alapján. Mindenekelőtt a monoton előadásmód esetén tekintik nagy segítségnek a szöveget (átlag relevancia: 6,12), az interferencia esetén (5,81) és a konferencia témájának jobb megismeréséhez (4,43). E három kiugróan fontos, sorrendben utánuk következnek az előadó erős akcentusa (4,03), a redundancia hiánya (3,89), az anticipáció (3,85), az előadó gyors beszédtempója (3,16) és az adatok pontos visszaadása (2,73).

A negatív interferencia kapcsán a genfi kutatók felméréséhez hasonlóan (Cammoun et al. 2009) itt is felmerül a kérdés, hogy vajon interferencián a nyelvi interferenciát értették-e, vagy arra gondoltak, hogy a hallás és a látás útján kapott információk feldolgozása interferál. „Nagyobb az interferencia veszélye, mert a forrásnyelvi szavak, nyelvtani szerkezetek végig a tolmács szeme előtt vannak” (Felekné Csizmazia 2014: 31), továbbá a tolmács elmulaszthatja az előadó írott szövegtől való eltéréseit, és készletet érezhet mindent blattolni, ami nagy lemaradáshoz vezet (Gile 1997). Az adat értelmezésénél figyelembe kell venni, hogy *kettős inputot* is érthettek interferencia alatt, valamint azt, hogy ez esetben maga a szöveg jelenléte okozza az interferenciát, ezért nehezen értelmezhető a kérdés, hogy segítséget jelent-e.

A négy nehézségi és a négy előnyt jelentő tényező rangsorolásait összevetetem az SI+T képzéssel és a szakmai tapasztalattal középérték teszt segítségével. A nyolc közül egyedül a „szöveg mint segítség előadó erős akcentusa esetén” rangsorolásában volt szignifikáns eltérés az alcsoportok között: az erős akcentus rangsorolása szignifikánsan magasabb volt (95%-os konfidencia szinttel) azok között, akik részesültek képzésben azoknál, akik nem részesültek abban. Továbbá a nyolc közül szintén egyedül az erős akcentus átlag rangsorolása volt szignifikánsan magasabb (95%-os konfidencia szinttel) azon válaszadók körében, akiknek kevesebb, mint 10 év szakmai tapasztalata van szemben azokkal, akiknek 10 évnél több a tapasztalata. Utóbbi eredménynek valószínűleg az az oka, hogy nagyobb szakmai tapasztalattal rendelkezőknek kevésbé okoz gondot a szöveg hallásbeli értése az előadó erős akcentusa mellett.

5.3.5. Az auditív és a vizuális csatornán érkező információ összehangolása és együttműködés a partnerrel

Az 5. táblázatban ismertetett eredmények alapján elmondható, hogy amennyiben sok idejük áll rendelkezésre előkészíteni a szöveget, úgy a *kettős input* nem jelent komoly nehézséget a tolmácsok számára. A hallottak és látottak összehangolása annál nagyobb problémát jelent, minél kevesebb idő van a szöveg előkészítésére, feltehetően mert hiányoznak a tolmácsolást segítő jelölések az írott szövegben, amelyek a megfelelő helyre irányítják a szemet, és a szövegben való nehéz eligazodás túlzott kognitív terhet ró a véges feldolgozó kapacitásra.

Az auditív és vizuális csatornán érkező információ összehangolására még egy kérdés vonatkozott: „Amikor használja az előre megírt beszédet tolmácsoláskor, inkább követi-e az előadót és ritkán néz a szövegre (nevek, számok, dátumok stb.), vagy inkább blattol, de közben figyel, hol jár az előadó, illetve, hogy eltér-e az írott szövegtől? A harmadik felajánlott opció az, hogy változó.

5. táblázat

Az auditív és a vizuális csatornán érkező információ összehangolása

Hogy érzi, sikerül-e összehangolnia az auditív és a vizuális csatornán érkező információt (azaz hallgatni az előadót és olvasni a szöveget) beszédprodukció közben...	mindig	többnyire	néha	soha
a) ha sokkal a tolmácsolás előtt megkapta a szöveget, és volt rá módja, hogy előkészítse?	23	8	1	1
b) ha 15 perccel kezdés előtt kapta meg a szöveget?	6	17	9	1
c) ha kevesebb mint 5 perccel kezdés előtt kapta meg a szöveget?	0	13	15	4

Magasabb volt azoknak a száma, akik a „fülük után mennek” inkább, mint azoké, akik inkább blattolnak (10 szemben 8 válaszadóval, 30% vs 24%). Az eredmények alapján a „változó” opció megjelölésének kiugró aránya érdemel figyelmet (17 fő, 51%). Ez jelezheti azt, hogy nincsen kialakult stratégiájuk az SI+T típusú tolmácsolási módban, de azt is, hogy a stratégiájuk attól függően változik, hogy mikor kapják meg a szöveget. Az ok feltárásához további kutatás szükséges.

Az eredmények alapján a konferenciatolmácsok körében nem teljesen magától értetődő, hogy SI+T módban együtt kell működni a kabinpartnerrel. Erre az együttműködésre vonatkozó három alkérdésre adott „nem” válaszok vártnál magasabb aránya mutat rá. 27 válaszadó (minta 82%-a) megkéri a partnerét, hat (18%) pedig nem, hogy segítsen követni a szöveget, hallgatni az előadót és segíteni az ugrásoknál, ha az előadó kihagy, módosít stb. (ha van példánya). 26-an követik a szöveget (a válaszadók 79%-a), ha a partnerük tolmácsol előre átadott szöveget, és segítenek neki (ha rendelkezésére áll a szöveg), heten pedig nem (21%). Végül a kérdésre választ adók 91%-ának (29 fő) jelent segítséget, ha partnere rámutat a számokra, nevekre, 9%-uknak nem (3 fő).

Összességében 32 válaszadóból 29-en tekintik segítségnek a szöveget (a kérdésre választ adók 91%-a).

5.3.6. Nyitott kérdés: Mikor előny és mikor hátrány a szöveg? Hogyan birkózik meg a nehézségekkel?

A kérdőívet záró nyitott kérdésre tizenheten válaszoltak (a teljes minta 51%-a), és megjegyzéseik megerősítik az általános értékelő kérdés eredményét: a tolmácsok alapvetően segítségnek tekintik a szöveget. Mindazonáltal roppant vegyes kép rajzolódik ki, amely árnyalja a zárt kérdések számszerűsített adatait: bár végeredményben segítségnek tartják, szinte minden említett előny mellett megneveznek nehézséget, többnyire az adott nehézség leküzdésére legalkalmasabb stratégiával együtt. Az ismertetés is ezt a sorrendet követi: előnyök, hátrányok, végül stratégiák.

A válaszokat összegezve elmondható, hogy a válaszadók szerint a felkészüléshez mindenképpen előnyt jelent, ha megkapják a beszédek írott szövegét, de

az SI folyamatában is segít, valamint képet ad a szerző prioritásairól, stílusáról, és segít az összkép kialakításában. Akkor segíti a tolmácsolást, ha jól tagolt, vannak benne kiemelések, könnyű benne tájékozódni, más szóval ha tolmácsbarát (a szöveg is és a felolvasó is), vagyis „normális nyelvezeten van megírva, azaz nem féloldalas körmondatokból áll”. Akkor segítség továbbá, ha az írott szöveg tartalma, szerkezete közel áll az elhangzóéhoz.

Ha már olvas az előadó, akkor jobb, ha *időben* átadja a szöveget a tolmácsnak és van idő azt előkészíteni. Van, aki szerint akkor hasznos az írott verzió, ha legalább az esemény előtt egy nappal megérkezik, és az öt perccel a kezdés előtt átadott szöveg csak az adatok pontos visszaadásában segít (név, szám stb.) Öten hangsúlyozták, hogy a nevek, adatok, számok, terminusok kiemeléséhez, pontos visszaadásához szükséges az írott szöveg.

Hátránynak bizonyulhat azonban az írott beszéd, amennyiben „gyorsolvasást” tart az előadó, ha nagy az eltérés az írott és az elhangzó szöveg tartalma, illetve szerkezete között, más szóval ha az előadó hol eltér a szövegtől, hol visszatér ahhoz, esetleg átugorja a szöveg egyes részeit. Egy válaszadó szerint a felolvasás megnehezíti a szöveg értelmezését és részben a tempó, részben a redundancia hiánya miatt általában megnehezíti a tolmácsolást. Egy másik válaszadó említette a blatt iránti késztetést mint hátrányt: „ha az ember túlságosan koncentrálna a szövegre, és az előadóra nem tud figyelni”.

Kifejezetten hátránynak tekintik, ha az írott szöveg nehezen áttekinthető, mondanivalójában szerkesztetlen, félkész. Bonyolult szövegnél a stratégiák tekintetében megoszlanak a vélemények: van, aki szerint csak a tartalomra és gondolatmenetre érdemes koncentrálni a felkészüléssel, más szerint csak adatokért „jó belenézni”.

Négyen hangsúlyozták, hogy a többletterheléssel akkor sikerül jól megbirkózni, ha a hallottaknak tulajdonítanak elsőbbséget. Az írott elemeket csak „rásegítőnek” használják, megjelölik a kritikus pontokat, számokat-neveket, de sokkal jobban figyelnek az előadóra. Egy válaszadó említette, hogy a főbb adatok kiemelése hasznos, amikor az előadó hol eltér a szövegtől, hol visszatér ahhoz – ilyenkor a partner segítése is jól jön. (A partner segítségére vonatkozóan ez az egyetlen említés.) Még két stratégiát említett egy-egy válaszadó: dupla sorközzel nyomtatja a szöveget, és az üres helyre írja be azt, ami segíthet a tolmácsolásban, illetve van olyan, aki ideális esetben egyszer-kétszer előre letolmácsolja, azaz blattolja a szöveget. Végül egy válaszadót szó szerint idézek, mert rámutatott az írott beszéd jellemzőiből fakadó nehézségre.

Ez valóban szó szerint „birkózás” egy tolmácsnak. Az előre megírt szöveg többnyire hosszabb, összetettebb, bonyolultabb mondatokat tartalmaz, mint az élő beszéd. Hisz a szerzőnek van ideje végiggondolni. Ha az előadás közben viszonylag lassabban olvassa is fel az előadó, mint amilyen tempóban beszél, akkor is gyorsabbnak érzi a tempót tolmácsolás közben az ember az összetettsége miatt. Olyan érzés, mint loholni egy vágató ló után, amelyik menet közben sosem lassít, sosem pihen meg.

Mindez megfelel annak, amit Déjean Le Féal már korábban kimutatott: „a tolmácsok által gyorsnak érzékelt beszédtempó a felolvasott szövegek esetében gyakran nem is gyors valójában, pusztán a tolmács észleli annak” (Déjean Le Féal 1978).

6. Módszertani kritikai megjegyzések

A módszertan tekintetében nagy segítséget jelentettek a felmérésben a Genfi Egyetem négy kutatójától (Cammoun et al. 2009) átvett konceptualizált fogalmak, valamint hasznosnak bizonyult a kérdőív tesztelése, amely érthetőbb és teljesebb kérdéssort eredményezett. Az eredmények értékelése után visszatekintve talán szerencsésebb lett volna ugyanazon listát használni a szöveg előkészítésére vonatkozóan a vizsgált helyzetek mindegyikénél az összehasonlíthatóságuk érdekében. Moser-Mercer tanítványai ugyanerre a következtetésre jutottak (Cammoun et al. 2009).

7. Összegzés

Az SI+T témájában a válaszadóknak a vártnál sokkal nagyobb aránya, majdnem a fele (45%) részesült képzésben. Ez a magas arány megerősíti a korábbi kutatási eredményeket (Cammoun et al. 2009) és alátámasztja, hogy megalapozatlan a nézet, miszerint teljesen hiányzik ez a típusú képzés. A tolmácsok többsége mindig használja a szöveget, ha sokkal, de legalább 15 perccel kezdés előtt megkapják (sokkal: 91%; 15 perccel előbb: 79%); ha pedig csak öt perccel korábban kapják meg, akkor közel fele mindig (42%), közel fele (45%) néha használja, és 9%-uk mond le róla. Szignifikánsan korrelál a képzés és a szöveg használata a harmadik forgatókönyvben. Az elemzés sikereként könyvelhető el, hogy sikerült a képzés és a szöveghasználat egyik változójának a korrelációját kimutatni. Amikor kevesebb mint öt perc állt a rendelkezésükre előkészíteni a szöveget, azok hajlottak inkább a szöveg felhasználására, akik nem vettek részt SI+T képzésben.

Ami a szöveg előkészítési módját illeti, a válaszadók sorrendben a nevekre és a titulusokra koncentrálnak a leginkább, majd ezt követően a terminusokra és a számokra, ha bőven van idejük. Az SI+T specifikus-képzés hatása kimutatható annyiban, hogy akik részesültek képzésben, mind a nevek és titulusok, számok, hivatkozások és terminusok előkészítését fontosabbnak tekintik azoknál, akik nem vettek részt ilyen képzésben. Amikor kevesebb, mint öt perc áll rendelkezésükre, legtöbbször a szöveg gyors átfutását részesítették előnyben, ezt szorosan követte a fontos elemek megjelölése, és „lemaradva” az első és utolsó bekezdés átolvasása. Utóbbi a várakozásnak megfelelő, ugyanakkor a korábbi kutatási eredményeknek ellentmondó eredmény.

A hallottak és látottak összehangolása annál nagyobb problémát jelent, minél kevesebb idő van a szöveg előkészítésére. A válaszadók 30%-a megy

a „füle után”, 24%-uk inkább blattol, 51%-uk változó stratégiát (is) használ. A konferenciatolmácsok körében jellemző, mégsem teljesen magától értetődő, hogy SI+T módban együtt kell működni a kabinpartnerrel. A válaszadók 21%-a nem segít, 18%-uk nem kér segítséget ilyenkor. A kabinpartner segítségére és a segítségkérésre vonatkozó információkkal a felmérés bővítette a mintául szolgáló kutatás (Cammoun et al. 2009) hatókörét, abban erre vonatkozó kérdés nem szerepelt.

Összességében a válaszadók segítségnek tekintik a szöveget. A szabadon, nyitott kérdésre adott válaszaik alapján elmondható, hogy úgy vélik, a szöveg képet ad az előadó stílusáról, prioritásairól és segít az összkép kialakításában, valamint a nevek, adatok, terminusok visszaadásában, különösen ha jó a nyelvezete, ha időben megkapják és ha az előadó nem tér el túlságosan az írott verziótól. Hátrányt jelent a gyorsan felolvasott vagy előadott szöveg, a sok eltérés a hallott és az írott beszéd között, valamint az, ha túlságosan az írottakra koncentrálnak a tolmácsok. Az írott beszéd jellemzői (pl. hosszabb, összetettebb mondatok) további nehézséget jelentenek. A nyitott kérdést megválaszolók 23%-a jelezte, hogy számukra a sikeres stratégia az, ha a hallottaknak tulajdonítanak elsőbbséget.

A monoton előadásmód esetén tekintik leginkább nagy segítségnek a beszéd írott szövegét, ezt követi az interferencia, a konferencia témájának jobb megismerése, az előadó erős akcentusa, a redundancia hiánya, az anticipáció, az előadó gyors beszédtempója és az adatok pontos visszaadása.

Az elemzés kiugró eredményét az összehasonlító középérték (Wald) teszt hozta, amely az erős akcentus esetén a szöveg segítségként való átlag rangsorolását hasonlította össze a képzéssel rendelkezők és nem rendelkezők alcsoportjainál, valamint a szakmai tapasztalattal rendelkezők két alcsoportjánál. Az erős akcentus esete perifériás, de szélsőséges eseteiben a szöveg életmentő lehet (Cammoun et al 2009). Előadó erős akcentusánál a szöveg mint segítség átlag rangsorolása szignifikánsan magasabb volt (95%-os konfidenciaszinttel) azok között, akik részesültek képzésben azoknál, akik nem; és hasonlóképpen szignifikánsan magasabb volt azok között, akik kevesebb, mint tíz év szakmai tapasztalattal bírnak azoknál, akik 10 évnél több tapasztalattal bírnak. Ez korábbi kutatási eredménnyel nem összehasonlítható, mivel Cammoun et al. nem rangsorolással, hanem Likert-skálával mérték azt, hogy mennyiben segítség a szöveg. Ez az eredmény a második kutatási kérdéshez tartozik és a kutatás további szakasza szempontjából jelentős.

A felmérés igazolta a kutatási hipotézist: a tolmácsok saját bevallása szerint a nehézségek ellenére az írott szöveg a megfelelő stratégiák alkalmazásával segíti őket az üzenet átadásában. Az eredmények feltárták a gyakorló konferenciatolmácsok által alkalmazott stratégiákat az előre megírt beszédek felhasználásában a tolmácsolás megkezdése előtt és után a rendelkezésre álló idő függvényében, ezzel választ adva az első kutatási kérdésre. Választ kaptunk továbbá a második kutatási kérdésre is, hogy milyen szempontokból tekintik segítségnek a szöveget. A magyarországi felmérés elsősorban arra a helyzetre vonatkozóan hozott az előző kutatásától eltérő eredményeket, amikor kevesebb mint öt perccel a tolmácsolás megkezdése előtt kapja meg a szöveget a tolmács.

Irodalom

- Cammoun, R., Davies, C., Ivanov, K., Naimushin, B. 2009. *Simultaneous Interpretation with Text. Is the Text 'Friend' or 'Foe'?* Laying Foundations for a Teaching Module. Seminar paper. École de Traduction et d'Interprétation. Université de Genève. 1–160.
- Déjean Le Féal, K. 1978. *Lectures et improvisations: incidences de la forme de l'énonciation sur la traduction simultanée.* Unpublished doctoral dissertation. University of Paris III.
- Felekné Csizmazia, E. 2014. A fordítás és a tolmácsolás határán: a blattolás kutatása. *Fordítástudomány* XVI. évf. 2. szám. 24–36.
- Gile, D. 1997. Conference interpreting as a cognitive management problem. In: Pöchhacker, F., Shlesinger, M. (eds) 2002. *The Interpreting Studies Reader.* London and New York: Routledge. 163–176.
- Gile, D. 2009. *Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training.* Amsterdam: John Benjamins. Rev. ed.
- Rohonyi, B. 2015. Birkózás a szöveggel szinkrontolmácsolás közben 1. rész. *Fordítástudomány* XVII. évf. 2. szám. 23–38.
- Seleskovitch, D., Lederer, M. 2002 [1989]. *Pédagogie raisonnée de l'interprétation.* 2e édition corrigée et augmentée. France: Didier Érudition.

Információ- és kommunikáció-technológiai eszközök használata a tolmácsolásban

Móricz Kristóf András

E-mail: kristofandras.moricz@gmail.com

Kivonat: A tanulmány célja, hogy áttekintést nyújtson az információ- és kommunikáció-technológia (IKT) és a tolmácsolás kapcsolatának témájában eddig megjelent szakirodalmi művekről. Általánosságban elmondható, hogy a szakirodalom jelentősebb része inkább elméleti síkon közelít a kérdéskörhöz, empirikus tanulmány eddig arányaiban kevesebb született a témában. Az egyes résztémák közös szempontjaira, átfedéseire is csak néhány tudományos írás utal, így a teljes témát átfogó mű eddig kevés született. A dolgozat első fele definíciós és általános kérdésekkel foglalkozik, míg a második rész az egyes területekről, mint például a távtolmácsolásról, vagy a terminológiai rendszerekről eddig megjelent publikációkra reflektál.

Kulcsszavak: IKT, közvetítő berendezések, elektronikus segédeszközök, terminológiai rendszerek, gépi tolmácsolás

1. Az információ- és kommunikáció-technológia (IKT) definíciós kérdései

A tolmácsolástudományi szakirodalom általánosságban meglehetősen keveset foglalkozik az IKT meghatározásával, és ennek lehetséges megközelítéseivel. Más, kommunikációval foglalkozó tanulmányok azonban kitérnek erre a kérdésre is: az UNESCO tanulmánya (UNESCO 2002) szerint az IKT az informatikai technológia (*informatics technology*) kombinációja más, kapcsolódó technológiákkal, különös tekintettel a kommunikációs technológiára. (Az informatikai technológiát a tanulmány az informatika a társadalomban, a gyakorlatban történő alkalmazásaként definiálja.) Említésre méltó továbbá a *United States Access Board* (az Egyesült Államok Akadálymentességi Tanácsa) definíciója is:

Bármely információtechnológia, felszerelés, kölcsönösen összekapcsolt rendszerként vagy alrendszerként üzemelő berendezés, melynek elsődleges funkciója adatok és információk létrehozása, átalakítása, másolása, automatikus megszerzése, tárolása, elemzése, értékelése, módosítása, kezelése, mozgatása, vezérlése, megjelenítése, átkapcsolása,

kölcsönös összekapcsolása, átvitele, fogadása, vagy közvetítése. Az IKT-ra példaként szolgálnak az elektronikus tartalmak, a telekommunikációs termékek, számítógépek és kiegészítő berendezéseik, szoftverek, információs állványok, kártyaterminálok, videók, IT szolgáltatók, többfunkciós irodai gépek, melyek dokumentumokat másolnak, szkennelnek és faxolnak¹. (*United States Access Board*)

Ez a definíció részletesen leírja az információ- és kommunikáció-technológia azon lehetséges funkcióit, melyek a tolmácsolás szempontjából is relevánsak lehetnek, hiszen egyaránt tartalmaz valamilyen tartalom létrehozására, közvetítésére, tárolására, támogatására, illetve befogadására vonatkozó lehetőségeket.

Ami a tolmácsolástudományi szakirodalmat illeti, Berber Irabien disszertációja idézi egy online informatikai lexikon, a *whatis.com* IKT-definícióját, amely azonban a fent bemutatott két másiknál kevésbé pontos, hiszen főként az egyes elemek felsorolásából áll:

[...] egy olyan gyűjtőfogalom, mely magában foglal minden kommunikációs eszközt és alkalmazást, azon belül a rádiót, a televíziót, a mobiltelefont, számítógépeket és hálózatokat, szoftvereket és hardvereket, műholdas rendszereket, továbbá hamarosan a velük kapcsolatos szolgáltatásokat és alkalmazásokat, mint a videokonferencia és a távtolmácsolás. (Berber Irabien 2010: 91)

Berber Irabien az IKT fogalmát két alkategóriára osztja: **információ-technológiára** (szoftverek és hardverek) és **kommunikáció-technológiára** (internet és egyéb kommunikációs lehetőségek). Magukat az eszközöket további két csoportra bontja: belső és külső IKT-ket különböztet meg. Előbbiek a számítógép(es rendszer) részét képezik, míg utóbbiak attól függetlenek, nem csatlakoznak hozzá (Berber Irabien 2010). Ez a felosztás azonban hosszabb távon, az integráltabb rendszerek megjelenésével könnyen idejétmúlttá válhat, a csatlakoztathatóság mint megkülönböztetési alap helyett más szempontok figyelembevétele válhat célszerűvé.

2. Információ- és kommunikáció-technológia a tolmácsolásban

A tolmácsolás és az IKT számos ponton érintkezik. Az első különbségtétel, melyet ezzel a témával kapcsolatban érdemes megtenni, a tényleges tolmácsolás, illetve a tolmácsolásoktatás közötti eltérés. Berber Irabien tipológiája (Berber Irabien 2010), melyet az 1. táblázat szemléltet, és ebből indul ki. Ez a felosztás azonban nem kizárólagos jellegű, számos elem a két fő kategória közös részalmazát alkotja. Megfontolandó lehet tehát egy olyan tipológia felállítása, amely egyértelműen leválasztja az olyan oktatási segédeszközöket, amelyek kizárólag

¹ A cikkben szereplő idézeteket a tanulmány szerzője fordította magyarra.

képzési célokat szolgálnak, számos elem ugyanis a valós élet szimulációjának okán kerül ezen kategóriába, nem pedig tisztán oktatási megfontolások miatt. Egy tolmácsolás-gyakoroltató programot például csupán tisztán oktatási célra használnak, míg például a távtolmácsolás, a videokonferencia vagy az elektronikus szótárak használatára a gyakorlati életben kerül sor, az oktatás a legtöbb esetben csupán a valós élet modellezése közben alkalmazza ezeket.

További csoportosítást tesz lehetővé, ha elválasztjuk a hang- és képátvitelt lehetővé tevő eszközöket, tehát a médiumokat, valamint azokat, amelyek a tolmács munkáját segítik. Ezen felosztás meglehetősen egyértelmű besorolást tesz lehetővé, egy elem van, amely többletként jelentkezik, ez pedig a gépi, illetve géppel támogatott tolmácsolás. Ezekről elmondható, hogy itt a technika már nem csupán közvetítő, vagy segítő szerepet kap, hanem átveszi a tolmács feladatainak egy részét (Horváth 2014, 2015). A számítógéppel támogatott tolmácsolás határműfaj lehet, hiszen itt a technikának közvetítő és feladat-átvevő szerepe is lehet.

1. táblázat

Információ- és kommunikáció-technológiai eszközök használata az oktatásban és a gyakorlatban (Berber Irabien 2010: 98)

<p>IKT-k az oktatásban</p>	<p>Terminológiai és kapcsolattartási eszközök:</p> <p>A konferenciatolmácsolás gyakorlatában használt (online) eszközök: – internet: párhuzamos szövegek, online szótárak, enciklopédiák, terminológiai adatbázisok, e-mail, chat.</p> <p>A konferenciatolmácsolás gyakorlatában használt (offline) eszközök: – kereskedelmi forgalomban kapható CD-k, szótárak, enciklopédiák, – saját készítésű összeállítások, – programok (hangfelismerés, vagy speciális márkák adott célokhoz).</p> <p>Pedagógiai eszközök: – tolmácskézségek ki- és továbbfejlesztésére szolgáló szoftverek (CAIT): DVD-k, CD-k stb., – gyakorlást szolgáló eszközök (pl. EdS: Europe by Satellite digitális TV-csatorna), – virtuális tanulói környezetek.</p> <p>Munkaeszközök és segédeszközök: – eszközök, melyek lehetővé teszik a távoktatást, pl. e-learning, vagy virtuális platformok, telefonos és videokonferenciák (pl. LAN-on keresztül), DVD, számítógéppel közvetített kommunikáció (CMC): e-mail, chat, internet.</p> <p>Munkakörnyezetek, kontextusok - telefonos és videokonferencián keresztüli tolmácsolási módok: – videokonferencia, – távtolmácsolás, – telefonos tolmácsolás.</p>
-----------------------------------	---

IKT-k a gyakorlatban	<p>Terminológiai és kapcsolattartási eszközök:</p> <p>Online:</p> <ul style="list-style-type: none"> – internet: párhuzamos szövegek, online szótárak, enciklopédiák, terminológiai adatbázisok, e-mail. <p>Offline:</p> <ul style="list-style-type: none"> – kereskedelmi forgalomban kapható CD-k, szótárak, enciklopédiák, – intranet, – digitális TV-csatornák (pl. EdS), – saját készítésű összeállítások. <p>Munkaeszközök és segédeszközök:</p> <ul style="list-style-type: none"> – programok (hangfelismerés, vagy speciális márkák adott célokhoz). <p>Munkakörnyezetek, kontextusok - telefonos és videokonferencián keresztüli tolmácsolási módok:</p> <ul style="list-style-type: none"> – videokonferencia (LAN-on, vagy hagyományos telefonvonal helyett ISDN-en keresztül, internetes kapcsolattal), – távtolmácsolás, – telefonos tolmácsolás.
-----------------------------	---

Az információ- és kommunikáció-technológiának a tolmácsolásban természetesen számos fontos előképe van a fordítás területéről, hiszen ott már korábban megjelentek a fordítást segítő elektronikus eszközök (memóriák, fordítástámogatás). Közös vonásuk, hogy mindkét esetben nyelvi közvetítést segítő technológiákról beszélhetünk. Míg azonban a fordítás esetében a gépiesítésnek már nagyon korai gyökerei vannak, melyek akár a XVII. századig is visszavezethetőek, amikor Descartes és Johann Joachim Becher foglalkozott a „mechanikus szótárak” felállíthatóságának kérdéseivel (Hutchins 1997). A tolmácsolásban lényegesen később ment, illetve napjainkban is megy végbe a modern technika áttörése. Ennek természetesen hatása van a teljes szakmára is, hiszen napjainkra a fordítók jelentős része él a technika nyújtotta lehetőségekkel, míg a tolmácsolásról ez ebben a formában nem jelenthető ki (Berber Irabien 2010). A fordítástámogató eszközök színre lépésével ugyanis a fordítók kezébe került egy általánosan elterjedt és bevethető rendszer, míg a tolmácsolássegítő rendszerek használata inkább csak szórványosan jellemző, de lépcsőzetes elterjedésével számolni lehet (Tripepi Winteringham 2010). A 2. táblázatban látható az információ- és kommunikáció-technológia eszközeinek másik lehetséges tipológiája. Ebben a táblázatban összesítem a szakirodalomban és a gyakorlatban megtalálható IKT-típusokat, azzal a céllal, hogy az 1. táblázatban látható bonyolult összefüggések rendszerében egy egyértelmű felosztást lehessen alkalmazni.

2. táblázat

*Az információ- és kommunikáció-technológia eszközeinek
másik lehetséges tipológiája*

Közvetítő berendezés	Elektronikus segédeszköz	Gépi tolmácsolás
Hang- és képátviteli eszközök (kabinberendezés, videokonferencia-berendezés, táv- és telefonos tolmácsolás berendezés).	Internetes szótárak, terminológiai szoftverek, saját szójegyzékek, párhuzamos szövegek, offline segédeszközök.	Szimultán és konsekutív gépi tolmácsolási eszközök.

3. Az eddig megjelent tanulmányok

3.1. Általános jellemzők

Összességében elmondható, hogy az eddig az információ- és kommunikáció-technológia és a tolmácsolás viszonyát taglaló tanulmányok mind egy-egy részterületre koncentráltak, azokat vizsgálják meg alaposabban. Kivételt ez alól Berber Irabien művei jelentenek (2007, 2010): a szerző disszertációja nagy és átfogó mű, azonban komoly problémája, hogy túlzottan nagy témát tárgyal, ezért nem jut arra lehetősége, hogy egy-egy részletet jobban kifejtse. Esetében a vizsgálat kérdései, illetve a mintavétel annyira nagy területet fednek le (lásd 1. táblázat), hogy nehéz az eredményekből mélyreható következtetést levonni.

3.2. Információ- és kommunikáció-technológia használata a tolmácsolásban

A szakirodalom szinte összes szerzője egyetért abban, hogy az információ- és kommunikáció-technológia fontos elemévé vált nemcsak a mindennapi életnek, hanem a tolmácsok munkavégzésének is. Arról azonban már megoszlanak a vélemények, hogy ezen eszközök hasznosak-e, valamint, hogy érdemes-e őket használnia a tolmácsoknak. A témában az egyik legsarkosabb véleményt Tripepi Winteringham fogalmazza meg. Szerinte az új technológia vitathatatlan eredményei mellett (ilyen például a professzionális szinkrontolmácsolás feltételeinek kialakítása) számos komoly hátrány is felmerül. A szinkrontolmácsok – egyébként a gyakorlatban előforduló – beszéd közbeni IKT eszközhasználatáról például így vélekedik:

Elméletileg ezen eszközök a tolmácsolás esetén lehetséges leghatékonyabb információs felületet jelenítik meg, de vajon megjelenik-e a gyakorlati hasznuk, és segítik-e a forrásnyelvi beszéd visszaadását? Ezen eszközök legnagyobb hátrányának, legalábbis ami a kabinokat illeti, továbbra is a (bizonyos fokú) természetellenességet tekintik (Donovan 2006: 5), valószínűleg azért, mert időigényes, és megzavar egy olyan koncentrációt igénylő tevékenységet, mint a gyors ütemű

információ-dekódolás és jelentés visszaadása. A tolmácsnak ugyanis nem feltétlenül van meg az ideje vagy a kognitív energiája arra, hogy utánanézzon egy szónak az interneten vagy az elektronikus szótárában, vagy hogy érzékelje vagy kiválassza egy adott kifejezés helyes célnyelvi megfelelőjét az elektronikus szótárak által sok esetben felkínált lehetséges megoldás-áradatból. (Tripepi Winteringham 2010:90)

A legfontosabb kifogása ezen eszközhasználat ellen az, hogy a tolmácsok újabb erőfeszítést vállalnak magukra a már meglévők mellett, ami a teljesítményük rovására mehet. Megemlíti továbbá, hogy nem szinkrontolmácsolási helyzetben nem csak a tolmács számára lehet zavaró ez az eszközhasználat: a kommunikáló feleket, akik között konzekutív tolmácsolási helyzetben a tolmács közvetít is, irritálhatja, ha a tolmácsuk állandóan a mobil eszközén keresgél (Tripepi Winteringham 2010).

Az ember és gép közötti viszonytal kapcsolatban hasonló gondolatoknak adott hangot Jones is: szerinte a tolmácsoknak ügyelniük kell arra, hogy miközben azzal vannak elfoglalva, hogy a megfelelő terminusokat megtalálják az adott helyzetben, ne veszítsék szem elől a legfontosabb feladatukat sem: a jelentés megértésének elősegítését és a gördülékeny kommunikáció lehetővé tételét. További nagyon fontos szempont, hogy az eszközhasználat ne idegenítse el a tolmácsot az eseménytől, ugyanis – bár ez a szerző szerint nincs teljes körűen bizonyítva – ez egy alapvető veszélyt jelenthet a tolmácsok teljesítményére. Nem elhanyagolható továbbá, hogy magukban a tolmácsolási szituációkban is egyre inkább tapasztalható egyfajta kommunikációs érdektelenség, melyet a gépek szerepének növelése tovább fokozhat, így ezt a szempontot sem szabad szem elől téveszteni (Jones 2014).

Természetesen az egyes eszközök használata jelentős mértékben függ azok milyenségétől is. Nagy jelentősége van annak, hogy a tolmácsok olyan eszközöket használjanak, amelyek megfelelnek céljaiknak. Will például arra hívja fel a figyelmet, hogy bár a tolmácsolásnál alkalmazott elektronikus eszközök gyakran mutatnak fel hasonló, vagy közös vonásokat a fordításnál használatos társaikkal, utóbbiak mégsem alkalmasak arra, hogy megfelelő mértékben és minőségben legyenek a tolmácsok segítségére (Will 2015).

Az alkalmazás ideje szintén fontos tényező lehet. Rütten azt emeli ki, hogy míg a helyszíni használatnak megvannak a maga korlátai, az eszközök jelentős segítséget nyújthatnak a tudásmenedzsmentben: úgy a készülés (rövid és hosszú távú memorizációs, illetve tanulási folyamatok), mint az utómunka területén (Rütten 2004).

Általánosságban minden kritikai észrevétel mellett elmondható, hogy az elektronikus eszközök alkalmazása mára elválaszthatatlan része lett a tolmácsok munkájának, úgy a felkészülésnél, mint a konferenciák közben. Ezen a területen különösen fontos szerepet játszanak a hordozható eszközök (Horváth 2014).

A rendszerek használatával kapcsolatban érdekes kérdés, hogy vajon lehet-e kor, nem, vagy egyéb szempontok alapján meghatározni a használói kört, esetleg egyes generációk összehasonlítása mutat-e jelentős eltérést. Ber-

ber Irabien disszertációja vizsgálta ezt a témakört, azonban eredményei nem tükröznek egyértelmű tendenciákat. A szerző vizsgálta még a belső és a szabadúszó tolmácsok eszközhasználatát is: várakozása ellenére az derült ki, hogy a szabadúszók jóval többet használják az eszközöket:

A szabadúszó tolmácsok a sztereotípiákkal ellentétben arányaiban több IKT-t használnak, mint alkalmazottként dolgozó kollégáik. A sztereotípiák szerint a belső tolmácsoknak több IKT-eszközhöz van hozzáférésük, éppen ezért gyakrabban használják ezeket. Egy informális beszélgetésből ki is derült, hogy néhány intézmény nem biztosít internetkapcsolatot szabadúszó tolmácsai részére, csak a belső személyzet rendelkezik hozzáféréssel. Ez a szempont is azt támasztaná alá, hogy a belső tolmácsok többet használják az IKT-eszközöket, az adatok azonban cáfolják ezt. (Berber Irabien 2010: 200)

A Berber Irabien által bemutatott sztereotípia ellen és az adatok mellett szólhat viszont, hogy a belső tolmácsok feltételezhetően sokkal jobban kiismerhetik magukat egy-egy területen, így kevesebb segítségre lehet szükségük.

További szempont lehet, hogy a tolmács egy adott segédeszközt munkája mely szakaszában vesz igénybe. Berber Irabien kutatása erre a kérdésre is kiterjedt: eredményei szerint a segédeszközöket a tolmácsok leginkább a készüléshoz használják, második helyen viszont a munka közbeni használat áll. Berber Irabien nem tér ki arra részletesen, hogy a helyszínen, de nem beszéd közbeni használat hová sorolandó, így ez valószínűsíthetően eloszlik a másik két csoportban. A szerző kitér viszont arra, hogy az interjúk során olyan válaszokat is kapott, melyek szerint egyes tolmácsok megkérik kabintársaikat, hogy ne használják laptopjukat munka közben, mert zavarja őket (pl. a ventilátorok zúgása) (Berber Irabien 2010).

3.3. *A használt technikák, eszközök bemutatása*

3.3.1. *Terminológiai rendszerek*

Tolmácsolás esetében az egyik legkézenfekvőbb segédeszköz a terminológiai segítség. Természetesen ez jelenthet csupán annyit, hogy a korábban papíralapú szólisták kerülnek át elektronikus formátumba, ennél azonban sokkal összetettebb és hasznosabb funkciók is alkalmazhatók. Rütten szerint a fordítók és a terminológusok ugyan ellenzik az egyszerű szólisták használatát, azok ugyanis nem adnak semmilyen bővebb információt a nyelvtanról, jelentésről stb. Maguk a listák sincsenek mindig a legjobban felépítve, a relevanciájuk sem minden esetben kifogástalan. Ennek ellenére a tolmácsok hangsúlyozzák hasznosságukat, hiszen vannak olyan alkalmak, melyek során nagyon jól alkalmazhatók az ilyen egyszerű listák is. A kérdés tehát az, hogy a konferenciatolmácsoknak miért, illetve mihez van szükségük speciális szoftverekre. Rütten szerint a konferenciatolmácsok speciális célja ezen a területen a helyes szó megtalálása a megfelelő pillanatban, ebben kell tehát a szoftvernek segítséget nyújtania (Rütten 2004). Az ilyen listák esetében a keresés, a szűrés és az

információ strukturálása a legfontosabb, hiszen így lehet leghamarabb hozzájutni a szükséges információhoz.

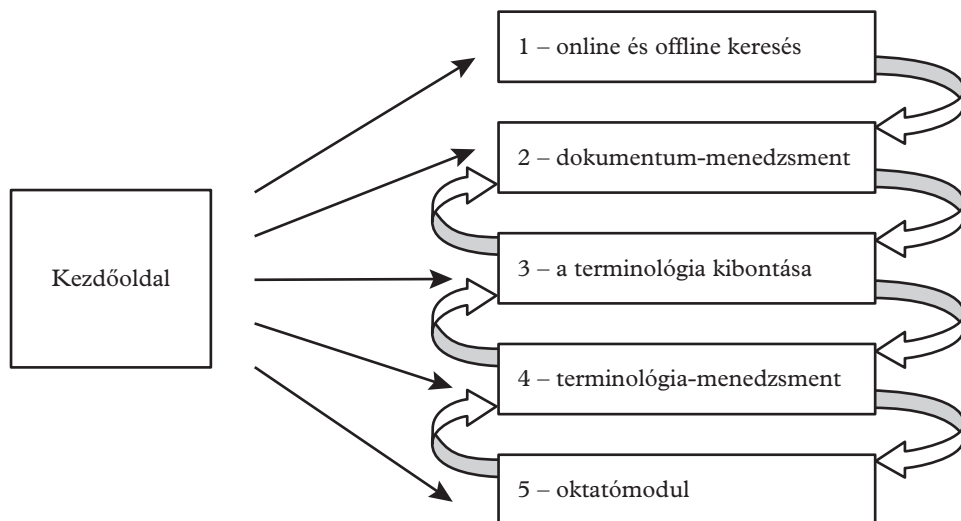
A szólistákon felül azonban lényegesen komolyabb terminológiai programokat is kifejlesztettek már, melyek kifejezetten a tolmácsolást hivatottak elősegíteni. Fontos hangsúlyozni, hogy a fordítók és a terminológusok által használt szoftverek a teljesen eltérő alkalmazási terület (a rendelkezésre álló idő, valamint a szituációs kötöttségek nem megléte miatt a keresési-találati funkció, az egységek / szegmensek, illetve a felépítés jelentősen eltér) miatt alkalmatlanok arra, hogy a tolmácsok szolgálatába lépjenek. Will tanulmányában több olyan szoftvert mutat be, melyek rendelkeznek a szükséges tudományos háttérrel: LookUp Professional és az InterpretBank 3. Ezen programok fontos tulajdonsága, hogy nem csupán a munka közbeni keresést segítik, hanem az elő- és utómunkából is kivesszük a részüket, a meglévő tudáshalmazt strukturálják. Ezért elengedhetetlen, hogy átfogó adatbázis-kezelési és segédfunkciókkal rendelkezzenek, továbbá, hogy folyamataik a lehetőségekhez mérten automatizáltak legyenek. Fontos, hogy a tolmácsolási munka minden szakaszához igazítható felülettel rendelkezzenek, ergonomikusan kezelhetőek legyenek. Will három alapvető kritériumot állított fel ezen rendszerekkel szemben: (1) a megfelelést és példaképzési lehetőséget, melynek lényege, hogy a rendszerben a megfelelő elemek a tolmácsolási szempontból megfelelő helyre kerülve gyorsítsák az adatbázist, (2) a szimultán használat lehetőségét, mely a szinkrontolmácsolási helyzetben történő előhívást teszi lehetővé, (3) a fázisspecifikus alkalmazhatóságot, amely az adott fázis szituatív és szövegsajátosságaihoz való alkalmazkodást jelenti. A fázis Will terminusa jelen esetben a konkrét kognitív terminológia-feldolgozási szakaszokra: előmunka, tolmácsolás közbeni terminológiai tevékenység és utómunka. Will szerint az egyik kulcskérdés, hogy az ember és a gép együttműködését fokozni lehessen, ezért fontos a fenti paramétereket is nagy óvatossággal szabályozni. A rendszerek jövőjét is ebben, illetve számítógépes nyelvészeti funkciók bevonásában látja (Will 2015).

Rütten hasonló követelményeket állít a szoftverekkel szemben, hangsúlyozza, hogy a kizárólag a kabinban való használattól el kell mozdulni az információ-menedzsment felé. Kidolgozott ezért egy modellfelépítést, melyet az 1. ábra mutat be.

Rütten modellje öt, egymásra épülő modulból áll. Az 1-es modul egy bizonyos témában történő on- és offline keresés funkcióit tömöríti magába. A megismert fájlokat (szöveg, kép, szótár, szójegyzék) a második modul már kulcsszavas alapon, relevancia és nyelv szerint osztályozza. A második állomás tehát a dokumentum-menedzsment, itt történik a rendezés, a további fázisok előkészítése. A harmadik elem a terminológia kibontása és elemzése címkét kapta, tehát a második lépésben elrendezett anyagok feldolgozása, egyezések keresése, listagenerálás történik benne. A negyedik állomás állítja össze a teljes adatbázist, részben a 3. elemből érkező információból, részben a kívülről betápláltakból. Az első négy alapmodulra épül az ötödik, mely arra hivatott, hogy a tolmács memóriáját fejlessze, bizonyos területeken bővítse a kompetenciáit (Rütten 2004). Kérdés azonban, hogy egy ilyen rendszer mennyire válthatja be a hozzáfűzött reményeket, és nem jelent-e akkora többlet-erőfeszítést

1. ábra

Rüthen szoftvermodellje (Rüthen 2004: 173)

a tolmácsoknak, amekkora mellett már nem érdemes támaszkodni ilyen jellegű segítségekre.

Berber Irabien disszertációjában szereplő kutatása szerint az összes elektronikus eszköz közül (Berber Irabien minden eszközt egy kategóriába sorol az 1. táblázatban látható tipológia szerint) a keresési funkció után éppen a terminológiához köthető eszközök azok, amelyeket a leggyakrabban használják a tolmácsok (online szótár, adatbázis, szószedet), valamint az online eszközöket előnyben részesítik az offline eszközökkel szemben (Berber Irabien 2010). Bár ezt a kutatást meglehetősen heterogén csoporton végezték, eredményei kiindulási alapként szolgálhatnak további vizsgálatokhoz.

3.3.2. A távtolmácsolás

Az 1970-es évektől kezdődően megjelent a tolmácsolás új formája, a távtolmácsolás. Egyik első képviselőjét Ausztráliában alkalmazták: 1973-ban a menekültügyi tolmácsolásokat kezdték telefonon intézni. A módozat megjelenése két tényezőre vezethető vissza: egyrészt a technika fejlődésére, másrészt a költséghatékonyság szerepének jelentőssé válására (Tripepi Winteringham 2010). A távtolmácsolás a technikai lehetőségek bővülésével nötte ki magát. Három alapvető típust különböztethetünk meg: a telefonos tolmácsolást, a videokonferenciát, illetve a külön teremben történő tolmácsolást. Utóbbi esetben a tolmácsok a munka közben nem tartózkodnak egy helyiségben a tolmácsolt esemény résztvevőivel, munkájukat egy másik teremben végzik. A videokonferenciáknál a tolmácsok a résztvevők egy részével azonos helyszínen vannak, egyes résztvevők azonban videoközvetítés segítségével kapcsolódnak bele az eseménybe, míg

a telefonos tolmácsolásnál a tolmács a telefonon keresztül tolmácsol megrendelőinek (Berber Irabien 2010). A videokonferenciát gyakran tekintik a távtolmácsolás egy új technikájának, holott a definíciót szigorúan véve nem jelenthető ez ki, hiszen az ENSZ már az 1970-es években alkalmazta (Horváth 2014).

A távtolmácsolás megjelenésével és elterjedésével megjelentek az első kutatások is, melyek témája a távtolmácsolás és a tolmács kapcsolata volt. A korai kísérletek megmutatták, hogy a tolmácsolás ugyan jól működik, de a tolmácsokra más hatással van, mint a hagyományos szinkrontolmácsolási helyzet. 1999-ben az ENSZ keretein belül végeztek egy kísérletet: egy két héten át tartó, hat nyelvben érintett konferenciát bonyolítottak le távtolmácsolással. A résztvevőket és a tolmácsokat is kérdőívek segítségével kérdezték ki. A kutatások szerint a tolmácsok bizonytalanabban reagáltak távtolmácsolási helyzetekre; távtolmácsolás esetén magasabb stressz-szintet éreztek, valamint nagyobb fáradtságot, alacsonyabb koncentrációt éreztek, továbbá a motivációs szintjük is esett. A hangátvitelt jónak találták, a képek átvitelét azonban kevésbé (Andres és Falk 2009). Fontos, hogy a tolmácsolás közönsége a távtolmácsolással is meg volt elégedve. Ugyanezen év áprilisában az ITU (International Telecommunication Union) és a genfi fordító- és tolmácsképző (École de Traduction et D'interprétation, ETI) szervezésében újabb kísérletre került sor, mely a távtolmácsolás megvalósíthatóságát, költségeit és a tolmácsokra gyakorolt hatását volt hivatott vizsgálni. A konferencia, melyet angol, spanyol és francia között tolmácsoltak, két francia kabinnal rendelkezett: egy hagyományossal és egy távkabinnal, melyet egy másik épületben helyeztek el. A belső kabin tolmácsai voltak így a kísérlet kontrollcsoportja. A kísérlet résztvevői kérdőíveket töltöttek ki, a tolmácsoktól biológiai próbát is vettek, hogy a stresszhormonok szintjét vizsgálni tudják. Az eredmények azt mutatták, hogy a közönség elégedettségében és a vizsgálatokban sem volt különbség a hagyományos és a távkabin között. A tolmácsok beszámolója azonban ismét negatív kicsengésű lett: túl nagy fizikai és pszichológiai távolságot éreztek önmaguk és a tolmácsolási esemény között, úgy érezték, kevésbé urai a helyzetnek, többek között azért is, mert nem láttak rá megfelelően a közönségre. Fizikai tünetekre is panaszkodtak: fejfájásra, viszkető szemre, fáradtságra, feszültségre és kimerültségre (annak ellenére, hogy a stressz növekedését nem támasztották alá az orvosi vizsgálatok). Saját teljesítményüket is rosszabbnak ítélték meg, holott ez az első hétben egyáltalán nem, a másodikban is csak minimális mértékben volt igaz (Andres és Falk 2009).

A fő probléma, amely tehát a távtolmácsolással kapcsolatban felmerül, a szituacionális kontextus jellege, amely magában foglal olyan nonverbális kommunikációs elemeket, mint a gesztikuláció, az arckifejezés, a beszélő testtartása, vagy magukra a konferencia résztvevőire történő rálátás. Az emberek nem egyfajta videokameraként működnek, amelyek passzívan veszik fel a világ eseményeit. A vizuális információ tehát igen nagy jelentőséggel bír a tolmácsok számára (Andres és Falk 2009).

Andres és Falk azt a következtetést vonják le, hogy a távtolmácsolás bár sokat fejlődött, számos kérdés vár még megválaszolásra. Ilyen például a képi és a hanginformáció összehangolása, illetve a távtolmácsolási viselkedések minden aspektusra kiterjedő vizsgálata (Andres és Falk 2009).

Ines Swaney rövid írásában párhuzamokat keres: felteszi a kérdést, hogy más szakterületeken miért ragaszkodnak a személyes kapcsolat megtartásához, annak ellenére, hogy rendelkezésre állnának megfelelő elektronikus eszközök, amelyek segítségével a személyes jelenlét akár okafogyottá is válhatna. Példaként a jogi rendszer intézményeit és a diplomáciát hozza:

Az államfők és a diplomaták jó példaként szolgálhatnak. A kiemelt státuszuk miatt nekik kétségen kívül állóan rendelkezésükre áll a legkifejlettebb videokonferencia-berendezés.

Ennek igénybevétele helyett azonban a magas szintű diplomácia továbbra is a személyes helyzeteket részesíti előnyben. Ahogy ezen történelmi események napvilágot látnak, az újságok és a televízió képeket mutatnak a résztvevőkről. Ezeken azonban látható még egy, ismeretlen személy: a tolmács, aki ténylegesen jelen volt, miközben magas rangú diplomaták és kormányzati vezetők kényes kérdésekről tárgyaltak. Elnökünk elutazik valahová, vagy a másik ország miniszterelnöke látogat ide, esetleg semleges területen találkoznak: a személyes találkozás továbbra is a civilizált érintkezés előnyben részesített módja. (Swaney 1997:5)

Ezzel támasztja alá azt a véleményét, mely szerint a tolmácsolás is volna olyan fontos, hogy a tolmács személyes jelenlétét is biztosítsák hozzá (Swaney 1997).

Seresi felhívja a figyelmet arra a tényre, hogy a tolmácsok negatív benyomásait az empirikus kutatások nem támasztják alá. A távtolmacsolás sokkal inkább csak a betanulási időszakban okoz nehézségeket, tehát addig, ameddig a tolmács hozzászokik az új munkakörnyezethez. A helyzet megszokása után még előnyösebb is lehet az új felállás bizonyos szempontokból (pl. testtartás) (Seresi 2015).

3.3.3. *A gépi tolmácsolás*

A tolmácsolás és az információ- és kommunikációtechnológia kapcsolatának egyik visszatérő és fontos kérdése a gépi tolmácsolás témája. A gépi fordítás terjedésével ugyan a gépi tolmácsolás nem tud lépést tartani, részben az eltérő igények, részben utóbbi valós idejű változói miatt, ennek ellenére folyamatosan szerepelt a tudomány napirendjén az elmúlt évtizedekben, az automatikus beszédfelismeréssel a középpontban (Horváth 2014).

A gépi tolmácsolás eszközeinek két alapvető típusát lehet megkülönböztetni: a konsekutívot és a szimultánt. Horváth előbbire a német Verbmobilt, az IBM által kifejlesztett Mastor S2S-t, valamint a Voxtec Phraselatorát, valamint a Microsoft rendszerét hozza példának. Ezen eszközöket általában egy konkrét cél által vezérelve hozták létre (ennek nyilvánvaló oka lehet, hogy egy általános eszköz létrehozása komoly akadályokba ütközhet). Ezen cél lehet például üzleti, katonai, egészségügyi tolmácsolási feladatok ellátása, utóbbinak a motivációja az Egyesült Államokban például folyamatosan növekszik, hiszen arányaiban egyre nagyobb azon emberek aránya, akiknek korlátozott az angol nyelvtudá-

suk. Mindkét típusra jellemző, hogy erősen lehatárolt a szituációk köre, melyben használhatóak. A szimultán gépi tolmácsolási eszközökkel kapcsolatban Horváth megemlíti, hogy működésük egy háromlépcsős modellen alapul: a felismert forrásnyelvi hangot a szoftver először írássá konvertálja, második lépcsőben lefordítja írott célnyelvi szöveggé, majd ezt a szöveget „olvassa fel”. Az EU-BRIDGE projekt keretében már sikerült olyan rendszert létrehozni, amely az első két fázist egyetemi előadások kontextusában kezelni tudta (német–angol nyelvpárban) (Horváth 2013).

A gépi tolmácsolással kapcsolatban természetesen a legkardinálisabb kérdés a tolmácsolás számára, hogy vajon a technika eljuthat-e arra a szintre, hogy feleslegessé tegye a tolmácsokat. A jelenlegi állás szerint egyelőre a technológiai fejlettség nem teszi ezt lehetővé. A Horváth által idézett kutatók véleménye egységes a kérdésben: Olsen és Kurzweil is azon az állásponton vannak, hogy a nyelvi közvetítés teljes gépiesítésének veszélye nem fenyeget. Berber Irabien kutatásai alapján szintén hasonló álláspontra helyezkedik (Berber Irabien 2007). Az, hogy az eddigi gépi tolmácsolási eszközök csak nagyon pontosan körülhatárolt helyzeteket képesek kezelni, szintén ebbe az irányba mutat: számos olyan tényező van ugyanis, melynek automatizálására egyelőre nem született megoldás.

További problémát jelent a különböző regiszterek, stílusok, egyéni beszédszakaszok, a hezitációk, a kétértelműség, a gyors beszéd kezelése, illetve az írott szöveg hangzóvá alakítása. Ezen felül a gépek nem rendelkeznek emberi intuícióval, kognitív rugalmassággal és ítélőképességgel, ami lehetővé tenné, hogy kognitív kontrollt gyakoroljanak a kommunikációs helyzet felett, és az előbb említett hiányosságokat, vagy az esetleges technikai, illetve szemantikai interferenciák által okozott problémákat kezeljék. (Horváth 2015:167)

Jelenleg tehát a tolmácsolás gépiesítése még olyan szintet sem ért el, mint a fordításé: az előkészítési és az utószerkesztési leválasztott funkciók nem jelentek meg.

3.3.4. *Tolmácsolási berendezések, átviteli eszközök*

A tolmácsolási eszközök fejlődése általában gyorsan követte a kommunikációs technológia általános fejlődését. A XIX. század végén megjelent a telefon, a mozgókép, majd a századfordulón a rádió is. Az első tolmácsberendezés, mely lehetővé tette szinkrontolmácsok munkáját is, 1926-ban készült el: ez volt a IBM Hushaphone Filene-Finlay rendszer, első bevetésére egy 1927-es nemzetközi munkaügyi konferencián került sor (Berber Irabien 2010). Az új rendszer iránt a Népszövetség is érdeklődést mutatott, ott azonban nem bíztak meg benne eléggé, így végül kitarítottak az időigényes konszekutív, illetve a fülbesúgásos módszer mellett. Az 1930-as években a Siemens és Halske is kifejlesztett egy berendezést. Az első komoly szinkrontolmács-bevetésre, és ezzel együtt eszközigényre a Nürnbergi per során volt szükség, ahol a tolmácsok már teljesen szimultán módon dolgoztak (Szabari 2010). A II. világháború után kezdett elterjedni a ma is ismert

tolmácsfülke-berendezés (tolmácskabin, mikrofon, fejhallgató, csatornák stb.). A berendezések fejlődésének következő állomása az 1970-es évek közepén jött el, ekkortól használnak ugyanis a tolmácsolásban távközlési berendezéseket: a táv-tolmácsolás ekkor kezdett teret nyerni (Berber Irabien 2010).

3.4. *A technika hatása a tolmácsolás jövőjére*

Mint ahogyan az a 3.3-as pontból is kiderül, a legfőbb kérdés az, hogy milyen mértékben nyílik lehetőség a tolmácsolás automatizálódására, továbbá hogy a gépek miként változtatják meg a tolmács, az esemény, a résztvevők viszonyát, illetve a kommunikációs helyzeteket. Szintén felmerül, hogy magán a tolmácsolási piacon mennyire számolhatunk hasonló változásokkal, mint amilyeneket a fordítópiacon a fordítástámogató, illetve a gépi fordító eszközök megjelenése okozott. Horváth szerint a tolmácsolási piac nagy valószínűséggel kettéosztódhat: egyfajta olcsó, akár ingyenes, alapvető igényeket kielégítő tolmácsolási szegmentumra, valamint egy másikra, melyben a professzionális tolmácsok végzik továbbra is a munkát. Fontos szempont, hogy előbbinek ne terjeszkedjen túl az alkalmazási területe, ehhez azonban a tolmácsszakmának és a tolmácsképzésnek egyaránt magas színvonalon kell teljesítenie (Horváth 2013, 2014). Ezzel kapcsolatban Braun számol be, egy a tolmácsolás-oktatást, illetve a tolmácsok ügyfeleit is érintő projektről (IVY: Interpreting in Virtual Reality), amely virtuális térben felállított sablon-tolmácsolási helyzetek segítségével szolgálja a hallgatókat, illetve alkalmas arra is, hogy a valós szereplők elhelyezzék magukat egy virtuális térben (megjelenjenek a képernyőn egy virtuális asztalnál), tehát tényleges funkcionalitással rendelkezik (Braun 2013).

Tripepi Winteringham szerint előnyös volna, ha a tolmácsok megpróbálnának nem félni, illetve idegenkedni az új eszközöktől (gépi tolmácsolás), hanem ezekre olyan eszközökként tekintenének, amelyek még segíthetik is a munkájukat (Tripepi Winteringham 2010).

4. **Összegzés, további kutatási lehetőségek**

Összességében kijelenthető, hogy az információ- és kommunikáció-technológiai eszközök és a tolmácsolás kapcsolatának egyes részterületeit több kutató is alaposan vizsgálta, bár kísérleti eredmények terén számos lehetőség nyílik még kutatásokra. Az egyes területek összefüggéseit, illetve közös kérdésköreit viszont tárgyalták átfogóan. További kutatásra érdemes témakör a segédeszközhasználat részleteinek felmérése. Ehhez támpontul szolgálhat Berber Irabien disszertációja (2010), azonban az ő módszereinél pontosabb, és leszűkítettebb vizsgálatokra lenne szükség ahhoz, hogy szilárd, információértékű eredményekhez juthasson a tolmácsolás kutatása. Szintén érdemes lenne részleteiben vizsgálni a tolmácsolási segédeszközöknek a tolmácsokra gyakorolt hatását – összehasonlítva például a távtolmácsolás területén kimutatott eredményekkel. Ilyen jellegű vizsgálatoknak haszna lehetne úgy a tolmácsolás gyakorlatában, mint annak oktatásában.

Irodalom

- Andres, D., Falk, S. 2009. Information and Communication Technologies (ICT) in Interpreting – Remote and Telephone Interpreting. In: Andres, D., Pöllabauer, S. (eds) *Spürst Du, wie der Bauch rauf-runter? Fachdolmetschen im Gesundheitsbereich. Is everything all topsy turvy in your tummy? Health Care Interpreting*. München: Martin Meidenbauer Verlag.
- Berber Irabien, D. 2007. *ICT (Information and Communication Technologies) in Conference Interpreting*. A survey of their usage in professional and educational settings. http://isg.urv.es/cetra/article_CETRA2007_berber.pdf Letöltve: 2015.10.20.
- Berber Irabien, D. 2010. *Information and communication technologies in conference interpreting*. Doktori disszertáció. Tarragona: Universitat Rovira i Virgili, Departamento de Estudios Ingleses y Alemanes. <http://www.tdx.cat/bitstream/handle/10803/8775/tesi.pdf> Letöltve: 2015.10.20.
- Braun, S. 2013. Interpreting in Virtual Reality: an Overview of the IVY project. Elhangzott: 17th DG Interpretation-Universities Conference, SCIC, Brüsszel, 2013.03.21–22.
- Horváth, I. 2013. A fordító- és tolmácsképzés új kihívásai. In: Klaudy (szerk.). *Fordítás és tolmácsolás a harmadik évezredben*. Budapest: Eötvös Kiadó. 149–157.
- Horváth, I. 2014. Machine Interpretation. *Revue internationale d'études en langues modernes appliquées*. 2014/4. szám kieg. 19–25.
- Horváth, I. 2015. Információs és kommunikációs technológiák a tolmácsolásban és gépi tolmácsolás. In: Horváth, I. (szerk.) *A modern fordító és tolmács*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 161–169.
- Hutchins, J. 1997. *First Steps in Mechanical Translation*. www.hutchinsweb.me.uk/MTS-1997.pdf Letöltve: 2016.02.01.
- Jones, R. 2014. Interpreting: a Communication Profession in a World of Non-Communication. *Revue internationale d'études en langues modernes appliquées*. 2014/4. szám kieg. 9–18.
- Rütten, A. 2004. *Why and in what sense do conference interpreters need special software? Linguistica Antverpiensia*. 2004 No. 3. 167–177.
- Seresi M. 2015. Új utak a tolmácsok képzésében: virtuális órák. In: Horváth I. (szerk.) *A modern fordító és tolmács*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 161–169.
- Swaney, I. 1997. Thoughts on live vs. telephone and video interpretation. *Proteus* Vol. 6. No. 2., 1997 tavasz. 5–6.
- Szabari K. 2010. *Bevezetés a tolmácsolás elméletébe és gyakorlatába*. Budapest: Scholastica.
- Tripepi Winteringham, S. 2010. The usefulness of ICTs in interpreting practice. *The Interpreters' Newsletter*. 2010 Vol. 15. 87–99.
- UNESCO 2002. *Information and Communication Technology: A curriculum for schools and Programme of teacher development*. unesdoc.unesco.org/images/0012/001295/129538e.pdf Letöltve: 2016.01.05.
- United States Access Board: 255 Chapter 1: Application and Administration. C103 Definitions. <https://www.access-board.gov/guidelines-and-standards/communications-and-it/about-the-ict-refresh/draft-rule-2011/255-chapter-1-application-and-administration#three>. Letöltve: 2016.01.05.
- Will, M. 2015. Zur Eignung simultanföhiger Terminologiesysteme für das Konferenzdolmetschen. *Trans-kom*. 2015/1 Vol. 8. No. 1. 179–201.

Reáliák fordítása a *Jóbarátok* című tévésorozatban

Sereg Judit

E-mail: seregjudit@gmail.com.

Kivonat: A *Jóbarátok* az amerikai televíziózás történetének egyik legnépszerűbb és legsikeresebb humoros sorozata. A Magyarországon is nagy sikerrel vetített sorozat szinkronja azért jelent érdekes kutatási anyagot, mert az első szezon fordítása 1996-ban, az utolsó szezoné pedig 2004-ben készült. A két bemutató között a magyarországi televíziós piac nagy átalakulásokon ment keresztül, és az amerikai kultúra közelebb került a magyarhoz. A kultúrák közelségének tesztelésére remek fokmérőt jelentenek a kulturálisan kötött kifejezések, az úgynevezett reáliák fordításai. Jelen írás azt vizsgálja, hogyan változtak meg a reáliák fordítására alkalmazott stratégiák a sorozat első és utolsó szezonja között eltelt nyolc évben, és azt, hogy jelzik-e a reáliák fordítási módszerei a két kultúra közeledését.

Kulcsszavak: audiovizuális fordítás, reáliák, fordítási műveletek, kultúrspecifikus kifejezések

1. Sorozatból fogalom

Az amerikai *Friends*, vagyis a *Jóbarátok* a mai napig az amerikai televíziózás történetének egyik legsikeresebb tévésorozata. Hatvankétszer jelölték Emmy-díjra, és 2013-ban az Amerikai Forgatókönyvírók Céhének (Writers Guild of America) a legjobban megírt tévésorozatok listáján a huszonnegyedik helyen szerepelt. Első szezonját 1994. szeptember 22-én kezdték vetíteni az Egyesült Államokban. Tíz szezont élt meg, nyolcadik szezonja Amerikában vezette a Nielsen nézettségi mutatókat, de 1995-től kezdve 2004-es befejezéséig minden évben az első öt legnézettebb tévéműsor között szerepelt. Főszereplői óriási népszerűsége tettek szert, többüknek ez a sorozat jelentette az ugródeszkát a világsiker felé (Wild 2004).

Magyarországon 1996-ban mutatta be a sorozatot az HBO. Akkoriban ez volt az egyetlen olyan csatorna, amely szinte kizárólag szinkronizált külföldi, elsősorban amerikai filmeket és tévéműsorokat sugárzott. Az utolsó évadot az amerikai után már fél évvel követte a magyarországi bemutató. Bár Magyarországon a sorozat a nézettségi adatok alapján nem aratott akkora sikert, mint Amerikában, mégis nagyon népszerű, sokak által idézett és egy generáció szá-

mára meghatározó tévésorozat lett, melyet a mai napig újra és újra ismételnék a különböző kereskedelmi tévécsatornákon.

A *Jóbarátok* úgynevezett *sitcom*, vagyis szituációs komédia. Az ilyen tévé-műsorok jellemzője, hogy állandó szereplőket mutatnak be kevés számú helyszínen különböző, lazán összefüggő, elsősorban helyzetkomikumra épülő jelenetekben. A humoros jelenetek után és alatt úgynevezett „konzervnevetést” hallhatunk. A konzervnevetés elnevezés azért ragadt rá erre a technikára, mert az utómunkálatok során gyakran előre felvett nevetés kerül a képre. A *Jóbarátok* esetében ez nem mindig volt így, hiszen a részek jelentős részét élő közönség előtt vették föl a Warner Bros. kaliforniai stúdiójában.

Egy 1996-os riportfilmen a *Jóbarátok*¹ szinkronját készítő csapat beszélt arról, milyen nehézségeket jelentett egy ilyen műsor szinkronizálása. Kiemelték, hogy az előre beillesztett nevetés kezelése új volt nekik, hiszen ez a műfaj akkoriban még nem terjedt el Magyarországon. Épp ez az a sajátosság, ami egy fordító dolgát is megnehezítheti, hisz a humort mindenképpen át kell adnia, mert ha nem teszi, nem maradhat láthatatlan, a közönség azonnal tudja, hogy a szinkronban elveszett valami.

A *Jóbarátok* a műfaj sajátosságai miatt gazdag humorban, helyzetkomikumban, szóviccekben és a forráskultúrához kötődő reáliákban, vagyis olyan kifejezésekben, melyek konnotációjának megértéséhez elengedhetetlen a forrásnyelvi – jelen esetben az amerikai – kultúra ismerete. A műfaji jellegzetességek mellett természetesen itt is életbe lép még egy befolyásoló tényező: a szinkronizálás alapkövetelménye, hogy a szövegnek ebben az esetben hosszban megegyezőnek és a színészek szájmozgására illeszthetőnek kell lennie. A humor sem veszt el, és a fordításnak meg kell felelnie a magyar nyelv és az élő beszéd szabályainak is.

A sorozat másik érdekessége, hogy az első és az utolsó szezon készítése és sugárzása között tíz év telt el. Az első rész magyarországi bemutatója és a sorozat záró epizódjának magyarországi bemutatása között is eltelt kilenc év. Ritka lehetőség, hogy egy egységes stílust és műfajt képviselő műsort ilyen hosszú időn keresztül sugároznak, ráadásul olyan időszakban, ami a magyarországi televíziózás történetében komoly változásokat hozott. Az első kereskedelmi televíziók, az RTL Klub és a TV2 csak 1997-ben kezdték meg működésüket. 1990-ig gyakorlatilag kizárólag a Magyar Televízió csatornáit határozták meg a televíziós piacot, hiszen 1991-ben indult csak el a magyarországi HBO előfizetéses kábelcsatornaként (Furkó 1995, Bajomi-Lázár 2005). Az ezt követő két évtizedben a csatornák száma ugrásszerűen megnőtt, a műsorkínálat változatosabb lett, és a külföldi műsorok beáramlása miatt a nézők egyre jobban megismerhették más országok, és különösképpen Amerika kultúráját.

A *Jóbarátokat* éppen a változásokkal teli, új televíziós piac kialakulása alatt sugározta az HBO. Ez a szerencsés helyzet indította arra, hogy megvizsgáljam, hogyan változott a műsor fordítása az első és az utolsó év között. Egy szituációs komédia a műfajból adódóan mindig nagy számban tartalmaz kulturális utalá-

¹ HBO – Kulisszák mögött – Jóbarátok 1996 (https://www.youtube.com/watch?v=_PPn63QhIMI megtekintve: 2014. június 20.)

sokat, gyakran aktuális eseményekre vonatkozóakat is. Az ilyen reáliák kezelése a fordításban sokat elárulhat arról, mennyire áll közel egymáshoz két kultúra, mennyire tudja kezelni a forrásnyelvi kulturális utalásokat a célnyelv, vagyis mennyire van napi használatban a másik ország kultúrája a célnyelviben. Egy ilyen tévéműsor azért is tökéletes terepe a vizsgálatnak, mert célja mindig a lehető legszélesebb nézőközönség megszólítása, vagyis a közérthetőség biztosítása. A nézettség növelése érdekében pedig fontos átadni a humort és megőrizni a műsor vonzerejét is.

A kontextus időbeli változásának hatását vizsgáltam meg a reáliák fordításán keresztül az első, 1996-ban bemutatott, és az utolsó, 2004 végén bemutatott szezonban. Vajon felfedezhető-e különbség a fordításban, amely jelezheti, hogy mennyivel került közelebb az amerikai kultúra a magyarhoz? És vajon egy ilyen típusú műsor fordításán keresztül felmérhető-e, hogyan változott két kultúra viszonya egymáshoz, és a műfajra jellemző fordítás jellege általában?

2. A reáliák

A reáliák kutatása régóta népszerű területnek számít a fordítástudományban. A reáliák definiálásával és csoportosításával számos fordításkutató foglalkozott (Klaudy 1994, Mujzer-Varga 2007, Heltai 2013, Fodor és Heltai 2012). Klaudy a reáliákat a forrásnyelvi kultúrára speciálisan jellemző jeltárgyak (ételek, italok, ruhák stb.) elnevezéseiként határozza meg, és megjegyzi, hogy a reália „jelentheti magát a tárgyat, azaz egy-egy nyelvközösségre sajátosan jellemző jeltárgyat, és jelentheti magát a szót, amivel ezt a tárgyat megnevezük” (Klaudy 1994: 112). Valló szerint „a kulturális reáliák fogalmával jelölünk minden olyan nyelvi megnyilvánulást, melyben kifejeződik egy adott kultúrközösség sajátos élmény- és ismeretanyaga, tárgyai, fogalmai, mentális, emotív sémái, amelyek az adott kulturális kontextusban speciális jelentéssel bírnak” (Valló 2000: 45).

A kultúraspecifikus kifejezések azonban relatívák, vagyis csakis két kultúra és két nyelv viszonylatában aktualizálódnak és válnak kultúraspecifikussá (Heltai 2013, Mujzer-Varga 2007). Ilyen szempontból a reáliák nemcsak kultúra-, hanem nyelv-, illetve nyelvpár-specifikusak is.

Davies és Scott-Tennent 2005-ös tanulmányukban átfogó definíciót javasolnak a kulturálisan kötött kifejezésekre:

Bármilyen kifejezés (szövegbeli, verbális, non-verbális vagy audiovizuális), amely olyan tárgyi, ökológiai, társadalmi, vallási, nyelvi vagy érzelmi megnyilvánulásra utal, amely kifejezetten egy konkrét (földrajzi, társadalmi, gazdasági, szakmai, nyelvi, vallási, kétnyelvű stb.) közösséghez köthető, és amelyet erre a közösségre jellemzőnek ítélnék azok, akik magukat a közösség tagjainak tekintik. Az ilyen nyelvi elem nem egyszer megértési és fordítási problémát okozhat. (Davies és Scott-Tennent 2005: 166, ford.: Pusztai-Varga 2013)

Valló (2002) a reáliák szerepét és fordítását drámákban vizsgálta, és a reáliák jelen cikk szempontjából is fontos dramaturgiai funkcióit sorolja fel. A reáliák egy drámában részt vesznek a szereplők jellemrajzának kidolgozásában, támogatják a szituációépítést és fontos szerepük van az atmoszféra megteremtésben. Ugyanezek a funkciók egy filmben is felfedezhetőek, de még inkább egy, a *Jóbarátokhoz* hasonló sorozatban, amelyben ugyanazon karakterek kalandjait követhetjük nyomon, és az ő jellemrajzukban fontos szerepet játszanak a reáliák.

Klaudy (1994) a reáliák szerepét hasonlóan látja. Szerinte a reáliáknak fontos funkciója a szereplők társadalmi helyzetének jellemzése, a helyi „kolorit” átadása, vagyis a hangulatteremtő funkció, valamint egyfajta „ismeretterjesztő” funkció, melyen keresztül a két kultúra ismereteket gyűjt egymásról. A reáliák fordításának nehézségét is a kulturális kötöttség adja. Ha magyarázat és lábjegyzetek nélkül fordítjuk őket, nem érti meg a célnyelvi olvasó, viszont ha a fordítás során hasonló funkciójú, de célnyelvi reáliáknak feleltetjük meg őket, akkor elvész a reáliák kultúragazdagító szerepe.

Klaudy (1994) és Fodor és Heltai (2012) egyaránt idézi Vlahov és Florin osztályozását a reáliák típusairól. Eszerint léteznek földrajzi, néprajzi és társadalmi-politikai reáliák, ezek közé pedig besorolhatóak szűkebb definíciók szerint a tárgyi kultúra elemei, az ételek, italok, ruhák, épületek stb. megnevezései. Tágabb definíciók szerint besorolhatjuk az intézmények, szervezetek, foglalkozások megnevezéseit, a zenei műfajokat, játékokat, személyneveket, állat- és növényneveket, történelmi és kitalált személyek neveit, kulturális események megnevezéseit stb. is. A *Jóbarátok* fordítása legnagyobb számban kultúrához, művészethez és a mindennapi élethez kapcsolódó reáliákat tartalmazott, kisebb számban pedig földrajzi reáliákat. Bár csak tendencia, de mégis érdekes, hogy egy ilyen sorozat szövegében alapvetően hiányoznak a társadalmi-politikai reáliák. Ebből látható, hogy a humorra épülő, New York-i fiatalok életéről szóló sorozat nem kívánt politizálni.

A reáliák fordításának módjaira Klaudy (1994) állított föl átfogó rendszert. A reáliák fordítását a szavak szintjén elvégzett fordítási műveletek, vagyis a lexikai átváltási műveletek körében vizsgálja, és öt fő átváltási műveletet határoz meg. Az első esetben, ha az adott reáliának nincs különösebben fontos funkciója a szövegben, a fordító élhet **általános fordítással**, vagyis felcserélheti a tágabb nemfogalmat a szűkebb jelentésű fajfogalommal. Amennyiben a célnyelvi olvasók háttérismerete hiányában a reália a célnyelvben semmilyen jelentést nem hordoz, a fordító dönthet a **kihagyása** mellett. A célnyelvi olvasók háttérismereteinek hiányát a fordító kezelheti azzal, hogy az eredeti reália mellé **magyarázó betoldást** illeszt, vagy az eredeti reáliát kihagyva, **körülírással** helyettesíti azt a célnyelvi szövegben. Végső esetben a fordító élhet a **teljes átalakítás** eszközével. Ilyen esetben a reáliát „olyan célnyelvi jelentéssel cseréljük fel, mely nemcsak hogy nem szótári ekvivalense az eredetinek, de látszólag semmiféle értelmi-logikai kapcsolatban sincs vele” (Klaudy 1994: 257). A fenti átváltási műveletekre több példát is bemutatok a későbbiekben.

3. Reáliák az audiovizuális fordításban

Az audiovizuális fordítással foglalkozó írásokban a reáliák is gyakran fontos szerepet kapnak. Ez nem meglepő, hiszen a filmek és a tévéműsorok napjainkban a kultúrák közti közvetítés talán legfontosabb eszközei. Sok kutatás épült Venuti (1992) elméletére, mely szerint a fordítók fordításkor folyamatosan döntéseket hoznak, hogy idegenítő, vagyis a forrásnyelvi kultúrához közelítő vagy honosító, vagyis a célnyelvi kultúrához közelítő fordítást készítsenek. A fordítások maguk pedig a két stratégia közti skálán mozognak. Venuti (1992) azt is kimondja, hogy a filmeknél egy nagyobb kontextust kell figyelembe venni a fordításkor és a fordítások elemzésekor. Ebbe a kontextusba sorolja a filmek poliszemiotikus közegét, a fordítás technikai korlátait (pl.: felirat hosszának korlátja, a szinkron esetében az időbeli kötöttség), a filmes műfajok jellemzőit, a célközönség jellemzőit, a terjesztés közegét (pl.: mozifilm, csak DVD-n kiadott, tévéképernyőre szánt stb.) és az általános kulturális kontextust. A fentiekből számos elem megtalálható bármilyen fordítandó szöveg kontextusában, de vannak kizárólag az audiovizuális típusra jellemző sajátosságok is. Venuti (1992) elméletéből kiindulva több szerző is vizsgálta, mennyire honosító vagy idegenítő fordítás jellemzi az audiovizuális tartalmak és elsősorban a filmek fordítását.

Ramière (2006) francia filmek angol szinkronjában és felirataiban vizsgálta a reáliák fordítását Venuti idegenítő-honosító skálája alapján. Kitér arra, hogy a filmek fordításánál a fordítás számos dologra hat. Mivel a fordítás minősége kihat a film külföldi sikerére és fogadtatására, ebből következően erősen befolyásolják a gazdasági elvárások is. A filmek ráadásul az interkulturális transzfer fontos eszközei, hiszen ezeken keresztül ismerjük meg más országok kultúráit.

Burczynska (2012) komputeranimációs mesefilmek lengyel szinkronjában vizsgálta a reáliák kezelését, szintén a honosítás-idegenítés szempontjából, különös tekintettel a humor, a szójátékok és a kulturális utalások fordítására, és arra jutott, hogy a leggyakoribb alkalmazott stratégiák a lokalizáció és a kreáció, vagyis az újraalkotás. Elemzéséhez Davies (2003) fordítási stratégiái alapján sorolta be a reáliák kezelését. Ezek a stratégiák a következők:

1. Megőrzés (preservation): ez esetben a fordító magyarázat hozzáfűzése nélkül fordítja le az adott kifejezést a célnyelvre.
2. Addíció (addition): a célnyelvi kifejezést hozzáadott információval egészíti ki a fordító.
3. Kihagyás (omission): a kultúraspecifikus elem kihagyása, melyet a fordító lefordíthatatlannak ítél.
4. Globalizáció (globalization): a kultúraspecifikus kifejezést a fordító általánosabb, semlegesebb célnyelvi kifejezéssel helyettesíti.

5. Lokalizáció (localization): ez esetben a kulturális utalás formális ekvivalensét illeszti be a fordító a célnyelvi szövegbe.
6. Transzformáció (transformation): az eredeti kifejezés módosítását vagy torzítását jelenti, hogy a kifejezés jobban illeszkedjen a célnyelvi kultúrába.
7. Újraalkotás (creation): a kulturálisan kötött kifejezést teljesen eltérő célnyelvi kifejezéssel helyettesíti a fordító.

Davies (2003) kategóriái sok szempontból átfedésben vannak Klaudy (1994) átváltási műveleteivel. A megőrzést Klaudy (1994) nem sorolja a műveletek közé, hiszen ilyenkor a fordító egyszerűen „átmásolja” a forrásnyelvi reáliát a célnyelvbe. Az addíció tulajdonképpen azonos a magyarázó betoldással, a globalizáció pedig az általánosító fordítással. Az újraalkotás is azonosítható a teljes átalakítás műveletével. A lokalizáció Klaudynál a behelyettesítés kategóriájával lehet egyenértékű, amely szintén nem átváltási művelet, hiszen a fordító ilyenkor behelyettesíti az adott forrásnyelvi kifejezés „szótári” megfelelőjét a célnyelvi szövegbe. A transzformáció kategóriája nem jelenik meg Klaudynál (1994), ez a kategória „beépül” a teljes átalakítás kategóriájába. Ráadásul ez a kategória Davies (2003) rendszerében is nehezen azonosítható be, nehéz megtalálni a határt az újraalkotás és a lokalizáció kategóriája között.

4. A kutatás módszere

A vizsgálat során olyan reáliákat választottam ki, amelyek egyetlen szóból vagy szókapcsolatból állnak, és egy konkrét kulturális, történelmi vagy földrajzi jelenségre vonatkoznak. Ilyen értelemben a vizsgálat körébe került minden filmcím, televíziós műsorcím, személynév, márkanév, étel, sportcsapat és épület megnevezése, valamint a földrajzi nevek is.

A korpusz vizsgálata alapján a kigyűjtött reáliákat hat kategóriába osztottam. Az első kategóriába került minden cím, legyen szó akár film (*Apocalypse Now*, *Weekend at Bernie's*), sorozat (*Blossoms*) vagy egyéb tévéműsor (*Jeopardy*), esetleg színházi darab (*Cats*) címről. Idesoroltam a könyv- és dalcímeket, valamint egy-két kifejezetten filmekhez köthető utalást, pl.: a *Star Trek*-filmekből ismert Enterprise űrhajó nevét vagy egy dalrészletet *A muzsika hangjából*.

A második kategóriába a személynevek kerültek, legyen szó akár létező történelmi személyekről, színészekről, énekesekről (pl.: Morley Safer, Uma Thurman, Liam Neeson) vagy fiktív karakterekről (pl.: Big Bird a *Sesame Street*-ből, James Bond vagy Mr. Potato Head).

A harmadik kategóriát a márkanevek, üzletek és játékok nevei alkották, pl.: Macy's, Scrabble, Dairy Queen, Lysol.

A negyedik kategóriába a földrajzi neveket, intézmények és épületek megnevezéseit soroltam. Ebbe a csoportba került többek között Vermont, Newark, Coney Island és a Statue of Liberty.

Az ötödik kategóriába soroltam a forrásnyelvi kultúrához kötődő ételek és italok megnevezéseit, a hatodikba pedig a kifejezetten amerikai sportokhoz kötődő kifejezéseket, vagyis amerikai csapatok megnevezéseit, a sportágak megnevezéseit és az ezekhez kapcsolódó reáliákat. Pl.: Celtics, racquetball, Knicks.

A kutatás során a fenti hat kategóriába besorolható reáliákat vizsgáltam. Néhány nem besorolható, bár tágabb értelemben reáliának tekinthető kifejezés így kimaradt a vizsgálatból, de ezek száma a vizsgáltakhoz képest elhanyagolható volt.

A reáliák azonosítása után megvizsgáltam, milyen fordítási stratégiákkal kerültek át a célnyelvbe. Összesen nyolcféle stratégiát különítettem el. Klaudy (1994) alapján felhasználtam a teljes átalakítás, a körülírás, a magyarázó betoldás, a kihagyás és az általánosító fordítás kategóriáját. További három stratégiát azonosítottam a vizsgált reáliák kezelésekor. Az első szintén Klaudy (1994) kategóriája, az átváltási műveletek közé nem besorolható behelyettesítés. Ebben az esetben a fordító a kifejezetten forrásnyelvi kultúrára jellemző reáliát egy már létező célnyelvi megfelelővel helyettesíti be. A hetedik stratégia a tükörfordítás. Ez esetben a fordító egy célnyelvi ekvivalenssel még nem rendelkező reáliát szó szerint, tükörfordítással fordít le a célnyelvre. A nyolcadik stratégia az átvitel, melynél a fordító változtatás nélkül átveszi a forrásnyelvi reáliát, és beilleszti azt a célnyelvi szövegbe. A fenti stratégiákhoz alább mutatok be a korpuszból vett példákat:

Teljes átalakítás

- (1) I'm **Erin Brockovich!**
 (1a) Én vagyok **Superman!**
- (2) I worked in a **Dairy Queen**, why?
 (2a) Nem, egy **éjjel-nappaliban**. Miért?

Körülírás

- (3) This is just **Bactine**.
 (3a) Ez **olyan, amitől nem fog fájni**, érted?
- (4) **Spray Lysol** in my shoe.
 (4a) **Tisztítsd ki** a cipőmet!

Magyarázó betoldás

- (5) I told him not to, but he got me a little bottle of **Chanel**...
 (5a) Bár megmondtam neki, hogy ne, mégis megvette ezt a kis **Chanel kölnit**...
- (6) Only to find out the **Boston Celtics** had taken over the entire sixth floor!
 (6a) Csak sajna rájöttek, hogy a hatodik emeleten csak a **Boston Celtics játékosai** laknak.

Kihagyás

- (7) I couldn't stop laughing at your **Norman Mailer** story.
 (7a) Biztos az az oka, hogy annyira megnevettettél.
- (8) Was it a hair appointment, a mani-pedi or was there a sale at **Barney's**?
 (8a) Mi lehet az, fodrász, manikűr-pedikűr, esetleg egy jó kis kiárusítás?

Általánosító fordítás

- (9) We got some trashy magazines, we got cookie dough, we got **Twister**...
 (9a) Van egy pár szennyes magazin, van sütitészta meg **társasjáték**.
- (10) I get that call from **Toys „R” Us**.
 (10a) Felhívtak a **játéküzletből**.

Behelyettesítés

- (11) And watching... **Miss Congeniality**!
 (11a) És mit néz? A **Beépített szépséget**!
- (12) She's never been to New York so she wants to see all the tourists' spots... you know, **Statue of Liberty**, Empire State Building...
 (12a) Mivel még nem járt New York-ban, megnézi a nevezetességeket, a **Szabadság-szobrot**, az Empire State Building-et.

Tükörfordítás

- (13) I would much rather be **Mr. Peanut** than **Mr. Salty**.
 (13a) Ha választhatnék, inkább **Mr. Mogyoró** lennék, mint **Mr. Só**.
- (14) You can do a duet of **Ebony and Ivory** all by yourself!
 (14a) Egyedül elénekelheted az **Ébenfekete és hófehért**!

Átvitel

- (15) Look, honey, in an ideal world, there'd be no her, and your father would look like **Sting**.
 (15a) Egy tökéletes világban az a nő nem is létezne, és az apád úgy nézne ki, mint **Sting**.
- (16) Phoebe, isn't **Jethro Tull** a band?
 (16a) A **Jethro Tull** nem egy együttes?

Az azonosított reáliák fordításait besoroltam a fenti nyolc kategóriába mind az első, mind a tizedik szezon korpuszának esetében. A vizsgálat során megnéztem, mennyiben változott a fordítási stratégiák aránya az első és a tizedik szezon fordításában, illetve milyen fordítási stratégiák jellemezték az egyes reália-kategóriák fordítását.

5. Eredeti és fordítás

Venuti (1992) alapján megvizsgálhatjuk, milyen kontextusba illeszkedik a *Jóbarátok* a célnyelvi és a forrásnyelvi közegben. Amerikában a szituációs komédia már régóta ismert és népszerű műfajnak számított a sorozat sugárzása-kor. Már a rádióban megjelentek a műfaj alapjai, és innen került át a televízió médiumába. Magyarországon azonban friss műfajnak számított, a magyar televíziózásban nem, és a rádióban sem beszélhetünk igazán hagyományos értelemben vett szituációs komédiáról a *Jóbarátok* sugárzásáig. Mind Amerikában, mind Magyarországon a televízió képernyőjére szánt műsorról van szó, de a kuriózum értéke Magyarországon mindenképpen magasabb volt. A célközönségre vonatkozóan hivatalos forrásokat nem tudok idézni, de Scott Berg, a Hewlett-Packard médiaigazgatója a *New York Times* online kiadásának adott nyilatkozatában azt mondta, a *Jóbarátok* szüneteiben adott reklámokkal remekül el lehet érni a 25–45 éves korosztályt (Elliott 2004). Az amerikai közönség számára jól ismert nagyvárosi közeg Magyarországon a sorozat indulásakor még nem volt ennyire része a mindennapoknak, és az új műfaj mellett viszonylag új kultúrát mutatott be a közönségnek. A magyar kontextusban erre még ráépül a szinkronizálás kötöttsége és az, hogy a sorozat indulásakor a fordító még sokkal kevesebb és nehezebben elérhető segédanyaggal dolgozhatott a munkája során. Ezt jól példázza, hogy Magyarországon lakossági internetcsomagra legelőször 1995-ben lehetett előfizetni.

A sorozat első szezonja 24 darab 23 perces epizódból állt, a tizedik szezon rövidebb, mindössze 18 részes volt. Az első szezonban összesen 150, a fent említett kategóriákba sorolható reáliát azonosítottam, a tizedik szezonban jóval kevesebb, mindössze 89 reáliát tudtam azonosítani.

6. Eredmények

Az eredmények elemzését a különböző fordítási stratégiák arányainak összehasonlításával kezdtem. Ezeket az arányokat az 1. sz. táblázat foglalja össze.

A fenti adatokból érdekes következtetéseket vonhatunk le. Jól látszik, hogy mindkét szezonban rendkívül alacsony a körülírások és a magyarázó betoldások száma. Egyik aránya sem több 2 százaléknál az első szezonban, a tizedik szezon fordításában pedig egyáltalán nem is fordult elő ilyen fordítási stratégia. Ennek oka az audiovizuális forma és a szinkronizálás kötöttségeiben keresendő. A szinkron esetében a fordításnak hosszban pontosan meg kell egyeznie az eredeti szöveggel, így a fordítónak a legritkábban van lehetősége hozzátoldani

1. táblázat

Fordítási stratégiák az 1. és a 10. szezonban

Stratégiák	1. szezon	10. szezon	1. szezon <i>kerekített százalékok</i>	10. szezon <i>kerekített százalékok</i>
teljes átalakítás	32	21	21,3%	23,6%
átvitel	35	43	23,3%	48,3%
behelyettesítés	15	6	10,0%	6,7%
tükörfordítás	18	8	12,0%	9,0%
általánosító fordítás	40	6	26,7%	6,7%
kihagyás	5	5	3,3%	5,6%
körülírás	2	0	1,3%	0,0%
magyarázó betoldás	3	0	2,0%	0,0%
összesen	150	89		

a szöveghez, ezt legfeljebb más szövegrész rovására teheti meg. Ebből következően a két, bővítéssel járó eljárás alacsony aránya érthető, és feltehető, hogy minden szinkronfordításra érvényes tendencia, bár ennek igazolásához természetesen nagyobb korpusz vizsgálatára lenne szükség.

Előzetes feltevéseim alapján meglepő eredménynek találtam a kihagyások viszonylag kis arányát. Az első szezonban mindössze 3,3 százalék, a tizedikben valamivel több, 5,6 százalék volt a kihagyások aránya. Erre talán a műfaj adhat magyarázatot. Vigjátéksorozatként a reáliák jelentős részének funkciója van, méghozzá általában a humor hordozói, vagyis teljes kihagyásuk komoly veszteséget jelentene a fordításban. Érdeemes lenne a későbbiekben megvizsgálni, vajon a kihagyás kerülése jobban jellemzi-e a humoros vigjátéksorozatokat, mint a komolyabb témájú műsorokat, például a manapság népszerű nyomozó-sorozatokat.

Az első szezonhoz képest a tizedik szezonban a teljes átalakítások arányában nem történt nagy változás, a tizedik szezonban mindössze 2,3 százalékkal fordult elő gyakrabban ez a stratégia. A tükörfordítások aránya kis mértékben csökkent, bár már az első szezonban sem volt különösen magas, annak ellenére, hogy ekkor még jóval kevesebb információ állhatott a fordító rendelkezésére az amerikai kultúráról.

A legnagyobb változást két kategóriánál, a változtatás nélküli átvitelnél és az általánosító fordításnál azonosítottam. A tizedik szezonban jóval gyakrabban választotta a fordító a forrásnyelvi reália egy az egyben átvitelét. Az első szezonban ez a stratégia 23,3 százalékban fordult elő, a tizedik szezonban azonban már a reáliák csaknem fele, 48,3 százaléka változtatás nélkül került át a célnyelvbe. Ez azt jelezheti, hogy az évek múlásával a magyar közönség könnyebben elfogadta az amerikai angol kifejezéseket. Az első szezonban a fordító még

sok esetben került az ilyen reáliák átvitelét, és a számok szerint inkább az általánosító fordítást részesítette előnyben, míg a tizedik szezonra az általánosító fordítások aránya jelentősen csökkent, mindössze 6,7 százalék lett.

Az átvitelek arányának növekedése azt jelezheti, hogy a fordító sokkal több forrásnyelvi reáliáról ítélte úgy, hogy az már a magyar közönség számára is érthető, ha változtatás és magyarázat nélkül kerül át a célnyelvbe, mint az első szezonban. Érdekes azonban, hogy az átvitelek mellett a behelyettesítések aránya nemhogy nem nőtt, de valamivel még csökkent is a tizedik szezonban. Ez arra utalhat, hogy az amerikai kulturális utalások megértése ugyan könnyebb feladattá vált a magyar közönség számára, de a reáliák változtatás nélkül kerültek át a célnyelvi kultúrába, és kevesebb esetben történt meg új, magyar célnyelvi ekvivalensek alkotása.

Ezután megvizsgáltam, hogy a két szezonban az egyes reáliacsoportok esetében felfedezhetünk-e bizonyos tendenciákat arra nézve, hogy az egyes reáliatípusoknál melyik fordítási stratégiát részesítette előnyben a fordító. A vizsgálat eredményeit a 2. sz. táblázatban foglaltam össze.

2. táblázat

Fordítási stratégiák lebontása az egyes reáliatípusokra nézve

	t. á.	átv.	beh.	t. f.	ált. f.	kih.	kör.	magy.	össz.
Címek 1. szezon	7	4	11	4	4	1	0	0	31
Címek 10. szezon	3	6	4	8	1	2	0	0	24
Személyek 1. szezon	10	17	0	4	1	1	0	0	33
Személyek 10. szezon	7	16	0	0	2	0	0	0	25
Márkanevek 1. szezon	7	7	1	1	19	1	2	1	39
Márkanevek 10. szezon	5	10	0	0	1	1	0	0	17
Intézmények és helyek 1. szezon	4	2	1	6	8	1	0	0	22
Intézmények és helyek 10. szezon	3	8	2	0	0	2	0	0	15
Ételek és italok 1. szezon	3	1	2	3	8	0	0	0	17
Ételek és italok 10. szezon	3	1	0	0	2	0	0	0	6
Sport 1. szezon	1	4	0	0	0	1	0	2	8
Sport 10. szezon	0	2	0	0	0	0	0	0	2

A táblázatból jól látszik, hogy a reáliatípusok megoszlása nem volt egyforma az első és a tizedik szezonban, arányuk azonban nagyjából mégis megegyezik, hiszen a három leggyakrabban előforduló kategória mind a két szezon esetében a címek, a személyek és a márkanevek kategóriája.

A címek esetében az első szezon fordításakor a behelyettesítés volt az uralkodó fordítási stratégia, a tizedik szezonban azonban ezt megelőzte a tükörfordítás és az átvitel is. Ennek oka az lehet, hogy a tizedik szezonban megjelenő címek kevésbé ismertek, vagyis nem rendelkeztek célnyelvi ekvivalenssel, de a címük értelmét a fordítónak át kellett adnia, és ilyen esetben tükörfordításhoz folyamodott. Például az egyik szereplő félresikerült barnító kúrája után barátja humorosan megjegyzi, hogy már egyedül is elénekelheti a *Fekete és hófehért*. A célnyelvben szereplő *Ebony and Ivory* dalcím tükörfordítása itt szükséges volt a humor megőrzése miatt. Az átvitelek számának növekedését az okozhatta, hogy időközben számos cím a forrásnyelvi formájában már ismert lett a magyar közönség számára is. Pl. megőrződött a célnyelven a *No Woman, No Cry* Bob Marley-dal címe és a *Melrose Place* sorozat megnevezése is.

Nem meglepő, hogy a személynevek esetében mind az első, mind a második szezonban az átvitel volt a leggyakoribb stratégia, hiszen ez az a kategória, amit a legnehezebb más módszerrel átvinni a célnyelvbe.

A márkaneveknél jól kirajzolódik az összes reália fordításánál megfigyelt tendencia. Míg az első szezonban a márkanevek csaknem fele általánosító fordítással került át a célnyelvbe, és átvittel a 39-ből csak 7 esetben élt a fordító, addig a tizedik szezonban a 17 márkanev-reáliából 10-et már eredeti formájában megőrzött a célnyelvi változat. Az itt vizsgált korpusz alapján a reáliáknak ez a köre lehet az, amelyben leginkább láthatjuk az amerikai kultúra beszivárgását a magyar befogadókhöz, bár ennek igazolásához természetesen további, átfogóbb vizsgálatok szükségesek. Ugyanezt a tendenciát láthatjuk az intézmények és földrajzi helyek megnevezéseinél, melyeknél még az első szezonban az általánosító fordítás, a tizedik szezonban azonban az átvitel lett a leggyakrabban alkalmazott megoldás.

Az ételek és italok, valamint a sporttal kapcsolatos kifejezések olyan alacsony számban fordultak elő a tizedik szezonban, hogy esetükben nem tudtam a fentiekhez hasonló következtetéseket levonni.

7. A kultúrák közelsége és a fordítási stratégiák

Az audiovizuális fordítás fogalmába rengeteg különböző fordítási műfajt beborolhatunk, igazi esernyőterminus, hiszen beletartozik minden audiovizuális tartalom fordítása a filmektől kezdve az interneten át a számítógépes játékokig, épp ezért nem beszélhetünk általánosságokban róla. A *Jóbarátok* vizsgálata azért érdekes, mert láthatjuk, hogyan változtak az idővel a jól körülhatárolható műfaj fordításánál alkalmazott módszerek, hogyan képezi le a fordítás a kultúrák közeledését és a műfaj meghonosodását. 1996-ban, a sorozat magyar bemutatójakor a magyarországi tévézést főleg hazai gyártású műsorok határozták

meg, hiszen kereskedelmi csatornák még nem indultak el, 2004-re viszont már számos amerikai tévéműsor, sorozat és film ment a magyar mozikban és az eddigre már elindult kereskedelmi tévécsatornákon is. A sorozat első és tizedik szezonjának vizsgálata megmutatja, hogy az eltelt csaknem kilenc év közelebb hozta az amerikai kultúrát a magyar közönséghez, a fordító sokkal gyakrabban őrizte meg a célnyelvi reáliákat eredeti formájukban, és ritkábban fordult az általánosító fordítás stratégiájához.

Az eredményeket megfordítva azt is feltehetjük, hogy ha megvizsgáljuk egy adott szöveg reáliáinak fordításait, képet kaphatunk arról, mennyire áll közel a forrásnyelvi kultúra a célnyelvihez. Ilyen vizsgálatra az audiovizuális tartalmak, főleg a *Jóbarátokhoz* hasonló sorozatok azért jelentenek remek vizsgálati korpuszt, mert sok szempontból erősen a forrásnyelvi kultúrához kötődnek, reáliáiknak a humor szempontjából gyakran megőrzendő funkciójuk van, és minél nagyobb célközönséget akarnak megszólítani, vagyis a fordítást minél általánosabb befogadói közönségnek el kell fogadnia.

Irodalom

- Bajomi-Lázár P. (szerk.) 2005. *Magyar médiatörténet a késő Kádár-kortól az ezredfordulóig*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Burczynska, P. 2012. Translation of Cultural Items in Dubbed Animated Comedies. *Translation Journal* Vol. 16. No. 4. <http://www.translationjournal.net/journal/62dubbing.htm> (megtekintve: 2014. 06. 20.)
- Davies, E. 2003. A Goblin or a Dirty Nose? *The Translator: Studies in Intercultural Communication* Vol. 9. No. 1. 65–100.
- Davies, M. G., Scott-Tennent, C. 2005. A Problem-Solving and Student Centred Approach to the Translation of Cultural References. *Meta* Vol. 50. No. 1. 160–179.
- Elliott, S. 2004. THE MEDIA BUSINESS: ADVERTISING; NBC's 'Friends' finale is the Super Bowl of sitcoms with 30-second commercials selling for \$2 million. – *New York Times*. <http://www.nytimes.com/2004/05/03/business/media-business-advertising-nbc-s-friends-finale-super-bowl-sitcoms-with-30.html> (megtekintve: 2014. 07. 28.)
- Fodor B., Heltai P. 2012. Culture Specific Items in Translation. In: Navracscics J., Szabó D. (szerk.) *A mentális folyamatok a nyelvi feldolgozásban*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 289–300.
- Furkó Z. 1995. *A Magyar Televízió története – Kezdetektől – napjainkig*. Budapest: Ajtósi Dürer.
- Heltai P. 2013. Kultúraspecifikus kifejezések és reáliák. *Fordítástudomány* 15. évf. 1. szám. 32–54.
- Klaudy K. 1994. *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Budapest: Scholastica.
- Mujzer-Varga K. 2007. A reáliafogalom változásai és változatai. *Fordítástudomány* 9. évf. 2. szám. 55–85.
- Pusztai-Varga I. 2013. *Kulturálisan kötött nyelvi elemek fordítási megoldásai finn versek magyar és angol fordításaiban. Doktori disszertáció*. Budapest: ELTE.
- Ramière, N. 2006. Reaching a Foreign Audience: Cultural Transfers in Audiovisual Translation. *The Journal of Specialised Translation* Vol. 3. No. 6. 152–166.

-
- Valló Zs. 2000. A fordítás pragmatikai dimenziói és a kulturális reáliák. *Fordítástudomány* 2. évf. 1. szám. 34–49.
- Valló Zs. 2002. *Honosított angol drámák a magyar színpadon*. Budapest: Presszó Kft.
- Venuti, L. (ed.) 1992. *Rethinking Translation: Discourse, Subjectivity, Ideology*. London/New York: Routledge.
- Wild, D. 2004. *Friends, Til the End: The Official Celebration of All Ten Years*. New York: Time Inc.

A relevancia vizsgálata Bulgakov *A Mester és Margarita* című regényének magyar és angol nyelvű műfordításában

Huszár Attiláné Fábriánkovits Erzsébet

E-mail: huszar.attilane1@gmail.com

Kivonat: A tanulmány Gutt (1991) és más kutatók relevanciaelméletét felhasználva vizsgálja meg, hogy az allúziók és enigmák végtelennek tűnő sorozatát felvonultató Bulgakov-regény magyar és angol nyelvű műfordításai milyen módon és mértékben tudják visszaadni a regény komplexitását anélkül, hogy az ne tűnjék didaktikusnak, s a szöveg poétikussága se szenvedjen csorbát. Kitér a magyar és az angol befogadók eltérő kulturális háttérének jelentőségére is. A magyar és az angol nyelvű műfordítás sok szempontból megfigyelhető különbözőségét példákkal illusztrálja. A témával kapcsolatban felmerülő legfontosabb kérdések: (1) Megmutatkozik-e a magyar nyelvű műfordításban, s ha igen, milyen módon, hogy a műfordító feltehetően nagyobb mértékben támaszkodhatott a befogadók történelmi háttérismereteire? (2) Hogyan jelenik meg az ekvivalens nélküli lexika a magyar és az angol műfordításban, s annak módja milyen mértékben befolyásolja a befogadást?

Kulcsszavak: relevanciaelmélet és fordítás; enigmák és allúziók; a befogadás és az eltérő történelmi-kulturális háttér, befogadási erőfeszítés

1. Bevezető

Mihail Bulgakov *A Mester és Margarita* című regénye, melyre a „szövegalkotás poétikájának gazdagsága, a narráció és a hangnemek polifóniája, az esztétikai elvek összetettsége, az enigma, az allúziók, a rejtett idézetek szövevénye, a camouflage, a teokrázia, a paradoxonok és a többértelműség” (Spira 1990) intenzív jelenléte a jellemző, különös erőfeszítést kíván mind a fordítók, mind a befogadók részéről. Egy ilyen komplex, az allúziók végtelennek tűnő sorozatát felvonultató regény esetén indokoltnak tűnik a kérdés: milyen mértékben tudja ezt a komplexitást visszaadni a műfordítás anélkül, hogy ne tűnjék didaktikusnak, s a szöveg poétikussága se szenvedjen csorbát? Nyilvánvaló, hogy minél több enigma marad rejtve a művet fordításban olvasó befogadó előtt, annál kisebb az esélye az alkotó eredeti koncepciójának megismerésére, míg a túlzásba vitt magyarázatok a stílus gördülékenységére hatnak kedvezőtlenül. A műfordítónak, különösen egy allúziókban bővelkedő mű esetén, nehéz megtalálni a helyes egyensúlyt.

2. A relevanciaelmélet a fordításban

A relevanciaelméletet Gutt (1991) alkalmazta a fordításra. Ennek megfelelően a fordítás „interlingvális interpretív kommunikáció másodlagos kommunikációs helyzetben, amelyben a fordító kommunikál a másodlagos olvasóval” (idézi Heltai 2009: 16). Heltai Pál megállapítása szerint

... a „szabad” fordítás (kommunikatív fordítás, adaptáció) általában csökkenti az olvasó feldolgozási erőfeszítését, de csökkentheti a kontextuális hatást is, mivel az eredeti kultúrához kapcsolódó jelentések egy részét nem adja vissza, míg a „szó szerinti” fordítási módszerek növelik a feldolgozási erőfeszítést, de növelhetik a kontextuális hatást is. (Heltai 2009: 19)

Vermes Albert (2004: 7) megfogalmazásában „a fordításnak oly módon kell hasonlítania az eredetire, hogy egyrészt megfelelő kontextuális hatásokat biztosít, másrészt pedig úgy kell megformálni, hogy a szándékolt interpretáció elérése ne igényeljen a közönségtől indokolatlanul nagy feldolgozási erőfeszítést”. Vermes interpretációja szerint

... a relevancia-elmélet kétféle jelentéstartalmat társít egy nyelvi kifejezéshez: logikai, illetve enciklopédikus tartalmakat. Attól függően, hogy a fordítás során a kifejezés tartalmából mely elemeket sikerül megőrizni, négy alapvető konfigurációt különíthetünk el: (1) mind a logikai, mind az enciklopédikus tartalom (vagy legalábbis annak kontextus szempontjából releváns része) megőrződik; (2) a logikai tartalom megőrződik, de az enciklopédikus nem; (3) a logikai tartalom elvész, de a releváns enciklopédikus tartalom megőrződik; és végül (4) mind a logikai, mind a releváns enciklopédikus tartalom elvész. (Vermes 2004: 9)

3. A műfordítókról

Bulgakov regénye magyarul *A Mester és Margarita* címmel 1969-ben jelent meg az Európa Könyvkiadónál Szöllősy Klára legendás, nagy hatású műfordításában. Az angol nyelvű fordítás *The Master and Margarita* címen 1997-ben jelent meg. A fordítók, Richard Pevear és Larissa Volokhonsky munkássága kevésbé ismert hazánkban. Mint az a *Wall Street Journalnak* adott interjúból (Trachtenberg 2009) kiderül, Larissa Volokhonsky Leningrádban született, s 1973-ban hagyta el a Szovjetuniót. 1976-ban találkozott későbbi férjével az USA-ban, s 1986 óta fordítanak együtt orosz műveket angol nyelvre. A magát költőnek valló Richard Pevear Massachusettsben született. A Párizsban élő házaspár számos klasszikus orosz művet újr fordított. Többek között Lev Tolsztoj, Dosztojevszkij, Csehov, Borisz Paszternak műveit. 2007-ben jelent meg műfordításukban Tolsztoj *Háború és béke* című regénye. Az interjúban fordítói

módszerükről is nyilatkoztak. Larissa Volokhonsky elmondta, hogy először ő készíti el a nyersfordítást orosz nyelvről angolra, s a szöveget az író stílusáról szóló megjegyzésekkel látja el. Ezt követően a házaspár együtt dolgozik tovább a fordításon. Larissa utalt rá, hogy angol nyelvtudása nem tökéletes, míg férje alig tud oroszul. Volokhonsky feladata, hogy elmagyarázza férjének, hogy „mi megy végbe” az orosz szövegben, míg az angol szöveggel kapcsolatban mindig az angol anyanyelvű férjé az utolsó szó. Sok esetben újra és újra visszatérnek egy változathoz, mert a feleség úgy ítéli meg, hogy az nem eléggé „oroszos”. Richard Pevear rávilágított, hogy a XIX. századi szövegek fordításánál külön gondosságot igényel, hogy elkerüljék a „modern szavak” használatát. Az interjúban Richard Pevear kitért arra is, tudatában vannak a ténynek, hogy sok lábjegyzetet alkalmaznak fordításaikban, amit igyekeznek csökkenteni.

4. A mű első mondata

Vizsgáljuk meg a rejtett utalások szempontjából a mű első mondatát.

- (1) Однажды весной, в час небывало жаркого заката, в Москве, на Патриарших прудах, появились два гражданина. (Bulgakov 12)
- (1a) Egy meleg tavaszi estén, az alkonyat órájában, a Patriarsije Prudin két férfiú jelent meg. (Szöllősy 7)
- (1b) *At the hour of the hot spring sunset two citizens appeared at the Patriarch's Ponds.* (Pevear és Volokhonsky 1)

Már egy egyszerű főnév, a „час” (óra) is rejtett utalásként jelenik meg: Máté evangéliumára emlékezteti az olvasót. Az alkonyat órájában jelennek meg a hősök a Patriarsije Prudin, s nem egyszerűen alkonyatkor. „Kitartóan virrasszatok tehát, mert nem tudjátok sem a napot, sem az órát” (Máté 25:13). Orosz nyelven: „Итак, бодрствуйте, потому что не знаете ни дня, ни часа, в который придет Сын Человеческий”, angol nyelven: „Watch therefore, for ye know neither the day nor the hour wherein the Son of man cometh”. Mind az angol, mind a magyar fordítás tartalmazza ezt a rejtett utalást. Ez annál is inkább indokolt, mert Lévi Máténak fontos szerep jut majd a mű bibliai jeleneteiben. Nyilvánvaló, hogy minél több információval rendelkezik a fordító a mű szerzőjéről (köztudomású, hogy Bulgakov apja és nagyapja is teológus volt, s már gyermekkorában jól ismerte az evangéliumokat), annál teljesebb lehet az interpretációs hasonlóság. Az említett motívum álláspontom szerint a Bulgakov többdimenziós szövegére jellemző szubtextuális motívumsor (Kiss 2011: 181–182, Gaszparov 1978: 65) egyik példája. Nemcsak az ateista Berlioz számára üt az utolsó óra, megcsúszik a villamossínen, s meghal („Annuska már megvette a napraforgóolajat, sőt nemcsak megvette, hanem ki is öntötte”), hanem a szintén ateista Moszkva is apokaliptikus jelenetek színterévé válik Woland ténykedése által.

A fordítónak minden esetben döntések sokaságát kell meghoznia. Mindkét műfordító úgy döntött, hogy a „небывало” ('szokatlan') szót nem

fordítja le. Az orosz akadémiai szótár meghatározása szerint a szó jelentése a következő: „оценочная характеристика чего-либо как необычайного, поразительного, исключительного по силе проявления”, tehát a szó olyan dolgok jellemzésére szolgál, melyek szokatlanok, meglepőek, és soha nem tapasztalt erővel bírnak. Woland megjelenése Moszkvában pontosan ezekkel a jelzőkkel írható le. Természetesen a jelző az első mondatban a naplemente minőségére utal, de mintegy megelőlegezi a regényben későbbiek során tapasztalható szokatlan eseményeket. A szöveg komplexitását és költőiségét figyelembe véve nem világos, hogy miért mondott le mindkét műfordító a „небывало” szó fordításáról.

A „гражданин” (’polgártárs’) szótól szintén eltekintett Szöllősy Klára, s a *férfiú* szóval fordította, feltételezésem szerint azért, mert a *polgártárs* szó a magyar nyelvben ritkán használatos, s főleg megszólításként fordult elő a maga idejében, másrészt a férfiú szó ünnepélyessége hozzájárul az emelkedett stílus érzékeltetéséhez.

5. Az ekvivalens nélküli lexika fordítása

Az ekvivalens nélküli lexika meghatározásakor Jankovics Mária megfogalmazását idézzük:

... a forrásnyelvi szöveg és a fordítás összevetésekor megállapíthatjuk, hogy a két szövegben előforduló szavak és kifejezések egymással teljes vagy részleges egyezést mutathatnak, egyes esetekben azonban – ha a lexikai kódjegységek a másik nyelv kultúrájából teljesen hiányzó tárgyakat vagy fogalmakat jelölnek – semmiféle egyezést nem fedezhetünk fel. Az ilyen szavakat és kifejezéseket – bizonyos frazeológiai kifejezéseket, a tulajdonneveket, a reáliákat és az azok speciális csoportját alkotó megszólításokat – ekvivalens nélküli lexikának nevezzük. (Jankovics 2009: 262)

Vlahov és Florin (1980) (és mások) álláspontja szerint (Jankovics 2009: 263) a fordító valamennyi lehetősége két átváltási műveletre vezethető vissza: a transzkripcióra és a fordításra/behelyettesítésre. A transzkripció a reália mechanikus átvétele az eredeti fonetikai formához legközelebb álló variációban, míg a fordítás/behelyettesítés történhet tükörfordítás, új szó alkotása, hozzávetőleges fordítás, körülírás, magyarázat, illetve kontextuális fordítás segítségével.

Klaudy (1999) megállapítása szerint a pragmatikai explicitáció olyan esetekben figyelhető meg, amikor a forrásnyelvi és a célnyelvi közönség háttérismeretei különböznek egymástól.

A forrásnyelvi reáliák gyakran semmit sem jelentenek a célnyelvi olvasótábor számára. Ilyenkor a fordítók többféleképpen járhatnak el, pl. általánosítás, kihagyás, analógia keresése... Ha a reáliának valamilyen szempontból fontos funkciója van a szövegben, akkor sem az

általánosító fordítás, sem a kihagyás nem megoldás. Ha a reáliát... dramaturgiai, hangulatteremtő, ismeretterjesztő vagy kultúraközvetítő funkciója miatt a célnyelvben feltétlenül meg kell őrizni, a fordítók a magarázó betoldást szokták alkalmazni, mellyel megsúgják az olvasónak, hogy az illető reália-elnevezés mit takar. (Klaudy 1999: 170)

A Moszkva központjában lévő tavacska, a *Patriarsije Prudi*, a ('Pátriárka tava') földrajzi nevet a magyar műfordító nem fordítja le, hanem a transzkripció mellett dönt, s így a magyar olvasó előtt rejtve marad a szó eredeti jelentése. Az angol fordító tükörfordítással („*Partiarch's Ponds*”) lefordítja a földrajzi nevet. A magyar műfordító nem adja tudtára az olvasóknak, hogy a Pátriárka tava környékén zajlik a regény kezdő jelenete, így ez a vallási utalás elvész a magyar olvasó számára. Kiss Ilona megállapítása szerint (2011: 181–182) a *Patriarsije Prudi* szerepeltetése jelentőséggel bír a műben. Bulgakov – naplója tanúsága szerint – figyelemmel kíséri a patriarchátus megszüntetését, valamint az ehhez kapcsolódó vallásellenes kampányt. „A Patriarsije Prudi mint a regény nyitófejezetének helyszíne tehát ...az 'intézményes egyház', az 'isteni hatalom' földi helytartóinak székhelyére utal”. A szerző rávilágít arra is, hogy „Bulgakov ... többdimenziós szöveget kívánt létrehozni, aminek egyik jele a lineárisan haladó szöveg alatt húzódó szubtextuális motívumsor”. A „Patriarsije Prudi” eredetileg mocsaras vidék volt, ami az orosz hiedelmvilágban az ördög lakhelye.

Megfigyelhető, hogy míg a magyar fordító egységesen jár el a földrajzi reáliák kezelését illetően, azaz mindig a transzkripció eszközével él, addig az angol fordítók hol a tükörfordítás („*Partiarch's Ponds*”), hol a transzkripció („*Sadovoye*”), hol az angol nyelvű magarázattal kiegészített transzkripció („*Sadovoye Ring*”, „*Malaya Bronnaya Street*”) mellett döntenek.

A történeti reáliák kezelése azt a nyilvánvaló tényt tükrözi, hogy – történelmi okok miatt – a fordítás keletkezésének idején a magyar olvasók életének, tanulmányainak részét képezték az olyan szavak, mint a *Komszomol*, az *intervenció*, de még kisebb mértékben a *Lityeraternaja Gazeta* is. Az angol fordítóknak, az olvasók nagymértékben eltérő kulturális háttére miatt, a lábjegyzettel történő magarázat módszerével kellett élniük. „*Kulak: (Russian for 'fist') refers to the class of wealthy peasants, which Stalin ordered liquidated in 1930*”. A magyar olvasó számára a *kulák* szó jelentése nyilvánvaló, s ez esetben nem lényeges, hogy a szó eredeti jelentését ('ököl') esetleg nem ismeri.

A fejezet további részében található földrajzi, történeti reáliák fordításakor különböző stratégiákat figyelhetünk meg. A „*Соловки*” (Szolovki) a Szovjetunió egyik első kényszermunkatábora volt, amelybe a rendszer ellenfeleit hurcolták el. Fordításakor Szöllősy Klára a „*diliház*” mellett döntött, mely indokoltnak látszik, hiszen ezzel a motívummal a későbbiekben találkozunk majd az olvasó, amikor Hontalan Iván költőt, sőt magát a Mestert is elmeagyógyintézetbe zárják; másrészt a Szolovki fogalmának kifejtése elidegenítő hatással lenne az olvasóra, növelné a feldolgozásra irányuló erőfeszítést. A pontosságra való törekvés csorbítaná az esztétikai élvezetet. Az angol fordítók a „*Соловки*” (ebben az esetben könnyen megvalósítható) transzkripcióját alkalmazták *Solovki*-t találunk az angol szövegben, s lábjegyzetben magarázatot fűztek a fogalomhoz,

ami kiközösítheti az olvasót a műélvezetből. „*Solovki: A casual name for the ‘Solovetsky Special Purpose Camps’ located on the site of a former monastery on the Solovetsky Islands in the White Sea. They were of especially terrible renown during the thirties. ...*” Feltételezhető továbbá, hogy a 60-as évek végén, amikor a magyar nyelvű műfordítás készült, politikailag még érzékeny témának számított a szovjet munkatáborok említése, s a fordítók a „kegyes család” módszeréhez folyamodtak (Bart 2000). Természetesen a továbbiakban, amikor feltűnik a regényben a „*Соловки*” fogalma, a magyar műfordítónak következetesnek kell maradnia döntéséhez, a „*diliházhoz*”, s ezt a motívumot kell végigvinnie.

- (2) — отправить его в *Соловки* невозможно по той причине, что он уже с лишком сто лет пребывает в местах значительно более отдаленных, чем *Соловки*, ... (Bulgakov 18)
- (2a) – *Diliházba* azonban nem lehet őt csukatni, ... azon egyszerű oknál fogva, hogy már több, mint száz esztendeje elköltözött egy igen távoli vidékre... (Szöllősy 13)
- (2b) sending him to *Solovki* is unfeasible, for the simple reason that he has been abiding for over a hundred years now in places considerably more remote than *Solovki*. (Pevear és Volokhonsky 4)

A regénybeli irodalmárokat tömörítő szervezet – a „*МАССОЛИТ*” – fordításakor a magyar fordító mozaikszót alkot („*TÖMEGÍR*”), míg az angol fordítók a transzkripció módszerével élnek, felhasználva az orosz és az angol nyelvben e téren meglévő hasonlóságot („*Massolit*”), s lábjegyzetben adnak magyarázatot az olvasónak. „*Massolit: An invented but plausible contraction parodying the many contractions introduced in post-revolutionary Russia.*”

- (3) Первый из них, одетый в летнюю серенькую пару, был маленького роста, упитан, лыс, свою приличную шляпу пирожком нес в руке, а на хорошо выбритом лице его помещались сверхъестественных размеров очки в черной роговой оправе. (Bulgakov 12)
- (3a) Az egyik negyvenéves forma, kövérkés, alacsony, kopasz fekete emberke, sűrű nyári öltönyt viselt, *elegáns kalapját kezében tartotta*, gondosan borotvált arcát istentelen nagyméretű, fekete csontkeretes pápaszem ékesítette. (Szöllősy 7)
- (3b) One of them, approximately forty years old, dressed in a grey summer suit, was short, dark-haired, plump, bald, and *carried his respectable fedora hat in his hand*. His neatly shaven face was adorned with black horn-rimmed glasses of supernatural size. (Pevear és Volokhonsky 1)

Berlioz küllemének leírásakor („*свою приличную шляпу пирожком нес в руке*”) Szöllősy Klára nem fordította a „*шляпу пирожком*” kifejezést. Műfordítása így hangzik: „*elegáns kalapját kezében tartotta*”. Az angol fordítás („*he carried his respectable fedora hat in his hand*”) megnevezi a kalap fajtáját. A kalapnak semmi köze a *pirog* (ragozott és kicsinyítő képzős alakban

„пирожком”) szóhoz. A „*шляпа пирожком*” orosz kifejezésnek megfelel az angol „*fedora hat*” kifejezés, de ez az elnevezés a magyar nyelvben nem volt elterjedt, s idegenül hatott volna az oroszról fordított magyar szövegben. Ez lehet az oka, hogy a magyar műfordító eltekintett a kalap fajtájának fordításától, mely nem tűnik fontosnak, s egyszerűen az „*elegáns kalap*” mellett döntött, míg az angol fordításban megjelenik az angol nyelvű beszélők számára nem idegen „*fedora hat*”.

6. Az enigmák fordítása

Berlioz szemüvegének leírásakor Bulgakov a „*сверхъестественных размеров*” (’földöntúli méretű’) jelzőt alkalmazta, mely mintegy előrevetítette a moszkvai történések földöntúli voltát. A magyar műfordításban az „*istentelen*” szót olvashatjuk, mely szintén utal az ördögi jelenségekre. Az angol fordítás a „*supernatural size*” tükörfordítást alkalmazza. Berlioz szemüvege azonban több ördögi vonatkozást is tartalmaz, hiszen az orosz csontkeretes szemüveg kifejezés („*очки в роговой оправе*”) tartalmazza a „*рог*” (’szarv’) szót, mely – bizonyos elképzelések szerint – az ördög attribútuma. Ez a sátáni Woland feltűnését előkészítő utalás az angol fordításban megjelenik („*horn-rimmed glasses*”), míg a magyar műfordításban („*csontkeretes pápaszem*”) elvész, bár a vallásra vonatkozó utalások láncolata egy újabb elemmel bővül: mégpedig a pápával.

Számos rejtett utalás ugyanakkor elvész a fordításokban. Az író különféle szavakkal utal Wolandra. Az első utaláskor („*подходящий*”) az angol fordítók az „*approaching man*” szó szerinti fordítás mellett döntenek, míg Szöllősy Klára szellemesen a „*jövevény*” szót alkalmazza, mely tartalmazza az eredeti orosz ige szótövét. A későbbi utalások során (*иностранец* –*foreigner* –*idegen*, *заграничный чудак* –*outlandish fellow* –*idegen csudabogár*, *заграничный гость* –*foreign visitor* –*idegen vendég*) a fordítók a szó szerinti fordítást választják. Kivételt képez a „*заграничный чудак*” angol fordítása, mely nem adja vissza az eredeti orosz jelentést. A regény azon pontján, mikor Woland egyre több olyan utalást tesz, melyekből nyilvánvaló, hogy a transzcendens világból érkezhetett, az író az „*иноземец*” főnévvel illeti. Az „*иноземец*” orosz szó egyszerre jelent kissé régies, ritkán használt szóval ’külföldit’ és ’földönkívülit’ is. A magyar fordító a „*külhoni*”, míg az angol az „*outlander*” szóval fordítja a „*иноземец*” szót. Az angol szó jelentése tartalmazza az ’alien’ (’földönkívüli’) jelentésárnyalatot, míg a magyar „*külhoni*” nem. Egy újabb rejtett utalás veszett el ezzel a magyar olvasó számára. Nyilvánvaló azonban, hogy a *földönkívüli* szó szerepeltetése a magyar fordításban nem lenne kívánatos, hiszen idegen lenne a mű stílusától, annál is inkább, mert nincs olyan magyar szó, mely egyszerre fejezné ki a külhonságot és a földönkívüliséget.

Előfordul, hogy egy jelentéktelennek tűnő nyelvtani jelenség hordoz mögöttes tartalmat. A következő példában a magyar fordító fontosnak találta a jelenség ábrázolását, az angol fordítók azonban átsiklottak az apró különbség felett.

- (4) — Взять бы этого Канта, да за такие доказательства *года на три* в Соловки! — совершенно неожиданно бухнул Иван Николаевич. (Bulgakov 18)
- (4a) – Legjobb volna, ha azt a Kantot vagy *két-három esztendőre* diliházba csuknák ezért az eszmeфuttatásért! – rikkantotta váratlanul Ivan Nyikolajevics. (Szöllősy 13)
- (4b) ‘They ought to take this Kant and give him a *three-year stretch* in Solovki for such proofs!’ Ivan Nikolaevich plumped quite unexpectedly. (Pevear és Volokhonsky 4)

Megfigyelhető, hogy az angol műfordítók nem vették figyelembe azt a tényt, hogy a „*года на три*” kifejezés nem pontosan három évet jelent, hanem hozzávetőlegesen három évet. Az angol műfordítók a „*three-year stretch*” kifejezést alkalmazzák, míg a magyar műfordító az eredeti jelentéshez közelebb álló „*két-három esztendő*”. Az a tény, hogy az író a „*года на три*” kifejezést mondatja hősével, egyszerre fejezheti ki azt, hogy Hontalan hirtelen jött ötlettől vezérelve bökte ki mondandóját, amit az eredeti orosz szó jelentése ‘*бухнул*’ is kifejez, másrészt a börtönbüntetés idejének esetlegességét, megalapozatlanságát, ami oly jellemző volt a sztálini időkre. Az angol fordításban ez a jelentés nem érvényesül, feltételezhetően a fordítók eltérő élettapasztalata, illetve történelmi ismeretei miatt.

7. A magyar műfordító nyelvi leleményei

Mint az előzőekben megfigyelhettük, Szöllősy Klára – mintegy kárpótlásul a lefordíthatatlan szójátékokért – rendkívül jó stílusérzékkel olyan saját nyelvi leleményekkel színesíti műfordítását, melyek kiválóan illeszkednek az eredeti mű mondanivalójához és stílusához. A „*rikkantotta*” szó, mely kifejezi a Hontalan megnyilvánulásának váratlan voltát, például tartalmazza a „*kant*” hangsort, amely Kantra utal. Nyilvánvaló, hogy Hontalan nem hallott Kantról, hiszen „*этого Канта*” („*azt a Kantot*”) említ, s a tény, hogy értelmiségi létére nem hallott Kantról, indokol egy kis humort. Az angol fordítás természetesen nem tartalmazza ezt a játékos nyelvi elemet, de a megnyilatkozás váratlan voltát kifejezi („*quite unexpectedly*”). Az angol fordítás nem kezeli ilyen mértékben szabadon, mintegy a művészi szabadsággal élve, az eredeti orosz szöveget.

8. Az udvariasság kifejezése

Az udvariasság fokának kifejezése különbözőképpen jelenik meg a magyar és az angol fordításban a regénynek abban a jelenetében, mikor Berlioz ásványvizet kér.

- (5) — *Дайте* нарзану, – попросил Берлиоз. (Bulgakov 12)
- (5a) – Ásványvizet *kérek* – mondta Berlioz. (Szöllősy 7)
- (5b) ‘*Give us* seltzer,’ Berlioz asked. (Pevear és Volokhonsky 1)

Az oroszban a „*Дайте нарзану*” kérés, bár nem kifejezetten kifinomult, megfelel a köznapi beszélgetésben elvárható udvariassági foknak, amit a magyar műfordító a „*kérek*” szó betoldásával jelez. Ez annál is inkább indokolt, mert a későbbiekben az olvasó azt tapasztalhatja, hogy Berlioz művelten társalog, s ő az, aki rendre utasítja Hontalant faragatlanságáért. Az angol fordításban ezzel ellenétben, mely az orosz kifejezés tükörfordítása, kevésbé udvariasnak hat a kérés, mint az eredeti, orosz változatban, s így az Berlioz modorát kissé nyersnek mutatja. A jelenet folytatásában Berlioz a „*Ну, давайте, давайте, давайте!*” felszólítással kéri a kajszibarackszörpöt, mely orosz nyelven inkább szórakozott beletörődésnek, mintsem türelmetlenségnek hat. A magyar fordításban a „*mindegy*” szó betoldásával érzékelteti a fordító a moszkvai állapotokba beletörődő Berlioz hozzáállását a helyzethez, míg az angol fordítás inkább türelmetlenségnek mutatja őt.

- (6) – А что есть? – спросил Берлиоз.
– Абрикосовая, только теплая, – сказала женщина.
– Ну, давайте, давайте, давайте!.. (Bulgakov 13)
- (6a) – Hát mi van? – kérdezte Berlioz?
– Kajszibarackszörp, de meleg.
– *Mindegy*, adjon kajszibarackszörpöt! (Szöllősy 7)
- (6b) ‘Then what is there?’ asked Berlioz.
‘Apricot soda, only warm,’ said the woman.
‘Well, let’s have it, let’s have it! ...’ (Pevear és Volokhonsky 1)

Az eredeti orosz szövegben Woland választékos, kissé régies udvariassággal beszél. Beszédstílusa eltér Hontalan Iván stílusától, aki a moszkvaiakat képviseli a regényben, de még a sokkal kifinomultabb modorú Berliozétól is. Az író régi vágású, kifinomult úrnak ábrázolja Wolandot, s olyan régies szavakat és kifejezéseket mondhat vele, melyek nem jelennek meg Berlioz és Hontalan beszédében: „*вы изволили говорить*”, „*Позвольте вас поблагодарить*”, „*воля ваша*”.

- (7) – Извините меня, пожалуйста, – заговорил подошедший с иностранным акцентом, но не коверкая слов, – что я, не будучи знаком, позволяю себе... но предмет вашей ученой беседы настолько интересен, что... (Bulgakov 16)
- (7a) – Bocssássák meg, kérem, hogy ismeretlenül megszólítom önöket, – kezdte a jövevény idegenszerű kiejtéssel, de korrekt szóhasználattal – tudós beszélgetésük témája azonban annyira érdekel, hogy... (Szöllősy 11)
- (7b) ‘Excuse me, please,’ the approaching man began speaking, with a foreign accent but without distorting the words, ‘if, not being your acquaintance, I allow myself... but the subject of your learned conversation is so interesting that...’ (Pevear és Volokhonsky 3)

Mind a magyar, mind az angol fordítás kifejezi azt a tényt, hogy Woland beszédstílusa rendkívül udvarias, de nem fejezi ki azt a jelenséget, hogy Woland

a forradalom előtti időkből származó szófordulatokkal él. Ez a fontos jelentésárnyalat szintén elvész a fordításokban. A magyar fordításban Woland „tetszikezik”, ami nem jeleníti meg azt a régi vágású, kimért, magabiztos udvariasságot, melynek hangján a hős oroszul megszólal a regényben. Az angol fordítás szintén tartalmazza az udvariasság nyelvi kifejező eszközeit, de nem tartalmazza azt a finom különbséget, melyet Woland és Berlioz udvariassága megkülönböztetésére az eredeti orosz szövegben Bulgakov megjelenít.

- (8) – Если я не ослышался, вы изволили говорить, что Иисуса не было на свете? – спросил иностранец, обращая к Берлиозу свой левый зеленый глаз.
– Нет, вы не ослышались, – учтиво ответил Берлиоз, – именно это я и говорил. (Bulgakov 16)
- (8a) – Ha nem tévedek, *azt tetszett mondani*, hogy Jézus sosem létezett? – fordult Berliozhoz, s rávillantotta zöld színű bal szemét.
– Jól hallotta kérem, – válaszolta udvariasan Berlioz. – Valóban azt mondtam. (Szöllősy 11)
- (8b) ‘Unless I heard wrong, *you were pleased to say* that Jesus never existed?’ the foreigner asked, turning his green left eye to Berlioz. ‘No, you did not hear wrong,’ Berlioz replied courteously, ‘that is precisely what I was saying.’ (Pevear és Volokhonsky 3)
- (9) – *Позвольте* вас поблагодарить от всей души! (Bulgakov 17)
- (9a) – *Engedje meg*, hogy szívből jövő köszönetemet fejezzem ki. (Szöllősy 12)
- (9b) ‘*Allow me* to thank you with all my heart.’ (Pevear és Volokhonsky 3)

Sem az angol „*allow me*”, sem pedig a magyar „*engedje meg*” kifejezés nem fejezi ki azt a finom árnyalatnyi különbséget, melyet a régies „*позвольте*” szó képvisel.

Hontalan Iván bárdolatlanságát, nyegle beszédstílusát mind a magyar, mint pedig az angol műfordítás hűen ábrázolja. Az orosz „*что ли*”, mely a kevésbé kifinomult beszédmodor jellemzője, hűen visszaköszön a magyar „*miért*”-ben, mely szintén udvariatlan, s számonkérésnek hat, valamint az angol „*what*” közbeékelésben. Ugyanakkor megfigyelhető, hogy a magyar fordító a „*мрачно просил поэт*” (‘szomorúan, borongós hangulatban kérdezte a költő’) kifejezést nem szó szerint fordítja, hanem a *barátságtalan* szó mellett dönt, ellentétben az angol fordítókkal („*the poet... asked glumly*”), mintegy előrevetítve a költő barátságtalan támadását Woland ellen, másrészt személyiségének összeomlását, későbbi irracionális cselekedeteit.

- (10) – Вы хотите курить, как я вижу? – неожиданно обратился к Бездомному неизвестный, – вы какие предпочитаете?
– А у вас разные, что ли, есть? – *мрачно спросил поэт*, у которого папиросы кончились.
– Какие предпочитаете? – повторил неизвестный.
– Ну, «Нашу марку», – злобно ответил Бездомный. (Bulgakov 19–20)

- (10 a) Úgy látom, szeretne rágyújtani! – fordult az ismeretlen most váratlanul Hontalanhoz. – Milyen cigarettát akar?
 – Miért, olyan sokféle van magánál? – kérdezte a költő barátságtagul, mert valóban elfogyott a cigarettája.
 – Milyent óhajt? – ismételte az idegen.
 – Hát, Márkát – vetette oda Hontalan. (Szöllősy 14)
- (10 b) ‘You’d like to smoke, I see?’ the stranger addressed Homeless unexpectedly. ‘Which kind do you prefer?’ ‘What, have you got several?’ the poet, who had run out of cigarettes, asked glumly. ‘Which do you prefer?’ the stranger repeated. ‘Okay – Our Brand,’ Homeless replied spitefully. (Pevear és Volokhonsky 4)

9. Összegzés

Megállapíthatjuk tehát, hogy Bulgakov *A Mester és Margarita* című regényének magyar és angol nyelvű műfordítói – tekintve, hogy eltérő kulturális háttérrel rendelkező olvasók számára készítették művüket – sok esetben eltérő fordítási stratégiákat alkalmaztak. Míg a magyar műfordító, Szöllősy Klára nagyobb mértékben támaszkodhatott a magyar befogadók történelmi ismereteire, addig az angol nyelvű fordítók a lábjegyzettel történő magyarázat segítségével könnyítették meg az olvasók számára a befogadást. Az angol nyelvre fordító Pevear és Volokhonsky nagyobb mértékű szövegűségegre törekedtek, míg Szöllősy Klára Bulgakov stílusának, valamint a mű szellemének minél hűbb érzékeltetését tartotta fontosnak. Műfordításában alapvető szempont volt, hogy az olvasó műélvezetét semmilyen zavaró tényező ne gátolja, hogy a befogadók feldolgozási erőfeszítéseit csökkentse, adott esetben számos elem egyszerű kihagyásával, illetve a behelyettesítés módszerét alkalmazva. Szöllősy Klára a stílus érzékeltetését helyezte előtérbe, s nagyobb fokú művészi szabadsággal fordította a művet, mint az angol fordítók. A magyar műfordító – az említett módszereken kívül – az eredeti mű stílusához, hangneméhez és tematikájához kiválóan illeszkedő nyelvi leleményeket helyezett el a műben, melyek egyszerre szolgálják a befogadás megkönnyítését, valamint a mű stílusának értő tolmácsolását azokban az esetekben is, amikor az orosz nyelvű szellemes utalások, allúziók s rejtett üzenetek nem fordíthatók le magyarra. Az angol fordítók – a minél pontosabb fordításra törekedve – jellemzően nagyobb befogadási erőfeszítésre készítetik az olvasókat, mint a magyar fordító.

Irodalom

- Bart I. 2000. *Világirodalom és könyvkiadás a Kádár-korszakban*. Budapest: Scholastica.
- Gutt, E.-A. 1991. *Translation and Relevance Thesis*. Thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy of the University of London.
- Heltai P. 2009. Fordítás, relevancia, feldolgozás. *Modern Nyelvoktatás* 15. évf. 1–2. szám. 13–18.

- Klaudy K. 1999. Az explicitációs hipotézisről. *Fordítástudomány* I. évf. 2. szám. 5–22.
- Spira V. 1990. Megközelítések Bulgakov A Mester és Margarita című regényének értelmezéséhez. In: Sipos L. (szerk.) *Műelemzés, műértés*. Budapest: Sport.
- Vermes A. 2004. A relevanciaemélet alkalmazása a kultúraspecifikus kifejezések fordításának vizsgálatában. *Fordítástudomány* 6. évf. 2. szám. 5–17.
- Гаспаров, Б. М. 1978. Из наблюдений над мотивной структурой романа М. А. Булгакова «Мастер и Маргарита». In: Iglói, I. Jagusztin, L. (szerk.) 1986. *Orosz, szovjet filológiai tanulmányok*. Budapest: Tankönyvkiadó.

Források

- Булгаков, М.А. 1988. *Мастер и Маргарита*. Москва: Художественная литература.
- Bulgakov, M. A. 1978. *A Mester és Margarita*. Budapest: Európa Könyvkiadó. Ford.: Szöllősy Klára.
- Bulgakov, M. 1997. *The Master and Margarita*. Translated from Russian by Richard Pevear and Larissa Volokhonsky [http:// www.masterandmargarita.eu](http://www.masterandmargarita.eu) (Letöltve: 2016. december 1.)

Internetes hivatkozások

- Jankovics M. 2009. *Kultúrák dialógusa egy Krúdy-elbeszélés orosz fordításában*. www.sek.nyme.hu/btk/Hatrsvoka_BTKves_kiadvanya/Tanulmányok2009_1/Jankovics_kulturadialogusa.pdf (Letöltve: 2013. december 29.)
- Kiss I. 2011. *Világkép és regényforma Bulgakov művészetében*. <http://doktori.btk.elte.hu/lit/kissilona/diss.pdf> (Letöltve: 2016. február 1.)
- Trachtenberg J. A. 2009. *Translating Tolstoy*. Updated Nov. 17, 2009 12:01 a.m. ET <http://www.wsj.com/articles/SB10001424052748704431804574539613167679976> (Letölteve: 2016. február 1.)

Translating Europe Forum

(Brüsszel, Európai Bizottság Fordítási Főigazgatósága,
2015. október 29–30.)

Balogh Dorka

E-mail: balogh.dorka@jak.ppke.hu

Hatalmas érdeklődés mellett zajlott az Európai Bizottság Fordítási Főigazgatósága által 2015 októberében második alkalommal megrendezett *Translating Europe Forum*. Az első alkalommal 2014-ben tartott Fórum központi témája és célkitűzése az volt, hogy közös platformot és hálózatépítési lehetőséget biztosítson a fordítói iparágban érdekeltséggel bíró résztvevőknek: a fordítók és tolmácsok képzését végző egyetemeknek (hallgatóknak, tanároknak, kutatóknak egyaránt), a nyelvi szolgáltatásokat nyújtó intézményeknek, szakmai szervezeteknek és az EU-s tagállamok fordítói szolgálatainak. Az esemény sikeressége egyértelművé tette az igényt az együttműködésre és a további párbeszédre olyan izgalmas témákról, mint például a foglalkoztatottság, professzionalizmus, minőség és az ezek megvalósításához szükséges eszközök.

A közel 500 fő részvételével zajló 2015-ös fórum fő témája és célközönsége a fordítói szakma fiatal generációja volt. A szervezők ezúttal azt szerették volna elérni, hogy a találkozó résztvevői bepillantást nyerjenek az európai mesterszintű fordítóképzést nyújtó egyetemeken és más fordítóképző intézményekben tanuló fordítójelöltek által elsajátított készség- és tudásanyagba és az Európában kutató fiatal nyelvészek kutatási eredményeibe, valamint, hogy egyúttal a hiányosságokat is feltérképezzék és rávilágítsanak az okokra, amelyek miatt a fordítóképző intézményekben képesítést szerzett fiatal fordítók nem minden esetben tudják megállni a helyüket a valós piaci környezetben. Hangsúlyos szerepet kapott ezért a képzés és a piac között tátongó rés szűkítésének, az új technológiákban való jártasságnak, a fordítói hálózatépítésnek és a tapasztalatok megosztásának a szükségessége.

Mivel a nyelvi iparág köztudottan egyre összetettebbé válik, azoknak, akik ezen a területen szeretnének tevékenykedni és karriert építeni, készségek és kompetenciák egyre bővülő repertoárját kell elsajátítaniuk. A fórum ezért a fiatalokról és a fiatalokhoz szólt, miközben a felszólaló fiatalok beküldött témajavasolataik által maguk is a konferencia társrendezőivé váltak. A találkozó helyszíne az Európai Bizottság impozáns Charlemagne épülete volt, amelyben 2 szinten, három előadóteremben párhuzamosan folytak a szekcióülések.

A plenáris szekciót Joy Ogeh-Hutfield lendületes és rendhagyó hangvétellő előadása nyitotta meg. A székeikben kényelmesen elhelyezkedő közönség kezdetben némi gyanakvással, majd egyre növekvő együttműködéssel végezte a

szuggesztív előadó lelkesítő és energizáló, pozitív gondolkodásra serkentő gyakorlatait, melyek fő üzenete az volt, hogy a mai versenyző környezetben a jó fogalma devalválódott, az érvényesüléshez már nem elég kiválónak lenni, aki valódi sikerekre vágyik, annak vállalnia kell a komfortzónájából való kilépést, és a legjobb, de legalábbis kimagasló eredmények elérésére kell törekednie. Az előadást követően először fiatal fordítók (Oksana Tkach, Fiona McLaughlan, Slavomir Hruška, Jessica Cucchiarini, Lucia Púčiková) számoltak be annak az útnak a tanulságairól, amely a diploma megszerzésétől a szakterületükön való elhelyezkedésig tartott, majd öt fiatal (Chiara Vanone, Estefania Pio, Jessica Mariani, Curri Barceló, Jennifer Vela) osztotta meg a hallgatósággal az általuk végzett projektek tapasztalatait.

A plenáris szekciót követően az előadások kötetlenebb workshop-jelleggel folytak tovább három helyszínen párhuzamosan, mindenhol két-két fő téma köré szerveződve. A kora délutáni időszakban ezek a következők voltak: fordítói közösségi hálózatépítés; fiatal fordítók számára nyújtott karrier-coaching és mentorálás; közszolgálati fordítás és tolmácsolás. A fordítói közösségi hálózatépítés szekcióban Marta Stelmaszak a közösségi oldalak és a fordítói hálózatok, Marta Nowak pedig a Facebook jelentőségét és fordítók számára nyújtott lehetőségeit elemezte, majd három fiatal, a GentVertaalt weboldal alapítói az általuk megalapított fordítói közösség alakulásának történetéről és a közösség nyújtotta előnyökről számoltak be. Végül Cristian Pacurar az InterEMT-t, az európai mesterszintű fordítóképzés hallgatói számára létrehozott hálózatot mutatta be. Előzetes regisztrációval lehetett bejutni az Inkaliisa Vihonen és Claudio Chiavetta által vezetett „karrier-coaching és mentorálás” című workshopra azoknak, akik valódi segítséget és útbaigazítást szerettek volna kapni a fordítóiparban való elhelyezkedésükhöz. A „közszolgálati fordítás és tolmácsolás” szekció kerekasztal-beszélgetés formájában zajlott, ahol a résztvevők egy, a Fordítási Főigazgatóság megbízásából készült tanulmány eredményeit vitatták meg. A kerekasztal felszólalói Christian Degueldre, Carmen Valero Garcés, Somssich Réka, Dolores Fernandes del Pozo és Raquel Lázaro-Gutiérrez voltak.

A késő délutáni szekciók a következő témákat járták körül: fordítóképzés egy változó világban; fordítói platformok és eszközök a digitális korszakban; kezdő vállalkozóból tapasztalt profi, avagy a gyakorlati munka jelentősége a szakértelem elsajátításában. A „fordítóképzés egy változó világban” szekció előadói arra a kérdésre keresték a választ, hogy mennyire tudnak a fordítóképző intézmények lépést tartani a piaci viszonyok gyors átalakulásával. Nele Van Eesbeek a mentorálás jelentőségét hangsúlyozta, Marie Gay beszámolt az általa elvégzett fordítóképzés erősségeiről és gyengeségeiről, Anu Carnegie-Brown, egy a Helsinki Egyetem fordítóképzésén bevezetett új kurzust mutatott be, amelynek elvégzése megkönnyíti a hallgatók számára a fordítói ágazatban való eligazodást és munkavállalást, Chiara Raimondo pedig a lokalizációs vállalkozások tevékenységét részletezte.

A „fordítói platformok és eszközök a digitális korszakban” szekcióban Maria Pia Montoro a Twitter terminológiai munkában betöltött jelentőségére hívta fel a figyelmet, míg Laura Jones saját tapasztalataira támaszkodva hasonlított össze a távtanulást a hagyományos tanulási módszerekkel. A szekciót

Alexandra Krause zárta a TransCert bemutatásával – ez egy olyan transz-európai fordítói képesítés, amely a fordítók láthatóságát hivatott elősegíteni. A „kezdő vállalkozóból tapasztalt profi, avagy a gyakorlati munka jelentősége a szakértelem elsajátításában” szekcióban hat fiatal, Ana Loureiro, Joana Forbes, Alice Carré, Johanna Isosävi, Leena Salmi és Benjamin Ruppin előadásában olyan projektekről esett szó, amelyek fordítóképzések kurzusaiba modulként beépülve a szakma gyakorlati vonatkozásaira készítik fel a leendő fordítókat.

Az előadások olyan remek moderátorok közreműködésével folytak, mint például Laura Boselli, a Translating Europe projektmenedzsere, vagy Xosé Castro Roig, spanyol fordító, oktató és televíziós műsorvezető, aki az első nap zárásakor nem mindennapi humorérzékkel összegezte a nap eseményeit, felrázva és jó kedvre hangolva az elcsigázott közönséget.

A fórum második napja Valeria Aliperta, a londoni székhelyű *Rainy London* fordítóiroda alapítója plenáris előadásával indult, aki a „branding”, vagyis a személyes márkaépítés jelentőségét mint az üzleti sikeresség alapkövét hangsúlyozta a fordításra szakosodott vállalkozások esetében. Tapasztalatai szerint a márkanév a modern fordító fontos eszköze, a márkaépítésbe fektetett energia pedig többszörösen megtérül, mivel a fordítók láthatóságát segíti elő.

Az előadást követően ismét szétszéledtek a résztvevők, hogy kiválasszák a számukra legizgalmasabb témát a kínálatból, amely ezen a napon a következő öt fő témakör köré csoportosult: fordítóképzés egy változó világban (2); a fordítás szerepe a többnyelvűség kontextusában; a profi fordítók eszköztára; fordítói készségek a XXI. században; ismétlés és terminológia.

A „fordítóképzés egy változó világban (2)” szekcióban Tatjana Gornostaja követendő jó gyakorlatként mutatta be egy európai nyelvtechnológiai vállalat, a Tilde együttműködését több európai egyetemmel. Beták Patrícia a BME Tolmács- és Fordítóképző Központja és a Proford szakmai szervezet sikeres együttműködéséről számolt be, Sarah Henter a fordítóképzés hiányosságait vette számba, Nicola Morea pedig hallgatóként szerzett saját tapasztalatai alapján javaslatokat fogalmazott meg a képzőintézmények számára. „A fordítás szerepe a többnyelvűség kontextusában” szekció Panagiotis Alevantis felszólalásával indult, aki a nyelvtanulás jelentőségét és a fordítás nyelvtanulásban betöltött szerepét hangsúlyozta, majd Sereg Judit beszélt az audiovizuális fordítás és a nyelvi sokszínűség megőrzésének összefüggéseiről a kis nyelvek vonatkozásában. Zoe Moores a beszédfelismerő szoftverek filmfeliratozásban való használatának lehetőségeiről és korlátairól számolt be, míg Konrad Fuhrmann zárásul a nyelvtanulás jövőképét vázolta fel. A plenáris előadásáról már ismert Joy Ogeh-Hutfield ezen a délutánon tréninget is tartott, ahol a kitűzött célok megvalósításának és a siker elérésének titkaiba avatta be a résztvevőket. A fordítók számára nélkülözhetetlen készségek közül Carmen Ardelean a kockázatkezelés, Caroline Lehr az érzelmi intelligencia, míg Anne-Charlotte Perrigaud az informatikai biztonsági ismeretek jelentőségét emelte ki, Miguel Sevenser Canals pedig annak a meggyőződésének adott hangot, hogy a fordítókat nem arra kell trenírozni, hogy megfeleljenek a piac elvárásainak, hanem arra kellene ráébreszteni őket, hogy képesek a piacot a saját igényeiknek megfelelően alakítani. Az „ismétlés és terminológia” témakörében három fiatal, Mathieu

Van Obberghen, Annina Meyer és Ayla Rigouts Terryrn mutatta be kutatásai eredményeit.

A konferencia Xosé Castro Roig és Rytis Martikonis, a Fordítási Főigazgatóság vezetőjének összegzésével zárult, remek hangulatban. Rytis Martikonis külön kiemelte, hogy a fordítók akkor lehetnek igazán hatékonyak, ha folyamatosan lépést tartanak a szakma újdonságaival, de ez csak akkor lehetséges, ha nem magányos munkásként, hanem egy élő szakmai közösség tagjaként végzik a munkájukat. A fórumon a közösségépítés minden feltétele adott volt: a Translating Europe weboldal és a közösségi portálok folyamatosan közzétették a hozzászólásokat és az aktualításokat, a konferencián zajló párbeszédet pedig webstreaming segítségével követhették mindazok, akik nem tudtak személyesen jelen lenni. És hogy valóban párbeszéd zajlott, azt jól szemlélteti, hogy a Twitteren bekapcsolódók hozzászólásait a szervezők is folyamatosan figyelemmel kísérték és kommentálták, de az előadók közül is többen reagáltak rájuk.

Az olyan égető kérdések megvitatásán túl, mint a gépi fordítás, a fordítói szolgáltatások értéke, a szakmaiság hiánya, a képzés és a valós megbízások közötti úr áthidalása, a találkozó üzenete és konklúziója az volt, hogy mivel a fordítási tevékenység az elmúlt időszakban rendkívül összetetté vált, a képző intézményeknek egyre nagyobb hangsúlyt kell fektetniük a projektmenedzseri, szerkesztési és informatikai ismeretek és a fordítástámogató szoftverek használatának oktatására. A technikai kihívások, a fordítás- és nyelvtechnológia fejlődésének jelentőségét jelzi az is, hogy az igények felmérése után a szervezők a fordítástechnológiát választották a következő, 2016 októberében megrendezésre kerülő Translating Europe Forum témájául.

Szakfordító szakmai nap

(Gödöllő, Szent István Egyetem, 2016. január 21.)

Bakti Mária

E-mail: bakti@jgypk.szte.hu

A fordítás oktatásával és kutatásával foglalkozó kollégák, valamint a gyakorló fordítók és a fordítóirodák számára évek óta biztos januári program a gödöllői szakfordító szakmai nap, amely nagyon fontos kapocs és nélkülözhetetlen fórum a szakma és az oktatási intézmények között. A szervezők évről évre lehetőséget biztosítanak az építő párbeszédnek, amelyből minden érintett fél nagyon sokat profitál.

Az idén olyan csemegével szolgáltak a szervezők, amely az írott közvetítésben dolgozók számára elengedhetetlenül fontos, nevezetesen az Akadémiai Helyesírás 12. kiadásának (AkH. 12) ismertetése és megismertetése a résztvevőkkel. Külön kiemelendő, hogy a szervezők többek között azokat a kutatókat kérték fel az előadások megtartására, akik maguk is részt vettek az AkH. 12 kidolgozásában.

A helyesírási szabályzat előző, 11. változata 1984-ben született, az azóta bekövetkezett nyelvi változások szükségessé tették a szabályzat áttekintését és módosítását. Az MTA Magyar Nyelvi Osztályközi Bizottsága végezte el a szabályzat áttekintését és a szabályok megújítását. Az előző szabályzathoz képest a 12. szabályzat számos kérdésben rugalmasabb. A szabályzathoz kapcsolódó helyesírási szótár 8000 szóval bővült, emellett a 12. kiadásban külön lista tartalmazza a legfontosabb szabályváltozásokat és a megváltozott helyesírási szavak jegyzékét (AkH. 12).

A délelőtti program összefoglaló témája a *Nyelvi változások az új helyesírási szabályzat tükrében* volt. A konferencia üdvözlése és megnyitása után az első előadó Tóth Etelka, az ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszék főiskolai docense, Lőrincze-díjas nyelvész, az új szabályzat egyik kidolgozója volt. Előadásának címe *Új helyesírás a hagyományok jegyében*. Ahogy a cím jelezte, az előadásban először a magyar helyesírás hagyományairól esett szó. Elhangzott, hogy már az első, 1832-ben elkészült szabályzatban is hangsúlyozták, hogy az Akadémia fenntartja a jogot a szabályzat későbbi módosítására, javítására. Az 1954-es kiadás megteremtette a helyesírás egységét, az 1984-es 11. kiadás után pedig számos szaknyelvi helyesírási szabályzat és szójegyzék is készült. A 12. kiadásról szóló döntés 2003-ban született meg, az MTA egy nem felforgató, „józan mértékletességgel haladó szabályzat” elkészítést tűzte ki célul.

Az előadó az alábbiakban foglalta össze a legfontosabb változtatás-típusokat a 12. kiadásból:

- A fogalmazás pontosítása, a hibák kijavítása
- A példákkal kapcsolatban listákat ad a szabályzat a korábbi, kissé homályos *sok* vagy *kevés* megjelölés helyett
- Egyes részek didaktikai szempontú átszerkesztése
- Korábban szabályozott kérdések kivétele a szabályozás alól (bizonyos szabálypontok vagy szabálypontrészek kihagyása)
- Bizonyos szabályok enyhítése, fakultatívvá tétele
- Szabálypontok bővítése, kiegészítése
- Új szabálypontok
- Szabályváltozások

A 12. szabályzatban a legnagyobb változás az egybeírás és különírás területéhez köthető. Újdonság még az is, hogy a tulajdonnevek írásán belül a csillagászati elnevezések külön fejezetet kaptak. A korábbi 299 szabálypont helyett az új szabályzatban 300 szabálypont van.

Az előadó a szabályzat általános ismertetése után számos példát hozott a változásokra, ideértve az új szabálypontokat és a szabálypontok enyhítését és fakultatívvá tételét.

Tóth Etelka elmondta, hogy a helyesírási szótár 8000 új szóval bővült, ennek oka lehet például a szó kiejtésének megváltozása, a szó jelentésváltozása, a szaknyelvi és köznyelvi helyesírási szabályok különbségei, vagy az, ha a szó írásmódja nem felel meg a korábbi szabálynak, vagy a szabályok változtak. Több esetben az idegen szavak esetében a magyaros írásmód is elfogadható. Az előadó erre példaként az ímél/e-mail írásmódot hozta fel, erre jól hallható felhördülés volt a válasz a teremben ülő hallgatóság köréből. Összegzésképpen Tóth Etelka elmondta, hogy az elvek szilárd alapot biztosítanak, következetesen kell őket alkalmazni. A 12. kiadásban új elem az, hogy foglalkozik az elvek alkalmazásának következményeivel is, amellyel a korábbi kiadások nem foglalkoztak.

A délelőtt második előadója Heltainé Nagy Erzsébet volt, az MTA Nyelvtudományi Intézet tudományos főmunkatársa, a KRE Magyar Nyelvtudományi Tanszék egyetemi docense. *Köznyelvi és szaknyelvi helyesírási kérdések a gyakorlatban* című előadásában számos példát láthattunk olyan szaknyelvi helyesírási kérdésekből, amelyek a NYTI Nyelvi Tanácsadó Szolgálatához érkeztek. A tanacs@nytud.mta.hu címre bárki küldhet ímelt vagy akár e-mail-t is, ha bizonytalan egy szó vagy kifejezés helyesírását illetően.

A példák alapján az előadó azt a következtetést vonta le, hogy a nyelvet jellemző gyors változások egymással ellentétesek, egymást részben kiegyensúlyozzák. Az egyik ilyen együtt jelenlévő és ható tendencia-páros az analitikus, széttagoló tendencia, és a vele párhuzamosan működő tömörítő jelleg. Az előadó egy másik tendencia-párost is kiemelt, amely talán a fordítók számára különösen fontos lehet, nevezetesen az egymás mellett létező magyarítási tendenciát és az idegen szavak átvételét.

Az előadó utalt Laczkó Krisztina előadására, amely a Magyar Nyelvtudományi Társaságban hangzott el, és amely szerint a szaknyelvi helyesírások alapelvei a fonetikus és az értelemtükrözés. Kiemelte, hogy változik a terminológia jellege, és változik a regiszter értelmezése is. Az előadás végén ismertette

a terminusok létrejöttének módjait, mint például a szóképzés, az összetételek, többszörös összetételek, egyéb módok (rövidülés, köznevesülés), szakszerűbb megjelenítés, és az átvétel más nyelvekből. Hangsúlyozta, hogy a változások nagyon gyorsak, ezeket a kodifikáció nem mindig tudja követni.

A hozzászólások és a rövid kávészünet után Ludányi Zsófia, az MTA Nyelvtudományi Intézet tudományos segédmunkatársa tartott előadást *Szaknyelvi helyesírási változások az AkH.12 tükrében, különös tekintettel az orvosi szaknyelvre* címmel. Ludányi Zsófia előadása bevezetőjében elmondta, hogy a magyar helyesírás négy lépcsős; az akadémiai helyesírási szabályzat mellett még három résztartomány tartozik hozzá. Ezek az iskolai helyesírás, a helyesírási kézikönyv (Osiris) és a szaknyelvi helyesírások. Pontosabban szólva a szaknyelveknek nincs külön helyesírásuk, de tartozik hozzájuk helyesírási szótár. Azaz nincsenek szaknyelv-specifikus helyesírási szabályok, de egy-egy szakterületen belül bizonyos helyesírási kérdések előtérbe kerülhetnek.

A fentiek alapján az orvosi helyesírási szabályok is általános helyesírási szabályokon alapulnak. Az orvosi helyesírás főbb kérdései: az idegenes vagy magyaros írásmód, a különírás vagy egybeírás, a kötőjelek használata, és a rövidítések, mozaikszók és tartozékbetűk írásának szabályai. Az általános bevezetés után az előadó példákkal is illusztrálta az orvosi szaknyelvhez köthető helyesírási problémákat. Ezt követően az előadó kitért arra, hogy az új helyesírás hogyan hat az orvosi szaknyelv helyesírására, például egyes szavak írásmódja változik, egyes területeken pedig enyhülnek a szabályok.

A délelőtt negyedik előadója Veszelszki Ágnes egyetemi adjunktus, nyelvész-közgazdász volt, az ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszékéről. Előadásának címe: *A marketing szaknyelvre – különös tekintettel a helyesírási kérdésekre*. Először megismertette a hallgatóságot a marketolinvisztika terminussal, amely a nyelvészet és a lingvisztika határterületén marketing szaknyelvvvel és a reklámok nyelvével foglalkozik. Az előadás elején felhívta a figyelmet arra, hogy Magyarországon nincs egységes marketing szószedet, és a *Közgazdasági helyesírási szótár* 2002-ből való.

Ezután a marketing szaknyelv jellegzetességeit ismertette. Az első ezek közül az angol szakkifejezések megjelenése a magyarban, amelyeket átvétellel, átvétellel és magyar toldalékokkal vagy új jelentéssel is használhatunk a magyarban. A marketing szaknyelv második jellegzetessége a betűszók nagy szerepe, ennek helyesírási vetülete, hogy az új szabályzat szerint az utótagot kötőjellel kell ezekhez a betűszavakhoz kapcsolni (például: ATL-módszerek).

Ezek után az előadó a marketing szaknyelv és a reklámnyelv helyesírási vonatkozású kérdéseit elemezte. Mind a marketing szaknyelvben, mind a reklámnyelvben léteznek olyan jellegzetes kifejezések, amelyek helyesírási szempontból nem jelentenek problémát, kodifikáltak (pl. gerillamarketing), továbbá olyanok is, amelyek gyakran használtak, de nem kodifikáltak. Ebben a csoportban léteznek helyesírási szempontból nem problémás és problémás kifejezések is. A harmadik nagy csoportot mind a marketing szaknyelvben, mind a reklámnyelvben a neologizmusok alkotják.

A délelőtt utolsó előadója Horváth Péter Iván szabadúszó fordító és tolmács volt. Előadásának címe: *Nyelvhelyesség: eszmény és valóság között*. Előadását a hivatalos nyelvhasználók (fordítók, lektorok, tolmácsok) nézőpontjából közelítette meg, hiszen minden hivatásos nyelvhasználó számára elengedhetetlen a nyelvhe-

lyességi szabályok ismerete. Véleménye szerint a nyelvhelyesség egy elérhetetlen eszménynek tűnhet, és a nyelv viszonylagos állandóságát feltételezi. Úgy tűnik, hogy a gyakorlatban senkinek sincs szüksége az összes nyelvhelyességi szabályra, amelyet a *Nyelvművelő kézikönyv* felsorol, a nyelvhelyességi szabályok betartása nem feltétlenül segíti elő az egyértelmű és stílusos nyelvhasználatot, és a nyelvhelyességnek sokféle indoka és típusa van. Ezekre a típusokra az előadó számos szórakoztató példát is adott, majd a visszautalás valós és nyelvhelyességi szempontból eszményinek tartott eszközeit hasonlította össze.

A délutáni program központi témája *Nyelvhelyességi kérdések oktatása a szakfordítóképzésben* volt.

Az első előadó Zimányi Árpád, az Eszterházy Károly Főiskola egyetemi tanára volt, aki *Legújabb anglicizmusaink megítéléséről* címmel tartott előadást. A példákkal gazdagon illusztrált előadásban az előadó az angol szavak beépüléséről, a tükörfordítások és frazeológiai egységek átvételéről és a szóalkotási módokról beszélt. Kihangsúlyozta, hogy nincs új a nap alatt, visszautalva arra, hogy a korábbi évszázadokban milyen erős volt például a germanizmusnak és russzicizmusnak tekintett tükörfordítások kritikája.

A folyamatok és példák elemzése alapján azt a tanulságot vonta le, hogy az idegenszerűségek gyorsan beépülnek a nyelvbe, és a mai közhangulat toleránsabb az idegenszerű kifejezésekkel, mint a korábbi időszakokban, és mára az angol kifejezések tükörfordítása természetes folyamat lett.

Fischer Márta, a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Idegennyelvi Központjának egyetemi docense *EU-szövegek, EU-terminológia – nyelvhelyességi kérdések* címmel tartott előadást. Az előadás középpontjában olyan, az EU-val kapcsolatos terminológiai és helyesírási problémák álltak, amelyek értelemzavaró tévesztésekhez is vezethetnek. Számos példát is adott ezekre az előadó.

A helyesírási kérdésekkel kapcsolatban az előadó bemutatta azokat a forrásokat, amelyek segíthetnek a problémák megoldásában. Végül az oktatásban felmerülő kérdések közül említett néhányat, mint például az intézmények, rövidítések kérdése, az intézmények megnevezése különböző EU-dokumentumokban, illetve a kisbetűs vagy nagybetűs írásmód kérdése.

Murányiné Zagyvai Márta, az Eszterházy Károly Főiskola főiskolai docense *Szaknyelvi betűszavak. Fordítási és helyesírási kérdések magyar és német kémiai szakszövegek vizsgálata alapján* címmel tartott előadást. Pontosítva a címet az előadás a szaknyelvi mozaikszavakkal (ide tartoznak a betűszók és a szóösszevonások is) kapcsolatos helyesírási és fordítási kérdéseket vizsgálta. A mozaikszavak pontos definiálásával kezdte az előadását, mivel a tipológia befolyásolja a helyesírási szabályokat.

A csoportba sorolás azonban nem mindig könnyű vagy egyértelmű. A betűszók esetében más szabályok vonatkoznak a tulajdonnévi és a közsói betűszavak írásképre. Az előadó tapasztalatai szerint a szakszövegekben főleg a nagybetűs írásmód elterjedt, ez összhangban van a szaknyelvi trendekkel. Az előadó javaslata az írásképpel kapcsolatban a német megoldás átvétele, ahol kötelező szabályok nincsenek, csak javaslatok. Emellett javasolta, hogy a szabályzatban ki kellene térni a vegyes írásmódra és a kiejtés szerinti írásmódra. Továbbá azt is javasolta, hogy ne legyen különbség az írásképpel szemben a mozaik-

szók fajtái között, illetve a tulajdonnevek és a közszók között, ehelyett az előadó egységes nagybetűs írásmódot javasol.

Az írásképet érintő kérdések után az előadó áttért a mozaikszók helyesírására, többek között az elemek közötti pont használatára és a toldalékolás kérdéseire, ugyanis eltérő szabályok vonatkoznak a betűszók és a szóösszevonások toldalékolására, csakúgy, mint az utótagok kapcsolására. Végül az előadó mozaikszavakkal kapcsolatos fordítási kérdéseket mutatott be. Tapasztalatai szerint a fordításokban a nyelvi gazdaságosság elve érvényesül, azaz annyi és csak annyi szóalak fordul elő, amennyi feltétlenül szükséges.

Összegzésképpen elmondta, hogy a szaknyelvi mozaikszavak helyesírását rendezni kellene, amelyhez további vizsgálatok és reformok szükségesek. Emellett fontos a kitekintés más nyelvekbe. A fordítással kapcsolatban elmondta, hogy javaslata szerint a szakszövegekben maradjon a gazdaságosság elve alapján választott idegen mozaikszó és a forrásnyelvi írásmód, esetleg magyarázattal, lábjegyzettel kiegészítve.

Zabóné Varga Irén nyelvtanár, az Óbudai Egyetem Bánki Donát Gépész- és Biztonságtechnikai Mérnöki Karáról *Műszaki szakszövegek helyesírási problémáinak bemutatása angol, német és magyar példák alapján* címmel tartott előadást. Először a műszaki szövegek helyesírásának minőségét befolyásoló tényezőket ismertette. Ezek például a mérnökök hiányos nyelvi és nyelvtani ismeretei, az ún. *technical writing* elterjedése, a német és magyar szaknyelv szoros kapcsolata, az angol nyelvű terminusok tömeges megjelenése a német műszaki szaknyelvben és az idegen nyelven olvasott szakirodalom erős nyelvi hatása a magyarul eredeti szövegalkotással készült műszaki szakszövegekre. Ezután bemutatta azokat a segédleteket, amelyeket helyesírási problémák felmerülése esetén használni lehet, mind anyanyelvi szövegalkotásnál, mind pedig a fordításnál. Ezek a segédletek lehetnek az általános nyelvre vonatkozó helyesírási szabályok, a műszaki helyesírási szabályzatok szótárrésszel, a szabadalmi leírások, a szabványok, a műszaki szótárak és terminológiai adatbázisok. Majd a műszaki szakszövegek fordítása esetén leggyakrabban előforduló hibaforrásokat ismertette német, angol és magyar példákkal. A példák az írásjelek használatának, az egybeírás-különírás témájának köréből, a kötőjelhasználat, a rövidítések és a kis és nagy kezdőbetűk témáinak köréből kerültek ki.

A szakmai nap a szokásokhoz híven nagyon hasznos volt, hiszen a hallgatók, a gyakorló fordítók és a fordítást oktatók és kutatók együtt tudtak gondolkodni és vitatkozni az ágazatot érintő fontos kérdésekről.

Azok, akik nem tudtak részt venni a szakmai napon, az elhangzott előadásokról készült felvételeket megtekinthetik a www.fordit.hu internetes oldalon, illetve az elhangzott előadások alapján készült tanulmányokat a *Szaknyelv és szakfordítás* című folyóirat következő számában elolvashatják. A folyóirat korábbi számai elérhetőek a nyelvikozpont.szie.hu/kiadvanyaink internetes oldalon is.

Irodalom

AkH. 2015. *A magyar helyesírás szabályai*. Tizenkettedik kiadás. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Getting Translated

(Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2016. április 4–5.)

Szegh Henriett

E-mail: laparisienne.gov@gmail.com

A *Getting Translated* fordítástudományi konferenciára 2016. április 4–5-én, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK Angol Nyelvpedagógiai és Fordítástudományi Tanszékének rendezésében került sor. A kétnapos, angol nyelvű konferencia előadásait a BME tolmácsképzésében részt vevő hallgatók tolmácsolták. A rendezvény helyszíne a PPKE Sophianum épülete volt.

Az első előadást Anthony Pym, a spanyolországi Rovira i Virgili Egyetem Fordítástudományi és Interkulturális Tanszékének professzora, az Európai Fordítástudományi Társaság elnöke tartotta. Előadásában arra kereste a választ, hogy hogyan lehetséges a személyes beszélgetéseket, azok érzelmi telítettségét, sajátos jellemzőit fordítással, tolmácsolással visszaadni. Pym Martin Buber izraeli-osztrák vallásfilozófus dialógus-etikájára hivatkozik, mely szerint az etikus kommunikáció az ÉN és a TE között zajlik. Az ÉN ilyenkor bensőséges kapcsolatba lép egy másik emberrel, melynek eredményeképp sajátos, felelősségteljes párbeszéd alakul ki közöttük. A fordító vagy tolmács feladata pedig nem más kell legyen, mint ennek tökéletes visszaadása: a szöveg személyessé tétele, annak interaktív módon történő kezelése, a személy láttatása a szöveg mögött. Pym szerint a mai világban túl sok fordítót és tolmácsot képezünk, akiktől azt várjuk el, hogy kiváló nyelvtudásuk segítségével a forrásnyelven megfogalmazott információt a megfelelő módon átültessék célnyelvre. Azt azonban már nem tanítjuk meg nekik, hogy képesek legyenek részt venni az adott kommunikációs helyzetben és a megfelelő reakciót kiváltani a hallgatóból. A professzor bátorítja, hogy a jövő képzése ebben az irányban haladjon tovább, hiszen a világ aktuális politikai eseményei is ezt követelik meg.

Adolf Adrienn Magyarországon viszonylag új témát, a közösségi fordítást tárgyaló *Community translation* című előadásában elsősorban azt a tévhitet igyekezett eloszlatni, mely szerint mindenféle fordítói szakképzettség nélkül, csupán a technika, az internetes szótárak, korpuszok, második generációs eszközök segítségével bárki képes könnyen, jó fordítást készíteni. A közösségi fordításnak, bár az előadó megjegyzi, hogy véleménye szerint a felhasználó által létrehozott fordítás elnevezés megfelelőbb lenne, két típusát, a rajongói és a crowdsourcing-alapú fordítást különböztetjük meg. Rajongói fordítások általában könyvekhez, feliratos filmekhez készülnek azok számára, akik nem beszélnek az adott forrásnyelvet, így eredetiben nem tudják élvezni azokat, ugyanakkor nem szeretnének várni a hivatalos kiadásra. Az ilyen típusú fordítást készítő

legfőbb motivációja nem más, mint egyszerűen a rajongás egy könyv, egy film, egy előadó iránt. A rajongói fordítások készítői általában névtelenek maradnak, ennek oka a fordítások illegális mivoltában keresendő. Ez egyben felveti a minőség kérdését is, ami azonban úgy tűnik, a rajongókat egyáltalán nem érdekli. Az ő számukra az a legfontosabb, hogy minél hamarabb olvashassák kedvenceik történetének folytatását. A crowdsourcing-alapú fordításokat a rajongói fordítással szemben profitorientált vállalatok (pl. Facebook, Twitter...) készítik vagy non-profit szervezetek (pl. Wikipédia) kérnek fel idegen nyelveket beszélőket arra, hogy fordításukkal segítsék őket. A fordítók motivációjának hátterében éppúgy állhat a segítőkészség, mint a nyelvtudásuk fejlesztésére irányuló törekvés. Bár személyük ebben az esetben is ismeretlen, feltételezhető, hogy a profi fordítók aránya jóval magasabb, mint a rajongói fordítások esetében. A minőségre itt már nagyobb hangsúlyt fektetnek: a fordítások minőségellenőrzésen mennek keresztül, mielőtt mindenki számára elérhetővé válnak.

A délutáni előadásfolyam első, *Manga Translation* címet viselő prezentációjában Erényi Mónika a mangafordítások kihívásaival és erre vonatkozó kutatási eredményeivel ismertette meg az érdeklődőket. Vizsgálódása során arra keresett választ, hogy vajon a rajongói mangafordítások működhetnek-e informális tanulói környezetként. Ennek első lépéseként a hivatalos és a rajongói fordításokat hasonlította össze az eredeti japán nyelvű mangával, majd a következő lépésben ugyanannak a mangának két rajongói fordítását vetette össze. Mindkét esetben a fordítási pontatlanságokra fókuszált. A kutatás megállapította, hogy a rajongói változatok gyakran tartalmazznak olyan hibákat, bonyolult, esetleg befejezetlen mondatok esetén vagy idiómák használatakor, amelyek a hivatalos, profi fordításokban elfogadhatatlanok lennének. Ennek ellenére az előadó úgy véli, a mangafordítások többek között a kulturális referenciák kezelése, valamint a fordítói megjegyzések használata miatt alkalmasak arra, hogy általuk készítőik hasznos, a későbbiekben jól alkalmazható tapasztalatokat szerezzenek.

Kóbor Márta a Pécsi Egyetem képviseletében *Lessons on and of Professional Website Translations* című előadásában a honlapfordítás titkaiba vezette be a hallgatókat, és praktikus tanácsokat adott arra vonatkozóan, hogy hogyan készíthetünk terminológia és nyelvezet szempontjából felhasználóbarát oldalakat. Az előadó szerint fordítóként akkor járunk el a leghelyesebben, ha beleképzeljük magunkat a végfelhasználó helyébe, és az ő szókincsét használva készítjük el a fordítást. A fordítóknak ugyanakkor valóságos webspecialistáknak kell lenniük, ismerniük kell a honlapok tulajdonságait is. Ahhoz, hogy mindezeket az ismereteket elsajátíthassák, a Pécsi Tudományegyetem 4 modulból álló tananyagot állított össze a vállalkozó kedvű fordítók számára. Az első két modul során a honlapokkal kapcsolatos alapismeretek sajátíthatóak el. A harmadik, gyakorlati modul keretein belül kreatív, írásbeli feladatokat kell megoldani, míg a befejező, úgynevezett előadási modul szimulációs gyakorlatokat foglal magába.

Dabis Melinda a *The Final Frontier of Interpreting – A Case Study of Languages and Communication in International Human Spaceflight* címmel az űrtolmácsolásról tartott előadást. Az űrutazás történetének és az amerikai-szovjet űrprojektek rövid ismertetése után megismerkedhettünk az űrkutatásban dol-

gozó tolmácsok profiljával és képzésével. A tolmácsok vagy orosz anyanyelvűek vagy angol-orosz kétnyelvűek, nyelvi végzettségüket tekintve minimum BA végzettséggel rendelkeznek (de gyakori a doktori végzettség is), és különböző területeken (technológia, jog) szereztek gyakorlatot. A NASA tolmácsszervezete a Techtrans Inc., ahol 40 tolmács a hét 7 napján a nap 24 órájában nyújt nyelvi asszisztenciát. A szervezethez frissen bekerült tolmácsok kétéves képzésben vesznek részt, kezdetben csak kisebb megbízásokat kapnak. A két év elteltével két típusú küldetés között választhatnak: vagy az űr-föld közötti műveletekben vesznek részt, vagy a földi állomásokon szolgálatot teljesítő kiszolgáló személyzet mellett dolgoznak. Emellett lehetőségük nyílik különböző projektekhez aszisztálni: szimulációkban, kutatásokban, nyilvános rádió- és televíziós közvetítésekben vesznek részt.

Veit Zita *Teaching Interpreting: Learning by Doing?* című előadásában a tolmácsképzés kihívásait tárgyalja. Manapság egyre több ember részesül tolmácsképzésben. Ez egyfelől lehet a siker jele, ugyanakkor a tudományterület széttagolódásának veszélyét is magában hordozza. A tolmácsolás különböző típusai (konzekutív, szinkron stb.) más-más követelményekkel állítják szembe a tolmácsokat. A tolmácsolandó kommunikációban részt vevő partnerek közötti kulturális különbségek konferenciatolmácsolás esetén elhanyagolhatóak. Elfedi őket a közös csoportkultúra, a csoport értékrendszere, etikettje. Közösségi tolmácsolás esetén azonban gyakori a kulturális és hatalmi aszimmetria a két fél, azaz a hatóságok képviselői és a gyakran traumatizált megbízók között. További különbségek mutatkoznak a forrásnyelvi szöveg megismételhetőségében és a célnyelvi szöveg javíthatóságában. Egy konferencia szövege könnyen megjósolható, míg közösségi tolmácsolás esetén ez szinte kizárólag az adatfelvételre korlátozódik. Az előadó ezen különbségek ismeretében javasolja a tolmácsolási kultúra és oktatás átalakítását. Véleménye szerint a tolmácsoknak szocioszenzitív oktatásra van szükségük, megfelelő előzetes tudásra mindkét kultúrát illetően, valamint folyamatos önreflexióra.

A délután utolsó előadását Bozsik Gyöngyvér tartotta *Teaching Consecutive Interpreting: Methodological Problems* címmel. Az előadó a tényleges oktatás megkezdése előtt felmerülő problémákkal kezdte prezentációját. A tolmácsképzésre jelentkezők felvételi beszélgetésén a képzésen oktató tanároknak és jelölteknek csupán néhány perc áll rendelkezésükre ahhoz, hogy eldöntsék/bebizonyítsák, megfelelnek-e a képzés követelményeinek. De vajon milyen tulajdonságokkal, milyen személyiségjegyekkel rendelkezik egy jó tolmács? Kiváló nyelvtudással (anyanyelv és idegen nyelv) és széles körű háttértudással. Adatelemzési és értelmezési képességei rugalmasak, jól alkalmazkodik, koncentrációs képessége és memóriája kiváló. Ezen kívül kellően tapintatos, és egyfajta intellektuális kíváncsiság jellemzi. Az első évet sikerrel teljesítő hallgatók újabb kihívással néznek szembe, amikor év végén arról kell dönteniük, fordító esetleg tolmács szakirányon folytatják tanulmányaikat. A döntés meghozatalában minden bizonnyal önismeretük (introvertált, extrovertált), valamint érdeklődésük és hosszú távú elképzeléseik segítik őket. A tanárok számára a következő kihívást a képzésen résztvevő hallgatók száma jelenti. Egy gyors fejszámolással könnyen utánajárhatunk, hogy egy 90 perces óra mindössze 6 diák gyakorlására

elegendő. Milyen feladatokkal használhatjuk ki leginkább ezt a kevés időt? Az előadó előadásának utolsó részében erre adott kipróbált és jól bevált hasznos tippeket.

Az április 5-i program nyitóelőadását a konferencia másik meghívott előadója, Michael Cronin, az írországi Dublin City University professzora tartotta az öko-fordításról *The Concept of Eco-Translation* címmel. A digitalizáció, a felgyorsult információcsere és az ehhez szükséges energiafogyasztás az elmúlt években teljesen megváltoztatta a világot és benne az emberiség szerepét. Már nem csak egyszerűen részesei vagyunk az élővilágnak, hanem befolyásoljuk, alakítjuk azt. Az emberek rengeteget pazarolnak, így a gazdaság a szűkös erőforrások gazdaságává vált, s mivel természetesnek veszik a közös értékeket, a vizet, az élelmiszert, a levegőt, azok értéke egyre csökken. Ráadásul a mai felgyorsult világban mindent a média ural, minden a figyelmünkért verseng. Hogyan óvhatnánk meg figyelmünket az információk özönétől? Yves Citton *Pour une écologie de l'attention* című könyvében azt állítja, hogy a kibertérben való létezés fokát az határozza meg, hogy mennyire vagyunk láthatóak. A kis országok, így Írország és Magyarország számára is az egyetlen lehetőség mások figyelmének megragadására, hogy nemzeti irodalmukat fordítják. Hiszen ha a fordítást láthatóvá tesszük, a nyelvet is támogatjuk. A fordítások őrzik a nyelvi értékeket, és biztosítják azok több generációhoz való eljutását.

Csikai Zsuzsa „*Benign Colonisation*”: *Modern Russian Classics Hibernicized* című előadásában az elidegenítő és honosító fordításokról beszélt, és gyakorlati példákat hozott Brian Friel ír drámaíró Csehov *A három nővér* (1981) és *Ványa bácsi* című (1998) műveinek szabadfordításaiból, valamint Thomas Kilroy *Sirály*-adaptációjából (1981). Friel *A három nővér* fordításához nem az eredeti nyersfordításból dolgozott, hanem már létező angol fordításokat ültetett át ír-angol dialektusra, ezzel is hangsúlyozva az írek angol kulturális fennhatósággal szembeni ellenállását. Ennek mintegy megerősítéseként a cselekményt át helyezte a XIX. századi Nyugat-Írországra, és a célnyelvi normákhoz igazítva a szöveget, feltűnő, markáns ír dialektust használt. Saját, az észak-ír helyzetre vonatkozó mondatokat adott a szöveghez, és szerkezetileg is átalakította azt. Egyszóval arra törekedett, hogy az olvasók minél inkább sajátjuknak érezzék a cselekményt, azaz honosított. Ugyanez a törekvés jellemzi Friel *Ványa bácsi*-fordítását is. A mű utolsó sorában az eredeti „Megpihenünk” helyett az erős politikai felhanggal bíró „Békés helyzetbe kerülünk” kifejezés található. Kilroy *Sirály*-adaptációjának cselekménye a késő XIX. században, Nyugat-Írországra zajlik egy angol-ír család otthonában. Ennek értelmében a fordító megváltoztatta a szereplők nevét, és az eredeti reáliákat is ír reáliákkal cserélte fel.

A kétnapos konferencián a fentiekén kívül egyéb érdekes és értékes információkat tartalmazó, szám szerint 19 prezentációt hallhattak a résztvevők. Viola Éva *On Ways of Discourse Segmentation in Rhetorical Structure Theory* című előadása a 80-as években William Mann és Sandra Thomson által megalkotott retorikai struktúraelméletről szólt, melynek alapfeltevése szerint a rövidebb-hosszabb egységekből álló szöveg akkor koherens, ha olyan minimális egységekből áll össze, amelyek „illeszkednek egymáshoz”. Azt a minimális egységet, amelyhez a többi szövegrész kapcsolódik, magának vagy másképpen nucleus-nak

hívjuk, míg a kapcsolódó részeket szatellitnek. De vajon mik alkotják ezeket a minimális egységeket? Mellékmondatok? Mondatok? Prozódiái egységek? És milyen gyakran jelennek meg a kapcsolódási propozíciók az angol, illetve a magyar nyelvben? Ezekre a kérdésekre kerestük a választ.

Agnieszka Sewerynnek köszönhetően megismerkedhettünk az új orosz drámaíró-mozgalom kiváló képviselőjével, Ivan Vyrypaev-vel és *Oxygen* című drámájával, amely azóta a mozgalom szimbólumává vált. Vyrypaev szerint a régi orosz drámák kiválóak, de túlságosan az intrikákra összpontosítanak. Sokkal nagyobb hangsúlyt kellene fektetni a szereplők belső világára. Ehhez nincs szükség jelenetezésre, háttérként is megfelel egy egyszerű fehér vászon. A drámát azóta több nyelvre is lefordították, valamint filmet készítettek belőle, amihez szintén elkészült az audiovizuális fordítás. Az előadásban a fordítást nehezítő tényezőkről kaphattunk részletes áttekintést.

Ezenkívül volt szó Hemingway műveinek fordítási problémáiról, a fordítás szövegen kívüli tényezőiről, a multikulturális világ fordítóiról, az anyanyelv fordítóképzésben játszott szerepéről... Egyszóval színes és változatos repertoár várta az érdeklődőket.

A kétnapos program egy kimondottan a fiatal hallgatóknak és pályakezdő tolmácsoknak, fordítóknak szóló gyakorlati kérdésekre fókuszáló beszélgetéssel zárult. A Proford, azaz a Professzionális Fordításszolgáltatók Egyesületének képviselőjében tapasztalt szakemberek igyekeztek válaszolni a diákok által feltett, gyakran nem is egyszerű kérdésekre, melyek az árázástól a láthatóságig szinte minden területet felöleltek. Beszámolómm lezárásaként engedjék meg, hogy egy itt elhangzott, igen elgondolkodtató kérdést ajánljak az olvasók és tolmácstársaim szíves figyelmébe: Honnan tudom, hogy elég jó tolmács/fordító vagyok-e? A választ mindenkinek saját belátására bízom.

Fordítástudomány 2016.
XVIII. Fordítástudományi Konferencia
XIII. Fordítástudományi PhD-Konferencia

(Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem,
2016. április 7–8.)

Dankó Szilvia

E-mail: szilvia.danko@yahoo.com

Az ELTE BTK Kari Tanácsstermében rendezték meg 2016. április 7-én az ELTE Fordító- és Tolmácsképző Tanszékének szervezésében a XIII. Fordítástudományi PhD Konferenciát és a XVIII. Fordítástudományi Konferenciát*. A konferencia résztvevőit Horváth Ildikó, a Fordító- és Tolmácsképző Tanszék vezetője köszöntötte, a hivatalos megnyitót Borhy László, az ELTE dékánja tartotta. Rövid áttekintést adott a Fordítástudományi Tanszék történetéről, méltatta a tanszék nemzetközi fordító- és tolmácsképzésben játszott kiemelkedő szerepét. Említést tett a 2015-ös tanév óta bevezetett e-learning online tanulásról, valamint a konferencia első alkalommal történő webstreaminges közvetítéséről is.

Az első részt Heltai Pál, a Fordítástudományi Doktori Program oktatója és témavezetője moderálta. Ebben a blokkban az FTT doktori programjának hallgatói adtak elő. Elsőként Pataky Éva másodéves hallgató tartott előadást a konferenciatolmácsok státuszáról és presztízséről. Beszámolt az eddigi kutatásokról, az azokban használt kérdőíves felmérés eredményeiről és módszertani aspektusairól. Az elvégzett kutatások szerint a tolmácsok társadalmi megbecsültsége alacsonyabb, mint a tolmácsok saját értékrendje szerinti elvárás, vagy ami tudásuk és munkájuk okán megilletné őket.

A második előadó Móricz Kristóf András harmadéves hallgató volt. A fordítást és tolmácsolást támogató információ- és kommunikációtechnológiai eszközöket vette számba különös tekintettel a fordítási folyamat szakaszai-ban betöltött szerepükre. Előadásának fő gondolatmenete: az eszközök észszerű használata segíti a felkészülést és a munka eredményességét. A harmadik előadásban Szegh Henriett másodéves hallgató az anticipáció fejlődését mutatta be a szinkrontolmácsolásban. A szakirodalmi áttekintés felölelte az anticipáció típusait, számos elismert kutató, például Wilss, Lederer, Gile, Zanetti, Bartłomiejczyk és Chernov elméletét. A szünet előtt utolsóként Nagy Annamária Lillát, szintén másodéves hallgatót hallhatta a közönség a szemmozgáskövetésről. A fordítási folyamat megértésének kutatásához ren-

* A kétnapos rendezvény második napjának délelőttjét az Országos Fordító- és Fordításhitelesítő Iroda rendezte, ennek programjáról következő számunkban fogunk tudósítani.

delkezésre álló technikai módszerek és eszközök közül a következőkről esett szó: introspekciós és retrospekciós módszerek, szemmozgáskövetés és billentyűzet-aktivitás rögzítése. Lilla bemutatta a szemmozgáskövetés működési elvét a Umoove egyik videójának segítségével, továbbá bemutatta az eddigi kutatásokat és a kapott eredményeket.

Rövid kávészünet után a második blokkot Károly Krisztina, a Fordítástudományi Doktori Program oktatója és témavezetője nyitotta meg. Az első előadó Dankó Szilvia másodéves hallgató volt. Az FTT szemináriumi csoportjában végzett kutatómunkát vázolta fel. A kreativitást vizsgálták intermediális módon Tolkien *The Hobbit* című könyvének négy magyar nyelvű fordításából kiválasztott szövegrészekre, és e részeknek a filmszinkron és filmfeliratos verziójában. Az eredményeket grafikonokkal és nyelvi példákkal is szemléltette a fordítási univerzálék tükrében. A fordítók által alkalmazott stratégiát igyekezett bemutatni a kreatív nyelvi megoldásokon keresztül.

Ezután Robin Edina, az FTT megbízott oktatója tartott érdekes előadást a lektorálás etikájáról. Példákkal illusztrálta a beavatkozások formáit: a stratégiai vagy normakövető beavatkozást, a preferenciális és a hibás döntéseket. Megmagyarázta a szerzői jog, a fordítói és lektori jog különbségeit és korlátait. Felhívta a figyelmet az etikus eljárásra, egymás megoldásainak, érveinek kölcsönös tiszteletére és a munkaharmónia kialakításának előnyeire. Bátorította a jelenlevőket, hogy jelentkezzenek a szeptemberben induló FTT-s lektorképzésre.

A harmadik előadás Eszenyi Réka, az FTT egyetemi adjunktusának eset tanulmánya volt egy orvosi lelet B nyelvre fordításáról, amelyben megjelenik az EU által kulcsfontosságúnak tartott hat fordítói kompetencia. Az ismertetett eset egy magyar nyelvű mammográfia-lelet holland nyelvre történő fordítását vizsgálta 12 órás határidőn belül. A megbízási lépések közben felmerülő problémák kérdésköre tanulságos volt. A lelet fordítása során a következő kompetenciák jelentek meg: nyelvi, kulturális, információkereső, műszaki-technikai, tematikus kompetencia és végül fordítási szolgáltatói képesség. Az orvosi kifejezések ismerete szükséges és mindenkinek ajánlatos.

Az ebédszünet előtt a negyedik előadást Konrad Klimkowski vendégelőadó tartotta a lublini II. János Pál Pápa Katolikus Egyetemről angol nyelven. Témája a hallgatók munkavállalásának kérdésköre, valamint a karrierépítés. Az oktatási intézmények tévesen ítélik meg hallgatóik felkészültségét a munkakeresésben. A munkaadók és a hallgatók feleannyira értékelik jónak az esélyeket, mint az iskola. Az oktatás feladata, hogy a hallgatókat hasznosítható és alkalmazható ismeretekkel lássa el úgy, hogy autonóm módon, vállalkozói szellemben tudják képviselni az érdekeiket, és bizonyítani tudásukat. A munkaerőpiac keresletét nem elég kielégíteni, hanem érdemi tárgyalást kell tudni folytatni a potenciális munkaadókkal a munkavállalói érdekekről és a teljesítmény értékeléséről.

A délutáni részt Mátyássy Miklós, az Európai Bizottság Fordítási Főigazgatóságának osztályvezetője nyitotta meg, és köszöntötte a résztvevőket. Rövid bevezőjében beszámolt a támogatási lehetőségekről, és felhívta a figyelmet a legutóbbi EU-s pályázatra IKT témakörben.

A köszöntő után Horváth Ildikó ízelítőjét hallhattuk a tolmácsolás történetéből tíz percben. A tolmácsolás kezdeteitől a szakma professzionalizálódásához

vezető utat vázolta fel négy szakaszra bontva a huszadik századot: a francia nyelvű szakaszt 1900–1919 között, majd a francia és angol kétnyelvű szakaszt 1919–1945 között, a harmadik szakaszt a többnyelvűség jegyében 1945-től az 1980-as évekig, végül a napjainkig tartó szakaszt, amelyet az angol mint lingua franca dominál. Kiemelte a nürnbergi per szinkrontolmácsolásakor meginduló „láthatóságot”, melynek folytán a tolmácsok szerepe és száma megnőtt, és világszerte megalakultak a szakmai szervezetek.

Ezután Małgorzata Tryuk, a Varsói Egyetem tanára tartott előadást a lágertolmácsolásról szociokulturális megközelítésben. A szövegtől eltávolodva a tolmács személyének fontossá válását hangsúlyozta. Bourdieu fogalmi felosztása nyomán a mező, a habitus, a tőke és a gyakorlat szempontjából igyekezett rávilágítani a lágertolmácsok szerepére, elemezni egyéniségüket. Kutatása több egykori náci haláltáborra kiterjedően feltárta a lágernyelv sajátosságait, a lágertolmácsok kiválasztásának módját. A következő kategóriákat állította fel a lágertolmácsok típusairól: (1) az SS-t kiszolgáló Volksdeutschok, sziléziai németek, (2) a politikai adminisztrációban részt vevő fiatal nők, (3) a foglyok a táborokban. Bemutatta néhány lágertolmács szomorú életútját, kivételes, de nem kiváltságos helyzetüket.

Végül Alina Pelea, a Babeş-Bolyai Egyetem adjunktusa adott betekintést a tolmácsolás történelmi vonatkozásaiba *A dragománoktól a távtolmácsolásig* című előadásában. A tolmácsok szerepének változását három szakaszra bontva ismertette. A dragománok időszaka a XVI–XVIII. században az oszmán birodalomban fokozatos felemelkedésükhöz vezetett. Befolyásuk ára a hűség volt, és nagy mértékben kiszolgáltatottak maradtak. Az 1930–1950 közötti időszakot a képzés megindulása, a szakmai szervezetek megalakulása, és az etikai kódexek kidolgozása jellemezte. Végül szó esett a huszadik század végi távtolmácsolás jellemzőiről, a konferenciatolmácsok helyzetéről és láthatóságukról. A képzés színvonala nőtt, a hűség helyett megjelenő tárgyilagosság mint minőségi elvárás a tolmácsok helyzetét jelentősen javította. Kivételt jelentenek a tereptolmácsok és más fegyveres konfliktusokban részt vevő tolmácsok, akik nagy kockázatot vállalnak, és gyakran veszélynek teszik ki magukat. Fontos volna ilyen jellegű képzés is.

A konferencia péntek délután az audiovizuális fordításról szóló blokkal folytatódott. A téma aktualitását az adta, hogy 2016 szeptemberében az ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszéke elindítja az első magyarországi, akkreditált audiovizuális fordító és szakfordító posztgraduális képzést. A délutáni programot Pilar Orero, az Universitat Autònoma de Barcelona oktatója, az audiovizuális fordítás egyik elismert szakértője és kutatója indította. Előadása egyszerre volt szórakoztató és informatív. Megtudtuk tőle, hogy milyen európai uniós szabályozások vonatkoznak a tévészoftárokatra műsoraik feliratozásával kapcsolatban, és jó hangulatú, humoros bemutatót kaptunk arról, milyen jelenleg Spanyolországban az audiovizuális fordítás helyzete, milyen újdonságokat hoztak az interaktív okostelevíziók és az internet.

Pilar Orero után a Balázs Béla-díjas szinkron dramaturg, Pataricza Eszter, aki az ELTE új képzésének egyik oktatója lesz, tartotta meg előadását az irodalmi művek „vásznonra” ültetéséről. Saját munkáiból hozott példákkal szem-

léltette, milyen nehézségeket vagy éppen könnyebbséget jelent, ha a film fordítója regényből adaptált filmmel dolgozik. A különböző példák jól szemléltették, mikor kell a film fordítójának ragaszkodnia a könyvfordításhoz, mikor mehet vele szembe, vagy éppen mi történik olyan szélsőséges esetben, amikor a film fordítója nem kap engedélyt, hogy bármilyen módon felhasználja a könyv eredeti fordítását. Pataricza Eszter olyan filmek fordításából hozott példákat, mint *A Gyűrűk Ura*, a *Felhőatlasz* vagy a *Szerellem a kolera idején*.

A nap harmadik előadója Sereg Judit, az ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola Fordítástudományi Programjának hallgatója volt, akinek fő kutatási területe az audiovizuális fordítás. Előadásában arról beszélt, hogy az audiovizuális fordítás gyakran perifériás műfajnak számít, mégis komoly hatása lehet a nyelvhasználatra. Ez a hatás lehet pozitív és negatív is, amint azt az előadó néhány, mindenki számára ismerős példával érzékeltette. Ezután röviden beszélt egy pilot kutatásról, melynek keretében felső tagozatos általános iskolások nyelvhasználatát vizsgálta meg. A diákok nyelvhasználatába bizonyíthatóan átszivárogtak korábban hibásnak számító nyelvi jelenségek és olyan új jelentések, melyeknek egyik fő hordozója éppen az audiovizuális fordítás.

A délutáni program kétségtelenül legnagyobb érdeklődésre számot tartó része a kerekasztal-beszélgetés volt, melyre a szinkronszakma jeles képviselői jöttek el. Az asztalnál ült Pópa Júlia, az RTL Klub szinkronbeszerzésért felelős vezetője, a korábban már előadást is tartó Pataricza Eszter, Tabák Kata és Nikodém Zsigmond szinkronrendezők, valamint Csöre Gábor, Jászai Mari-díjas színművész, akinek hangját mindenki ismerheti számos film és tévésorozat magyar változatából. A kerekasztal-beszélgetés is a filmek fordítása köré szerveződött. A résztvevők beszéltek a fordítók leggyakoribb hibáiról, a legkedvesebb munkáikról, olyan nehézségekről, mint az akcentusok, a szleng és trágár kifejezések fordítása, a lefordíthatatlan szójátékokról és a szinkronszakma szépségéről. A beszélgetés remek hangulatban telt, és a végén még néhány nézői kérdésre is maradt idő. Szó esett a szakma jelenlegi állapotáról, az árversenyéről, és arról, hogy mit terveznek a szakma képviselői a helyzet javítása érdekében. A beszélgetés és az audiovizuális konferenciablokk sikerét jól mutatta, hogy a kerekasztal lezárása után még sokan a teremben és a folyosón beszélgettek a felmerült kérdésekről.

Luc van Doorslaer: Translation in the World of Journalism

(Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2016. május 6.)

Zachar Viktor

E-mail: zacharviktor@gmail.com

Május elején újabb neves előadó látogatott el a Pázmány Péter Katolikus Egyetemre Luc van Doorslaer személyében. A Leuveni Katolikus Egyetem docense, a *Centre for Translation Studies* (CETRA) vezetője közel másfél órás angol nyelvű prezentációt tartott Budapesten, amelyet bő félórás vita követett. Az előadás témája a fordítás és az újságírás kapcsolata volt, vagyis a médiában is dolgozó van Doorslaer egyik fő kutatási területe.

A prezentáció bevezetőjében az előadó egy személyes élményét, egyben egy 2010-es mozifilm (*Knight & Day*, magyarul *Kéjjel-nappal*) plakátját mutatta be a szép számú közönségnek. A Brüsszel holland anyanyelvű lakossága számára készült változaton a *Knight & Day* cím, a francia anyanyelvűek számára készülten viszont a *Night & Day* felirat szerepelt. Ez utóbbi cím nyelvpolitikai okokból az egyszerűsítés stratégiáját követte, vagyis a forgalmazó azt feltételezte, hogy a város francia lakossága nem fog (megfelelően) boldogulni az eredeti címmel, az abban megbújó szójátékkal.

Az előadó ezt követően azt a költői kérdést tette fel, hogy ez a jelenség vajon a fordítástudomány tárgyát képezi-e. Válasza egyértelmű igen volt, hiszen ebben az esetben egyszerre van szó nyelven belüli és nyelvek közötti átvitelről, az adott transzfert pedig mindenekelőtt a plakát, illetve a cím funkciója határozta meg. Vagyis igenis fordítási és lokalizációs stratégiáról van szó, amely mindenütt jelen van manapság a médiában.

A két nagy részre osztható előadás ezt követő első részében a belga vendég a fordítás és a média kapcsolatáról értekezett. Elsőként kizárta a további vizsgálódásból ezen közös halmaz néhány fontos és egyre nagyobb népszerűségnek örvendő kutatási területét, mégpedig a filmszinkronizálást, a hangalámondást és a feliratozást, vagyis az audiovizuális fordítást. A fő hangsúlyt ehelyett a sajtó- vagy hírfordításra helyezte, amely angolul a *news translation*, *newsroom translation* vagy *journalistic translation* elnevezés alatt ismert.

A terület néhány jeles képviselőjének (Bassnett, Bielsa, Conway, Davier, Valdeón) megemlézése után van Doorslaer rátért arra, hogy a sajtófordítás a klasszikusnak mondható forrásnyelvi–célnyelvi modell kétszeres kiterjesztésének (*double extension*) tekinthető. Az első kiterjesztés abban áll, hogy ebben az esetben egyetlen forrásnyelvi szövegből több különböző célnyelvi szöveg jön létre. A második kiterjesztés pedig azt jelenti, hogy a sajtó világában több for-

rásnyelvi szövegből születhet – és általában születik – egy vagy több célnyelvi szöveg. Mindez az eredeti szöveg egyediségének (*uniqueness*) végét jelenti, amely oly sokáig állt – és még talán áll is az előadó szerint – a kutatás középpontjában, köszönhetően mindenekelőtt a vallási szövegek fordításának és a műfordítások vizsgálatának. Ezzel szemben manapság relativizálni kell a klasszikus modellt, hiszen amit teszünk, az nem más, mint az eredeti ötletek újraalkotása, újraírása.

Ezt követően van Doorslaer dióhéjban három kutatás eredményeit ismertette az egybegyűltekkal: az első, 2008-as kutatásában két héten keresztül sajtóhíreket vizsgált belgiumi hírszerkesztőségekben, pontosabban 9 belga (6 holland és 3 francia nyelvű) lapnál. A több mint ezer újságcikkből álló korpusz alapján azt kívánta megállapítani, mely országok reprezentáltak – és milyen mértékben – ezekben a médiumokban, illetve mely hírügynökségeket említik meg forrásként. A kísérletet de Soomer vezetésével 2015-ben megismételték, hasonló korpussszal. A két kutatás közel azonos eredményei alapján a holland nyelvű lapokban az első négy ország sorrendje USA, Franciaország, Egyesült Királyság és Európai Unió volt, az említett hírügynökségek pedig az *AP*, az *AFP*, a *Reuters* és a *Belga News Agency*. Ezzel szemben a francia nyelvű lapokban Franciaország toronymagasan vezette az országsorrendet az EU és az USA előtt, Belgium egyéb szomszédos országai pedig nem szerepeltek az élbolyban. A hírügynökségeknél az *AFP* 75%-kal szintén kimagaslott, megelőzve a fent említett többi ügynökséget. Vagyis megdöbbentő korreláció mutatkozott a cikkekben tárgyalt országok és a forrásként felhasznált hírügynökségek között.

A két kutatás azt is megmutatta, hogy a professzionális fordítók hiányoznak ugyan a szerkesztőségekből, maga a fordítás viszont nagyon is jelen van, a világszemléletet pedig nagyban meghatározzák a nyelvek, amelyek egyfajta kapuőri funkciót (*gatekeeping*) látnak el, a fordító újságírók pedig maguk a kapuőrök. A szövegek átültetése a média világában egyet jelent az előadó szerint a források, nyelvek, az emberek fejében élő képek, klisék kiválasztásával és a szövegeken végrehajtott változtatásokkal.

A harmadik, 2009/10-ben elvégzett kísérlet egyenes utat nyitott az előadás második nagy blokkjához, amely az imagológiát (*imagology*) helyezte a vizsgálódás középpontjába. Ennek keretében az *ENA* elnevezésű elektronikus hírarchívumban azt vizsgálta van Doorslaer, hogy a Belgiummal szomszédos országok közül melyik milyen témák kapcsán jelenik meg a televíziós hírekben. Az országok említési sorrendje ebben az esetben Franciaország, Hollandia, Egyesült Királyság és Németország volt, ám ez a sorrend két téma esetén szignifikáns eltéréseket mutatott. A „pénzügy és gazdaság”, valamint a „háború és béke” terén Németország toronymagasan megelőzte a többi országot, amiből arra lehet következtetni az előadó szerint, hogy a Németországgal kapcsolatban kialakuló kép a többi országhoz képest sokkal szűkebb, hiszen nagyban erre a két területre korlátozódik.

A prezentáció második felében tehát másik nagy kutatási területéről, az imagológiáról beszélt van Doorslaer. Az interdiszciplináris kutatás jegyében ez a terület eredetileg az irodalomtudomány vizsgálódásának középpontjában állt, és azt elemzi, milyen képet alakít ki magáról egy ország, állam, vagy annak né-

pessége egy másik ország irodalmában. Ennek során fontos szerep jut a jellemzésnek és a sztereotípiáknak, valamint az egyes nemzetekhez köthető kliséknek, a kutatásokban pedig a para- és a meta-szövegeknek. Az ábrázolás során a belga előadó szerint három konstans mutatható ki, amely megjelenhet az egyes esetekben: az észak–dél kettőssége, a centrum–periféria kettőssége, valamint az adott országon belüli ellentmondások. Ez utóbbira példaként elhangzott, hogy Kínát ábrázolhatják az ősi bölcsesség, de ugyanúgy a despotizmus hazájaként is, Nagy-Britannia kapcsán beszélhetünk a brit úriemberekről, de a brit huligánokról is, Franciaországnál a kifinomult stílusról, de a széles körben elterjedt, népszerű francia humorról is, Németországgal összefüggésben pedig hangsúlyozhatjuk a 18/19. századi német költőket, filozófusokat, vagy éppen a 20. századi német militarizmust. Van Doorslaer szerint a fordítók, illetve újságírók kezében van a döntés, hogy ezek közül melyeket választják, illetve pozitív vagy negatív fényben tüntetik-e fel az adott országot, népet vagy nemzetet. A további kutatásnak tehát arra kell összpontosítania ezen a területen, mit választanak, illetve mit nem választanak ki a fordítók, amikor átadják a megfelelő információt, illetve hogy ez a választási helyzet valójában kísértést vagy éppen kihívást jelent a számukra.

A fentieket magyar vonatkozású (irodalmi) példával is szemléltette az előadó, aki szerint a magyarokkal kapcsolatban (is) megjelenik mind a pozitív, mind a negatív pólus a sztereotípiák esetében. Előbbi szerint a magyarok például hőiesen küzdenek a keresztény Európa megóvásáért, és szabadságszerető nép hírében állnak, míg utóbbi alapján alacsonyabb rendű, portyázó, barbár népről van szó.

Az előadás záró gondolatai, valamint az ezt követő élénk vita során Luc van Doorslaer hangsúlyozta, hogy a lokalizáció és a nyelvi transzfer központi szerepe közös alapot teremt a fordítástudományban és az újságírás kutatásában. Ezen túlmenően többször is nyomatékosan a fordítástudomány vizsgálati tárgyának kiterjesztése mellett szállt síkra, amelyet (a továbbiakban is) elősegíthet az interdiszciplinaritás. Provokatív nézete szerint a fordításról alkotott mai felfogás túlságosan szűk, továbbá nem világos, hol húzódik a fordítás és az adaptáció közötti határ. Véleménye szerint az újságírók által végzett szerkesztői, újraalkotási munka tökéletesen megfelel a fordítás tágabban vett értelmezésének, ráadásul nem is mondható újszerűnek a világtörténelemben: a 18/19. században ugyanis bevett gyakorlatnak számított a művek adaptálása, egész oldalak kihagyása a fordítás során.

A TERMIK és a MaTT 2015. évi őszi előadássorozata

(Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem,
2015/2016 őszi félév)

Gáspár Emese, Elek Dóra, Kállai Anna, Lajka Petra, Szőke Johanna

*E-mail: inspi.red@hotmail.com, kallaianna01@gmail.com,
petra_lajka@hotmail.com, szokejohanna7@gmail.com*

A TERMIK (a Károli Gáspár Református Egyetem Terminológiai Kutatócsoportja) és a MaTT (a Magyar Nyelv Terminológiai Tanácsa) 2015. évi őszi előadássorozatának a Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke biztosított helyet. A másodéves terminológia mesterszakos hallgatók és az érdeklődők péntek délutánonként az *Új irányzatok a terminológiában* című kurzus keretein belül hallgathattak terminológiai témájú előadásokat.

Az első előadást 2015. szeptember 18-án Sermann Eszter, a Szegedi Tudományegyetem munkatársa tartotta *A terminológiai szabványosítás mai gyakorlatairól* címmel. Sermann Eszter a terminológiai szabványosítás napjainkban zajló munkálatait mutatta be spanyolországi és magyar példákon keresztül. Elsőként a terminológiai szabványosítás rendszerét ismertette a hallgatósággal, melynek fő célja az egyértelműség biztosítása a szabványokban. Ezt a folyamatot nemzetközi, európai és nemzeti szinten a szabványosító szervezetek műszaki bizottságai végzik, Magyarországon a Magyar Szabványügyi Testület. Első lépésként definíciók megfogalmazásával rögzítik a fogalmakat, kijelölik a fogalmat reprezentáló preferált terminust, rögzítik az esetleges szinonimákat és kerülendő terminusokat, majd az adatokat terminológiai adatbázisokban teszik közzé.

Ezt követően a terminológiai szabványosítás műszaki vetületeit ismertette az előadó. Olyan nemzetközi szervezetek foglalkoznak vele, mint pl. az ISO (International Organization for Standardization – Nemzetközi Szabványügyi Szervezet) és az IEC (International Electrotechnical Commission – Nemzetközi Elektrotechnikai Bizottság). A terminológiai szabványok két fajtáját különböztetik meg: (1) műszaki szabványokhoz kapcsolódó terminológiai szabványok (önálló szabványfejezetek) és (2) terminológiai munkafolyamatokra vonatkozó szabványok.

Az elméleti bevezetés után, azért, hogy a hallgatósághoz közelebb hozza és kézzelfoghatóbbá tegye a témát, spanyolországi példákat hozott arról, hogy ott miként is zajlanak a terminológiai szabványosítás folyamatai. Spanyolországban a terminológia fejlesztése – a terminológiapolitika és a terminológiatervezés mellett – napjainkban fontos területnek számít. A terminológiafejlesztés a terminológiapolitika konkrét, gyakorlati, módszertani és stratégiai megvalósulása. A cél a spanyol mellett a többi társhivatalos nyelv, a baszk, a katalán és a galego fejlesztése, felzárkóztatása. Ennek érdekében különböző módszereket alkalmaz-

nak. Hét honlap is elérhető a négy nyelven, amely mind a terminológiai kutatások valamely területéhez kapcsolódik, köztük a TERMCAT, az AETER vagy a SCATERM.

Ezt követően a magyarországi terminológiai szabványosításról is megtudhattott pár érdekességet a hallgatóság. A Microsoft Magyarország Kft. esettanulmányán keresztül került bemutatásra a terminológiai szabványosítás az operációs rendszerek lokalizációs folyamatában. A lokalizáció során már megtörténik a terminológiai egyeztetés, majd a terminusok kiválasztása, ez utóbbinál a legfőbb szempont az aktuális nyelvhasználat. Ennek eredménye a Microsoft Style Guide és a Microsoft Language Portal. Az előadást az érdeklődő hallgatók kérdései és egy kisebb kerekasztal-beszélgetés zárta le.

A második előadásra 2015. október 2-án került sor. Novák Barnabás, a Pécsi Tudományegyetem doktorandusza *Az (alkotmány)jogi terminológia vizsgálata, napjaink főbb európai jogterminológiai adatbázisainak bemutatása* című előadásának fő tárgya a TERMDAT terminológiai adatbázis volt.

Az előadás során megtudtuk, hogy a svájci jogi-közigazgatási terminológiai adatbank alapjait 1987-ben fektették le, azaz jelentős múlttal rendelkező projektről van szó, amelyet mind a mai napig rendszeresen frissítenek és használnak, sőt, nemrégiben számottevő, felhasználóbarát újításokat is végrehajtottak rajta. A TERMDAT számos tanulsággal szolgálhat hazai terminológiai adatbázisok létrehozására – létrejöttének körülményeit, típusát, felépítésének adatmezőit az előadó részletesen ismertette.

Novák Barnabás elmondása alapján a hivatalos szövegek mennyiségének rohamos növekedésével, a fordítási és terminológiai munkafolyamatok felgyorsulásával, a munkaeszközök fejlődésével, továbbá a kommunikációs igények mielőbbi kielégítésnek szükségletével az elmúlt években a svájci Szövetségi Kancellária Nyelvi Osztályai komoly fejlődésen estek át. A Svájci Államszövetség négy hivatalos nyelven való kommunikáció, továbbá az állampolgárok anyanyelvhez való jogának biztosítása egyfelől komoly terhet, másfelől kiemelt szerepet eredményezett a Nyelvi Osztályok számára. Az intézményi és közigazgatási dokumentumok fordításán és terminológiai tisztázásán túl az osztályok komoly szerepet töltenek be az állam négy hivatalos nyelven zajló politikai és törvényalkotási folyamatban is.

Elmondta továbbá, hogy a Terminológiai Szekció számára a folyamatos képzés és konzultációs lehetőség biztosítása kiemelt jelentőséggel bír a szakismeretek rendszerezése, rögzítése és közzététele szempontjából. A TERMDAT adatbázis pontosságra törekvő tartalma és a folyamatos fejlesztés érdekében kulcstényező az oktatásba és képzésbe történő befektetés.

Előadásának összegzéseként megállapította, hogy a TERMDAT terminológiai adatbank kitűnő mintája az alkalmazott nyelvészet, ezen belül a terminológia mint diszciplína, és más tudományok együttműködési formáinak és lehetőségeinek illusztrálására. Az államilag finanszírozott, külön, önálló intézményként, szakmailag független, magas színvonalú *Terminológiai Szekció* munkafolyamata, információs hálózata és a szakemberek terminológiai munkába való bevonásának koncepciója remek példa lehet a hazai projektek számára is.

A harmadik előadásra 2015. október 9-én került sor, ezt Kis Balázs, a Kilgray Translation Technologies munkatársa tartotta *Számítógépes termino-*

lógiakezelés a gyakorlatban címmel. Az előadás témája a számítógépes fordítás a gyakorlatban, emellett a fordító és a terminológus munkája közötti különbségek vizsgálata volt. A terminológus hallgatók számára ez igen hasznos téma, hiszen állandóan szembesülnek azzal a problémával, hogy nehéz eldönteni, mi a különbség a kétféle képzettségű kollégák munkája között. Valójában kétféle, egymástól különböző, más szemléletről, megközelítésről van szó. Emellett gyakran teszik fel a terminológus hallgatóknak azt a kérdést, hogy „nem veszik-e el a fordítók munkáját?”.

Az előadás ezekre a nagyon aktuális kérdésekre kereste a választ, alternatívát adva a terminológus hallgatóknak, hogyan kezeljék a hasonló kérdéseket. A terminológia és a fordítás folyamatában kulturális és mentális különbségek is kimutathatók. A terminológia egy vertikális tudomány, ezzel szemben a fordítás horizontális. Azaz a terminológia először a tudással foglalkozik, ahhoz rendeli a fogalmat és ahhoz egy megnevezést. Tehát a terminológia vertikális teljességre törekszik. Ezzel szemben a fordításnál nem a tudással, hanem a fogalommal találkozunk először, és arra kell visszavezetni a forrásnyelvi megnevezést. A fordítónak arra van szüksége, hogy fordítás közben egyből rendelkezésre álljon a keresett szó, nem várható el, hogy a metaadatokat is megkeresse a terminusokhoz. Kis Balázs kihangsúlyozta, hogy a terminológiaépítésnél az együttműködés és a kommunikáció nagyon fontos. A terminusok felkutatására, az adatbázis részletes kitöltésére, és a terminusok jóváhagyására kell egy külön szakember. A fordító ugyanis mindig végez valamilyen módosítást a terminológiai adatbázison, és valakinek utána rendbe kell tennie a fordítói memóriát. Hiszen a fordítási eszközök a fordító keze alá kell, hogy dolgozzanak, nem azért vannak, hogy megnehezítsék a fordítási folyamatot. Ebből is jól látszik, hogy a terminológus és a fordító kiegészíti egymást, nem pedig elveszik egymás munkáját. A számítógépes fordításban nagyon jól tudnak együttműködni, más és más részét végzik a fordítási folyamatnak. A terminológus segíti a fordítás folyamatát azzal, hogy előkészíti a megfelelő terminológiát, és elérhetővé teszi azt. Emellett figyeli az újonnan bevitt terminusokat, míg a fordító a konkrét fordítást végzi, felhasználva a terminológus által előkészített és karbantartott terminológiát.

Az előadás azzal zárult, hogy megtudtuk, hogy a fordító és a terminológus nem ugyanazt a munkakört látja el. Ahogy az előadásból is kiderült, eltérő szemlélet van a két tudományág között, és eltérő feladatok várnak a fordítókra és a terminológusokra például egy fordítóirodán belül. A fordító és a terminológus együttműködéséből gyorsabb, több és jobb minőségű fordítások születnek. A hallgatóságban voltak terminológusok és fordítók is, így az előadás segített jobban megérteni az eltéréseket a fordítás és a terminológia között, és felmerülő kérdéseire is választ kaphatott a hallgatóság.

A negyedik előadásra 2015. november 6-án került sor, amelyet Tamás Dóra Mária, az ELTE adjunktusa tartott *A gazdasági terminológia vizsgálata és jellemzői* címmel.

Az előadó elsőként összefoglalta a gazdasági terminológiával kapcsolatos kutatási eredményeit. Tamás Dóra 2004-től az ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Programjában vett részt, melyet gazdasági, jogi és szakfordítói tanul-

mányok és tapasztalatok előztek meg, majd szótárvizsgálatokat végzett, a gazdasági szaknyelvet és terminológiát, majd terminológiai adatbázisokat vizsgált.

Mint elmondta, a gazdasági szaknyelv terminológiai szempontú vizsgálata során szét kell választani a szaknyelvkutatást a terminológiai kutatástól, mert míg az előbbi inkább a szakszókincsre koncentrál, az utóbbi során a terminológia elméleti és módszertani vizsgálatait alkalmazva kell a kutatást végezni. A szaknyelvkutatás a szaknyelvet (szakszókincset) nyelvészeti rendszerező elvek szerint, míg a terminológia a wüsteri alapelvekre építve, mint egy fogalmi rendszer nyelvi reprezentációját vizsgálja. A gazdasági szaknyelv terminológiai kutatása során közgazdászok-kutatók publikációit, lexikonokat, szaknyelvi kutatók írásait használta fel. A leírás és osztályozás során azzal szembesült, hogy ritka az általános jellemzőket leíró definíció, nem egységes a fogalomhasználat, a nagyszámú ágazatnak köszönhetően különbözik a szaknyelvhasználat. Habár a főbb terminológiai jellemzők leírása megtörtént, a vizsgálat nem tekinthető lezártnak, ami leginkább a gazdaság természetének köszönhető. Mivel a gazdaság leginkább társadalmi jellegű, értelmezhető rendszerként, interdiszciplináris, folyamatosan változó, összetett, és a racionalitás fontos szerepet tölt be benne. A gazdasági szaknyelv terminológiai vizsgálata során az ún. *top down* és *bottom up*, azaz egy felülről lefelé és lentől felfelé haladó megközelítési módot ötvöztött. A gazdaság és gazdasági szaknyelv terminológiai jellemzőinek vizsgálata többféle módszerrel történt, többek között gazdasági szótárak formai és tartalmi értékelését, elektronikus szótárak, esettanulmányok és a terminusok harmonizációjának vizsgálatát igényelte. A kutatás érdekessége, járulékos eredménye, hogy az oktatásban hasznosítható tudást hozott felszínre, melyet akár gazdasági jogi-szakmai vitákban is hasznosíthatnak.

2015. november 13-án került sor Gaál Péter előadására, aki a Pécsi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola doktorandusza, és *Az online szótárak tipizálása és jellemzői* címmel tartott előadást.

Az előadást az alapvető terminusok tisztázásával kezdte, ezek a következők: e-lexikográfia, elektronikus szótár, elektronikus szótár-tipológia, online szótár. Az e-lexikográfia kapcsán elmondta, hogy ma már szinte a lexikográfia szinonimájának tekinthetjük, azonban jó lenne elkerülni a két lexikográfia egymás mellett létezését (a másik a papíralapú lexikográfia). Az elektronikus szótárról megállapította, hogy ezen elsődlegesen elektronikus adatok strukturált, emberközpontú gyűjteményeit értjük. Elmondása szerint a szótártipológia definíciója alkalmazható az elektronikus szótárra is. A szótártipológia definícióját pedig a következőképpen határozta meg: szótárak és más referenciaművek osztályozása, amely formális és tartalmi jellemzőkön alapszik.

Ezt követően az előadó ismertette az online szótár fő jellemzőit. Eszerint az online szótár fő komponensei a következők: lexikográfiai adatbázis, szótároldal, keresőmotor (ha ezek közül egy hiányzik, akkor nem igazi online szótár). Elmondása szerint a jövő szótárainak szerkesztőgárdája a következőképpen kellene, hogy kinézzen: (fő)lexikográfus, adatbázis-kezelő, szakember, tartalomért felelős szakember, marketinges.

Összegzésképpen elmondta, hogy a 21. században a sokasodó nyelvi kihívások generálta problémák megoldásához modern, könnyen hozzáférhető, jó

minőségű szótárakra van szükség, erre jelentenek megoldást az online szótárak. Sokszor az okoz problémát, hogy nehéz eldönteni, melyek az igazán jó online szótárak. Veszélyt jelent az is, hogy a felhasználók gyakran univerzális keresőmotorokat (pl. Google) használnak szótárak helyett. Megoldásként azt javasolja, hogy a lexikográfus szakemberek által összeállított szempontsorok, ajánlások álljanak a laikusok rendelkezésére. Nehézséget jelent az is, hogy az online szótárak folyamatosan fejlődnek, változnak a technikai fejlődéssel párhuzamosan, ezért elmondása szerint nehéz „lépést tartani” a piaccal és a technikai fejlődéssel.

A 2010-es évek derekára az online szótárak fejlettsége eljutott arra a szintre, hogy legyen szó bármilyen nyelvű, méretű, típusú szótárról, új szótárakat kiadni már csak és kizárólag elektronikus (online) formában érdemes. Ennek oka a feldolgozott információ minősége, mennyisége, az információhoz való hatékony és gyors hozzáférés szükségessége, és a fajlagos előállítási költségek.

Az *Új irányzatok a terminológiában* című előadássorozat keretein belül megtartott utolsó előadásra 2015. november 20-án került sor. Az előadás keretében Robert Kerner, a Northwest Energy Efficiency Alliance (NEEA) munkatársa tartott beszámolót angol nyelven *Documentation and Document Management* (Dokumentáció és dokumentum-menedzsment) címmel.

Az előadás során az előadó sokéves gyakorlata alapján különböző gyártó és szolgáltató cégek, pl. egy Think Tank cég által alkalmazott dokumentáció- és adatkezelési folyamatok rendszerébe nyerhettünk bepillantást, a kivetítés szemléletesen, számos ábrával segítette a megértést. Az előadó először meghatározta a legfontosabb alapfogalmakat: a dokumentáció fogalmát, ismertette a dokumentumok lehetséges típusait, majd kitért a dokumentum-menedzsment legfontosabb fogalmaira és folyamatának aspektusaira. Ezek közül az egyik maga a felhasználó: a kellően magas színvonalú dokumentumkezeléshez szükséges alaposan ismerni annak célközönségét, tisztában kell lenni előzetes ismereteikkel és kompetenciáikkal, valamint azzal, hogy milyen típusú információra van szükségük, milyen céllal használják majd fel azt. Az ismeretek másik meghatározó eleme a metaadatok kérdésköre – a jól használható dokumentáció kulcsa az ellenőrizhetőség és a minél gyorsabb visszakereshetőség, ennek pedig nélkülözhetetlen része az, hogy mindent a lehető legpontosabban jegyezzünk fel az adatfeltöltés körülményeivel kapcsolatosan.

Az előadás végén élénk eszmecsere bontakozott ki a résztvevők között a dokumentáció fontosságáról és szükségességéről, kisebb állófogadással összekötve; a zárórendezvény méltó lezárásává vált a féléves előadássorozatnak.

FT 21 – Fordítástudomány ma és holnap

(Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem,
2015/16 őszi félév)

Zachar Viktor

E-mail: zacharviktor@gmail.com

2015 szeptemberében immár a második tanévébe lépett az *FT 21 – Fordítástudomány ma és holnap* című előadássorozat az ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszékén, amely az első félévben újabb négy előadással folytatódott. A nyitó előadást, egyben a sorozat kilencedik előadását Bakti Mária, a Szegedi Tudományegyetem főiskolai docense, a Fordítástudományi Doktori Program 2011-ben végzett hallgatója tartotta „Szinkrontolmácsolás és explicitáció” címmel. Az elején külön-külön ismertette a címben szereplő két fogalmat, majd az explicitáció különböző típusait és a szinkrontolmácsolás körülményeit. Ez utóbbi kapcsán kitért a *linearity constraint* jelenségére, amelynek lényege abban rejlik, hogy a tolmács befejezetlen inputtal kényszerül dolgozni, hiszen nem látja előre a mondat végét.

Az előadás második részében az előadó azt a kérdést járta körül, hogy az explicitálás stratégia-e, a fordítási folyamat velejárója, vagy esetleg *ad hoc* döntések következménye. Ezzel kapcsolatban szakirodalmi példákat is felvonultatott, és ütköztette a különböző kutatók felfogását: Shlesinger vizsgálatai alapján talán a folyamat kísérőjelensége lehet az explicitáció, Gumul szerint inkább tudatalatti dologról van szó, semmint stratégiáról, Ishikawa pedig a jelenséggel összefüggésben kognitív explicitációról beszél, amely egyfajta nyers, lektorálatlan, nem végleges változata a szövegnek.

Bakti Mária az előadás utolsó nagy blokkjában két saját, kis mintán elvégzett, angol–magyar irányú kutatásának eredményeit ismertette a szép számú hallgatósággal, rávilágítva arra, milyen nehézségekbe ütközik a nagyobb mintás kutatások lebonyolítása. Az elsőben arra kereste a választ hat kísérleti személy bevonásával, hogy milyen formában jelenik meg az explicitáció a professzionális nyelvi közvetítőknél és a tolmács hallgatóknál (Bakti 2013). A másodikban pedig négy végzős hallgató bevonásával azt, hogyan jelenik meg az explicitáció a szinkrontolmácsolásban és hogyan fordított szövegekben.

Az elvégzett vizsgálatok eredményei alapján a leggyakrabban alkalmazott műveletnek a tolmácsolás esetében a főneves szerkezetek ígés szerkezetté történő átalakítása bizonyult, majd ezt követte – egyező számban – az ismétlés, valamint az egy forrásnyelvi elem átalakítása több célnyelvi elemmé. A fordítás esetében a leggyakoribb művelet ezzel szemben a konkretizálás lett, ezt követte a főneves szerkezetek átalakítása, végül pedig a több célnyelvi elem alkalmazása

egy forrásnyelvi elem helyett. Előadása végén röviden felvázolta a kutatások lehetséges további irányát is.

A félév második előadása Bozsik Gyöngyvér, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem oktatójának nevéhez fűződik, aki fellépése óta sikeresen védte meg doktori disszertációját a Fordítástudományi Doktori Programban. Előadásában, amely az „Operafordítás – lehetetlen küldetés?” címet viselte, mindenképp előttről próbálta meg tisztázni, mi is az opera. A kérdés ugyanis meglehetősen egyszerűnek tűnik, de számos kérdést felvet, hiszen multiszemiotikus és multimodális műfajról beszélhetünk, azaz négy különböző csatornán megjelenő több jelrendszerről.

Ezzel összefüggésben a lendületes prezentáció következő részében az előadó részletesen foglalkozott azzal az örök dilemmával, hogy vajon a zene vagy a szöveg a fontosabb. Több neves művész ezzel kapcsolatos álláspontját ismertette a hallgatósággal: így például Mozart – első saját operájának bukásából is okulva – azt vallotta, hogy a jó zene és a jó szöveggönyv csak együtt képes maradandót alkotni, Wagner sosem engedte ki egyik nagy területet sem a kezéből, Soltinak pedig karmesterként is fontos volt, hogy az énekes értse a szöveget, amelyet énekel.

Az anyanyelven éneklés pro és kontra érveinek ütköztetését követően Bozsik Gyöngyvér részletesen beszélt még az operafordítás különböző típusairól. Az énekelhető fordítás készítése esetében rendkívül nehéz feladatot jelent, hogy egyeznie kell a szótagszámmal, és össze kell hangolni a szavak hangsúlyát a zenei hangsúllyal. Figyelembe kell venni továbbá, hogy bizonyos hangokat nehéz énekelve kiejteni (pl. a *h* hangnál az énekes könnyen kifogyhat a levegőtől), csakúgy, mint az egymást követő két azonos hangzót (pl. „csak *kettő*”), illetve egyes magánhangzókat (felismerhetően), elsősorban az énekesnek már – a hangfajától függően – magasnak számító fekvésben. A feliratok készítésénél pedig megfigyelhető, hogy azokat sokszor leegyszerűsítik, ennek ellenére figyelembe kell venniük a zenei jellemzőket, hogy ne alakuljon ki ellentmondás a képi világ, a zene és a felirat között.

A sorozat harmadik előadását Farkasné Puklus Márta, a Fordítástudományi Doktori Program hallgatója prezentálta „Nyelv és jog – miskolci kutatások” címen. Az elején – néhány nemzetközi szakirodalmi példa felvillantása mellett – azt ismertette a hallgatósággal, hogy a jog léte feltételezi a nyelvet, és hogy fokozatosan kezdődtek meg a nyelvészetben és a jogban az ezzel kapcsolatos vizsgálatok. Előbb az írott nyelvet kezdték kutatni (tárgyalóterem, kisebbségek nyelvhasználata), majd a szóbeli megnyilatkozásokat (nyelvhasználat, nyelvi szituáció), az ezredfordulón pedig megjelent egy új speciális részterület, az úgynevezett igazságügyi nyelvészet.

Magyarországon eleinte kizárólag szaknyelvi kutatások folytak (Nagy Ferenc, Karcsay Sándor), melyek során a jogi nyelvet elemezték különböző szinteken (morfológia, lexika, szintaxis), illetve a nyelvi rétegek alapján. A rendszerváltozás után kezdték vizsgálni a jogi nyelvhasználatot. Az előadó által részletesen bemutatott, a kétezres évek elején útjára indított miskolci interdiszciplináris kutatások, amelyek Szabó Miklós nevéhez fűződnek, az első empirikus vizsgálatoknak nevezhetők ezen a téren Magyarországon.

A projekt keretében büntetőeljárások nyelvhasználatát vizsgálták, azt, hogy a résztvevők laikus nyelvi kódja az eljárás során hogyan változik jogi nyelvi kóddá. Rendőrségi hangfelvételek (14 óra) mellett bírósági felvételek (4 óra) is készültek, majd a transzkripciót és vizsgálatot követően a kutatók megpróbálták következtetéseket levonni a vizsgálati anyagból. Ilyenek voltak, hogy a laikusok tájékoztatáshoz való joga jelentősen csorbult az aszimmetrikus kommunikációs helyzetben, hogy hátrányosan hatott, ha nem értették, mi hangzik el pontosan, és hogy komoly szükség volna az igazságügyi nyelvészet fejlesztésére.

A vizsgálódások folytatására, így például a megértést nehezítő nyelvhasználat további részletes elemzésére 2014-ben nyílt lehetőség immár szélesebb, Miskolc határain túlnyúló körben. Az immár informatikusokkal kiegészülő kutatások keretében a rendszeres találkozók, megbeszélések mellett előkészületben van egy honlap, amely a tervek szerint tartalmazná a rögzített jogi témájú hangfelvételeket elemzés céljára, és a közeljövőben elindulna egy kimondottan a jogi nyelvvel foglalkozó szakmai folyóirat is a kutatási eredmények publikálása érdekében. Ehhez a kutatási projekthez csatlakozott az előadó, Farkasné Puklus Márta külső kutatóként, hogy betekintést nyerjen a kutatócsoport munkájába, és saját kutatási témájával, a bírósági tolmácsolással kapcsolatban hasznos ismeretekre tegyen szert.

Az őszi félév záró előadását – amely egyúttal a legnépesebb hallgatóságot is vonzotta – Fóris Ágota, a Fordítástudományi Doktori Program egyik állandó oktatója és doktori témavezetője, egyben a Károli Gáspár Református Egyetem tanszékvezető egyetemi docense tartotta. „Terminológiai szótárak és adatbázisok a fordítás szolgálatában” című előadásában elsősorban a fordítás, illetve fordítástudomány és a terminológia kapcsolataira, valamint a terminológiai adatbázisok rövid bemutatására helyezte a hangsúlyt. Ennek során először tisztázta a „terminus” szó definícióját, amely egy morfológiailag heterogén, minden esetben fogalmat jelölő nyelvi egység. Ez ugyan jelentégségységként kezelhető, de ortográfiailag nem feltétlenül egy szóról van szó (Fóris 2005).

Ezután kitért a terminológus szerepére a fordítási piacon, akinek az az egyik feladata, hogy közvetítsen a nyelvtechnológus és a fordító között. A fordító korábban jellemző „egyeduralma” egyrésztől megszűnt a piacon, másrésztől bővült a feladatköre, többek között terminológiai, szerkesztési feladatokkal. Előfordul, hogy a fordító terminológusi munkát végez, de a fordítástámogató eszközök nyújtotta segítségnek köszönhetően terminológusok is fordíthatnak. Maga a terminológusi munka egyébként a fordítási munkafolyamat során az előkészítési és ellenőrzési szakaszra jellemző. Ennek kapcsán az előadó felhívta a figyelmet arra: ha egy piaci szereplőnek nincs terminológiai adatbázisa, akkor ott lehetetlen dolog a minőségellenőrzés, hiszen nincs mihez viszonyítani a terminológiát. Mindez egyébként Magyarországon az elmúlt néhány év fejleménye, tudniillik korábban nem létezett a terminológus munkakör, ahogyan a terminológus-szakképzés sem.

A terminológiai adatbázisokkal kapcsolatban Fóris Ágota kiemelte: ezek a fordítóknak időt, a fordítóirodáknak pedig pénzt takarítanak meg hosszú távon, de – főként eleinte – mindkét területen rengeteg befektetést igényelnek. Emiatt azonban nem szabad feladni ezt a minőség szempontjából fontos mun-

kát, illetve nem szabad lemondani sem róla. Az adatbázisok építéséhez a terminológusok jellemzően eredeti szakszövegeket, vagyis hiteles forrásokat használnak fel. Tevékenységük fordítói szempontból azért kiemelten fontos, mert lehetőséget ad a nyelvi közvetítőnek az adott szakterület vagy szöveg kulcsszavainak összegyűjtésére, tárolására, visszakeresésére.

Ezután az előadó néhány jellemző fordítói kérdést tárgyalt, amelyek megfogalmazódnak a terminológiai munkával kapcsolatban: így például azt, hogyan különíthető el a szakszó a köznyelvi szótól, honnan lehet tudni, melyik egység kötött és melyik szabadon fordítható, vagy éppen, hogy mikor indokolt egy teljesen új terminus bevezetése.

Előadása végén Fóris Ágota röviden kitért a *DictionELI* elnevezésű kezdeményezésre (Fóris, B. Papp és Sermann 2015), amely a szegedi „szuperlézer” projekt kapcsán jött létre. Ennek célja az volt, hogy egy adatbázis épüljön és kiadásra kerüljön egy kétnyelvű szótár az atto- és femtoszekundumos lézerek szakterületén. A TAMOP támogatásával és megfelelő szakmai ellenőrzéssel zajló terminológiai projekt alapját mintegy 130 000 szövegszó képezi angol–magyar nyelvpárban.

Irodalom

- Bakti M. 2013. Explicitáció és szinkrontolmácsolás. In: Klaudy K. (szerk.): *Fordítás és tolmácsolás a harmadik évezred elején*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 65–75.
- Fóris Á. 2005. *Hat terminológia lecke. (Lexikográfia és terminológia kézikönyvek 1.)* Pécs: Lexikográfia Kiadó.
- Fóris Á., B. Papp E., Sermann E. (szerk.) 2015. *DictionELI. Lézerterminológiai szótár*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem. <http://dictioneli.stepp.hu> (elektronikus)

Horváth Ildikó

Bevezetés a tolmácsolás pszichológiájába

(Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 2015. 183 pp.)

Barta Péter

E-mail: barta.peter@btk.elte.hu

„Teringettét!” – mondja Jourdain úr Molière *Úrhatnám polgárában*. „Negyven esztendeje beszélek prózában, de azt se tudtam, mi az!”¹ Ugyanígy járhat a tolmács a hangidentitásával. Merthogy szükségszerűen van hangidentitása, csak esetleg nem tud róla. Sőt, a helyzet bonyolultabb: több hangidentitást is cserélgethet öntudatlanul. Hangilag át-átvedlik. Furcsa jelenség, ugye? Lehet a fonetika és a prozódia nézőpontjából szemlélni, de a pszichológiából is. Ez utóbbit ritkán teszik, mert kevés mű foglalkozik behatóan a tolmácsolás pszichológiájával. A jelen könyv éppen ezt a hiányt pótolja. A hangon kívül a tolmácsolás sok más releváns és érdekes vonását is elemzi a pszichológia nézőpontjából.

A szerző, Horváth Ildikó a József Attila Tudományegyetemen angol és francia szakos középiskolai tanári oklevelet szerzett, majd az Eötvös Loránd Tudományegyetemen társadalomtudományi szakfordító és tolmács, valamint európai uniós konferenciatolmács képesítést. A témája az autonóm tanulás és tolmácsképzés, habilitációs előadásáénak pedig a tolmácsolás és kétnyelvűség. Párhuzamosan dolgozik tolmácsként és fordítóként, valamint tanít konzekutív és szinkrontolmácsolást mesterszakon és posztgraduális képzéseken az ELTE Bölcsészettudományi Karának Fordító- és Tolmácsképző Tanszékén, amelynek 2013-ban vezetője lett.

Rátérve a könyvre: az ELTE könyvkiadója, az ELTE Eötvös Kiadó gondozásában jelent meg, és alapvetően azt vizsgálja, hogy a tolmácsolás különböző tényezői hogyan befolyásolják a tolmácsolás közbeni teljesítményt. Ennek a vizsgálatnak az eredményei a tolmácsolás jobb megismeréséhez vezetnek, ami egyaránt gazdagítja elméleti tudásunkat, és javítja a tolmácsolás minőségét.

A mű egyik jellegzetessége, hogy a szerző szervesen összekapcsolja a tolmácsolás elméletét és gyakorlatát. Teheti, mert mindkét területen szerzett ismereteket hallgatóként, valamint sok-sok éve oktatóként, kutatóként és gyakorló tolmácsként. Széles körű a könyv elkészítéséhez felhasznált írások bibliográfiája is: egyrészt felöleli az utóbbi három évtizedet, másrészt az angol és magyar nyelvű írásokon kívül feldolgoz néhány francia, német és spanyol nyelvű forrást is.

További jellegzetesség az átláthatóság (pl. nem akadunk fenn fölösleges rövidítések, jeleken) és az ezzel összefüggő következetes vonalvezetés: a hat fejezet egymáshoz képest is, és az anyag a fejezeteken belül is az egyszerűtől a bonyolult felé halad. Mivel a szerző meghatározza a szükséges fogalmakat, azok is tudják követni a gondolatmenetet, akiknek hiányosak az ismeretei. A fe-

jezetek felépítése azonos: áttekintik a vonatkozó kutatásokat, értékelik őket, összekötik az elméletet a gyakorlattal, végül további kutatási irányt jelölnek meg. A követhetőséget a rövid alfejezetekre történő, szükség szerinti bontás is sikeresen szolgálja. A fejezetek a következő témákat tárgyalják.

Az első fejezet a tolmácsok kommunikációs viselkedését vizsgálja. Ehhez kiindulópontul leírja az emberi kommunikációt, és így jut el a tolmácsok mint hivatásos kommunikátorok szerepéhez.

A második fejezet a tolmács beszédviselkedésével foglalkozik. A beszéd jellemzése után számba veszi a folyamatos beszéd, a hangminőség, a hangképzés és a légzés jellemzőit. A tolmácsok beszédviselkedése kapcsán kiemeli hangképzésüket, prozódiai jellemzőiket és hangidentitásukat.

A harmadik fejezet a tolmácsok nyelvi viselkedését tárgyalja. Megpróbálja lokalizálni a nyelvért felelős területet, majd összefoglalja az ismereteket a mentális lexikonról. A fejezet szintén tárgyalja a kétnyelvűséget. Felveti, hogy a tolmácsokat hivatásos kétnyelvű személynek tekintsük. Magával a kétnyelvűséggel külön alfejezet foglalkozik, de sajnos csak két oldalban. Indokolt lenne bővebben tárgyalni. Szerencsére a szerző más, gyakorlatibb kérdések tanulmányozásakor vissza-visszatér a kétnyelvűségre, és a hivatásos kétnyelvűség elemzését további kutatási irányként jelöli meg.

A különösen érdekes negyedik fejezet a kreativitás és a tolmácsolás kapcsolatát veszi szemügyre. A kreativitás különböző megközelítéseinek áttekintése után arról olvashatunk, hogy a kreativitás nemcsak a műfordítást, vagy tágabban a fordítást jellemzi, hanem a tolmácsolást is. A kreativitás vizsgálható az eredmény, a folyamatok és a viselkedés szempontjából. A szakirodalmon kívül a szerző saját kérdőíves felmérésére is támaszkodhat ebben. Bemutatja azokat a területeket, ahol tetten érhetjük a kreativitást (felkészülés, jegyzetelés, stílus stb.).²

Az ötödik fejezet a tolmácsok viselkedésének és stresszkezelésének kapcsolatát elemzi. Ebben a fejezetben többször is előfordul a nagyon is indokolt, mégsem közkeletű összehasonlítás a sport (különösen a veszélyes sportok és az élsport) és a tolmácsolás között; az összehasonlítás nemcsak a stresszkezelés területén állja meg a helyét. A sport, pontosabban a sportpszichológia a kiindulópont a tolmácsok stresszének tanulmányozásakor. Néhány példa az itt tárgyalt témák közül: a stressz leküzdése, a stressz távtolmácsolás esetén, a tolmácsok mint stresszkereső személyiségek, az önfegyelem és az önismeret a megfelelő stressz-szint megtalálásához. Korábbi kutatásból³ merítve emlékeztet rá: a tolmácsvégzettségűek alkalmaznak tudatosan stresszkezelő technikát.

A hatodik fejezet a tág témának megfelelően a leghosszabb is. A kognitív rugalmasságnak a tolmácsolásban betöltött szerepét boncolgatja. Az információfeldolgozás olyan kognitív folyamataival és feladataival foglalkozik, mint a memóriefolyamatok (ez önmagában több vastos kötet tárgya lehetne), a figyelem, az anticipáció, valamint a tolmácsolás közbeni megértés és értelemkeresés. Ami pedig a fejezetben említett legfurcsább kifejezést, a még a szakmabelieket is elgondolkodtató „fül–száj ívhosszat” illeti, tessék csak nyugodtan találgatni, mit takar:

a/ áltudományos kutatás tárgya; meg szeretnék állapítani, jellemzők-e közös antropometriai adatok az együttműködő (tehát tolmácsnak alkalmasabb) egyénekre;

b/ a tolmács lemaradása az előadóhoz képest;

c/ az arcberendezése mennyire segítheti a tolmácsot a bejövő információ pontos hallásának és az output ugyancsak pontos artikulációjának kombinálásában.

Mielőtt megkeresnék a megoldást, még egy-két megjegyzés. A kötetet 13 illusztráció színesíti (fogalmazzunk így, habár fekete-fehérek). Szerencsés lett volna további illusztrációkkal (nemcsak ábrákkal: képekkel, akár egy-egy történettel) oldani a komoly szöveget.

Hogy kinek ajánljuk olvasmányul? A kötet nagyon hasznos azoknak, akik a tolmács szakmát választják, és nem saját maguk akarják „feltalálni” a gyakorlatból és kutatásból már leszűrt következtetéseket, pl. a stresszkezelés módjáról, hanem szívesen magukévá teszik a tolmácselődeik és a kutatók tudását. A belbecsén kívül bizonyára az is növeli a könyv népszerűségét, hogy ingyenesen letölthető az ELTE Reader honlapról (<http://www.eltereader.hu/kiadvanyok/bevezetes-a-tolmacsolas-pszichologijaba/>). A digitális változatban könnyebb keresni, így tanuláshoz (adott terminus előfordulásainak kikereséséhez) is praktikus a használata (a papíralapú változatban azonban egy tárgymutató a témák logikus elrendezése ellenére sem ártott volna). A laikus érdeklődők is sok érdekességre akadnak benne, de az akár évtizedek óta tolmácsoló kollégáknak is segít jobban megismerni magukat, jó és rossz szokásaikat, valamint a tolmácsstanároknak is támogatás a hallgatók problémáinak megismerésében. Egyaránt használható tankönyvként és kézikönyvként.

Jegyzetek

¹ Molière: *Az úrhatnám polgár*. II. felvonás, 4. jelenet; fordította: Mészöly Dezső.

² A tolmács kreativitására jó (de korántsem jellemző!) példaként idekívánkozik a következő vicc:

A rendőrök tetten érnek egy rablót. Az őrszobán tolmács segítségével hallgatják ki.

Rendőr:

– Hová rejtette az elrabolt ékszereket?

Tolmács:

– Hová rejtette az elrabolt ékszereket?

Rabló:

– Nem mondom meg.

Tolmács:

– Nem mondom meg.

Rendőr (pisztolyt ránt):

– Ha nem vallja be, itt helyben agyonlövöm.

Tolmács:

– Ha nem vallja be, itt helyben agyonlövöm.

Rabló (megijed):

– Inkább elárlulom! A templomkert végében ástam el a legnagyobb fa mellé.

Tolmács:

– Azt mondja, nem fél a haláltól.

³ Boronkay-Roe Zsuzsa: *A tolmácsolás és a stressz*. Elhangzott: A magyar fordítók és tolmácsok napja, 2006. március 24. (ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központ, Budapest, 2006. március 23–24.)

FORDÍTÁSTUDOMÁNY

*Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés
elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből*

(ISSN 1419 7480)

(megjelenik évente két alkalommal – tavasszal és ősszel –
1 példány ára: 2000 Ft)

Főszerkesztő:

KLAUDY KINGA

E-mail: klaudy.kinga@btk.elte.hu

A **FORDÍTÁSTUDOMÁNY** magyar nyelvű, lektorált tudományos folyóirat, amelyet az ELTE BTK Fordító- és Tolmacsképző Tanszéke indított 1999-ben. A folyóirat évente kétszer jelenik meg, alcíme: *Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből*.

A **FORDÍTÁSTUDOMÁNY** célja, hogy **magyar nyelvű** szakmai fórumot teremtsen egy dinamikusan fejlődő, új interdiszciplináris tudományos kutatási terület művelői számára. A folyóirat a fordítástudományt a lehető legtágabban értelmezi. Helyet kap benne a fordítói és tolmácsolási gyakorlat bármely válfajának rendszerező és elméleti megközelítése. Az **általános fordításelméleti** tanulmányokon kívül nagy teret szentel a **leíró** fordításkutatásnak, a **párhuzamos korpuszokon** alapuló **empirikus** vizsgálatoknak, a fordítás és tolmácsolás **oktatásának**. Rendszeresen közöl műhelytanulmányokat, fordításkritikát. Figyelemmel kíséri a fordítástudományi, valamint a fordítástudományhoz kapcsolódó publikációkat, ezekről hosszabb elemző kritikákat közöl a **Recenziók** rovatban, és rövidebb ismertetéseket a **Szemle** rovatban.

A folyóirat érdeklődésre tarthat számot a fordítás és tolmácsolás elméleti kérdéseivel foglalkozó szakemberek, tudományos kutatók, gyakorló fordítók és tolmácsok, irodalmárok és nyelvészek, fordító- és tolmácsképzésben részt vevő tanárok és diákok, nyelvi konzulensek és nyelvpolitikai szakértők, kiadók és szerkesztők, szótárkészítők és korpusz-építők körében.

A kéziratokat kérjük elektronikus és nyomtatott formában az alábbi címre küldeni: Klaudy Kinga, főszerkesztő, ELTE BTK FTT, 1088 Budapest, Múzeum krt. 4., F épület I. emelet 9–11. E-mail: klaudy.kinga@btk.elte.hu.

A cikkhez kérünk 150 szavas angol és magyar kivonatot csatolni, öt-öt kulcsszóval. A beérkezett cikkeket először a szerkesztőbizottság bírálja el abból a szempontból, hogy illeszkednek-e a folyóirat profiljába. Ezután következik a névtelen lektorálási folyamat, amelyben a lektorok elfogadásra, átdolgozásra vagy elutasításra javasolhatják a kéziratot.

A korábbi évfolyamok tartalomjegyzéke és a közelmúltban megjelent folyóiratszámok teljes anyaga megtalálható az FTT honlapján: www.elteftt.hu. Korlátozott számban a folyóirat régi számai is megrendelhetők. Könyvtárak számára az esetleg hiányzó korábbi számokat lehetőség szerint pótoljuk.

Megrendelés, előfizetés: Papp Sándorné, ELTE BTK FTT, 1088 Budapest, Múzeum krt. 4., F épület I. emelet 3–4. Tel.: 4116500/5894. E-mail: papp.sandorne@btk.elte.hu.

Gabriela Saldanha és Sharon O'Brien

Research Methodologies in Translation Studies

(New York: Routledge, 2014. 277 pp. ISBN: 978 1 909485 00 6)

Robin Edina

E-mail: robin.edina@gmail.com

A világ egyik legszínvonalasabb bölcsészet- és társadalomtudományi könyveket megjelentető kiadója, a Routledge gondozásában látott napvilágot 2014-ben Gabriela Saldanha és Sharon O'Brien legfrissebb módszertani könyve, a *Research Methodologies in Translation Studies*, amely a fordítástudományi kutatásokhoz nyújt rendkívül részletes és áttekinthető ismereteket. Gabriela Saldanha a Birminghami Egyetem oktatója, fordításelméletet, kutatásmódszertant és fordítástechnológiát tanít, illetve a *Translation Studies Abstracts* és a *Routledge Encyclopedia of Translation Studies* 2009-ben megjelent, átdolgozott kiadásának társszerkesztője, és részt vesz az *InTRAlinea* szerkesztőbizottságának munkájában is. Sharon O'Brien hasonlóképpen fordítástechnológiát, software adaptációt, fordításelméletet és kutatásmódszertant oktat a Dublini Egyetemen, valamint társszerkesztője a *St. Jerome Translation Practices Explained* című fordítástudományi könyvsorozatának is.

A *Research Methodologies in Translation Studies* kifejezetten fordításkutatóknak szól, kimerítően ismerteti a különféle empirikus kutatások legfőbb tudnivalóit, jellemzőit. Az első, bevezető fejezet és a második fejezetben olvasható, kulcsfontosságú elméleti gondolatok után a könyv négy további főbb fejezetre tagolódik, empirikus elemzési módszerek szerint, attól függően, hogy a szóban forgó kutatás a fordítás eredményének, folyamatának, résztvevőinek vagy kontextusának vizsgálatát tűzi-e ki célul. Az utolsó fejezet a kapott adatok, eredmények feldolgozásának és ismertetésének lehetőségeit mutatja be.

A könyvben való tájékozódást világos és könnyen áttekinthető tartalomjegyzék segíti. A kötet végén a huszonöt oldalas irodalomjegyzék arról tanúsodik, hogy a szerzők valóban átfogó, a fordítástudományi kutatások minden lehetséges területére és kérdéskörére kiterjedő kézikönyv megalkotására törekedtek. A hivatkozott művek között az elméleti és fordítással kapcsolatos kutatásmódszertani cikkek és könyvek mellett több empirikus vizsgálaton alapuló tanulmány is megtalálható, így az érdeklődő konkrét példák alapján még inkább elmélyülhet az egyes témákban. Végezetül a kötet hátuljában részletes, betűrendbe szedett tárgymutató segít az olvasónak a további eligazodásban.

A szerzők az első fejezetben néhány általános, bevezető gondolatot osztanak meg az olvasóval, ismertetik könyvük célközönségét, a témát és szükségszerű korlátait. Fő céljuk egy olyan módszertani mű megírása volt, amely egyetlen

publikációban foglalja össze a különféle tudományágakból származó módszereket, azt is bemutatva, hogyan lehetséges gyümölcsöző módon kombinálni őket – kifejezetten a fordítási szöveg tanulmányozására. Mindehhez felsorakoztatják az utóbbi évek legfrissebb módszertani eredményeit, fejleményeit, olyan kutatásokhoz próbálva meg segítséget nyújtani, amelyek nemcsak a felszínen vizsgálódnak, hanem mélyreható elemzéseket kívánnak végezni.

Saldanha és O'Brien fontosnak tartja kiemelni, hogy sohasem a módszertan határozza meg, vagy éppenséggel az adatok forrása, vajon egy bizonyos kutatás eredmény-, folyamat-, résztvevő- vagy kontextusközpontú-e, hanem a kutatás mindenkorai célja, tehát a kutatónak kell tudatosan megválasztania a céljának megfelelő módszertant, nem pedig fordítva. A szerzők továbbá azt is érdemesnek vélik észben tartani, hogy a kutató a fordításnak bármely aspektusára próbál is összpontosítani, valójában lehetetlen teljes mértékben kizárni a többit a képből; elkerülhetetlen az átfedés.

A második fejezet a fordításkutatás alapelveiről, elméleti kérdéseiről, etikájáról szól. Minden kutatás elméleti feltételezésekkel kezdődik, például arról, miből is áll a tudomány, hogyan szerezzük a tudásunkat. A kutatás módszerének kiválasztása egyrészt éppen ezektől a feltételezésektől, másrészt a kutatási kérdésektől, illetve hipotézisektől függ. A kiválasztott módszer sikere szoros összefüggésben áll azzal, mennyire illik a módszer a megfogalmazott kérdéshez, valamint a vizsgálat tulajdonképpeni céljához. Mindez a kutatás megbízhatóságát és érvényességét érinti, amelyek minden empirikus kutatás alapkövéül szolgálnak. Ezeknek az alapvető fontosságú elméleti kérdéseknek a megértése rendkívül fontos a kutatók számára, bármilyen módszertant választanak is, ezért látták lényegesnek a szerzők, hogy még az egyes módszertani megközelítések részletes bemutatása előtt tisztázzák a fontos elméleti pontokat. A kutatási kérdések és hipotézisek megfogalmazása, a kutatások egyes típusainak bemutatása, a minőség megtárgyalása mellett szó esik az általános etikai kérdésekről és kihívásokról is.

A harmadik fejezet bemutatja, hogyan használhatók a kritikai diskurzuselemzés és a korpusznyelvészet eszközei a fordított szövegek vizsgálatára, beleértve a tolmácsolt szövegek transzkripcióit is. A szerzők mindkét szöveggözpontú tudományos megközelítést alternatív, illetve egymást kiegészítő empirikus módszerként mutatják be – vagyis külön és egymással kombinálva is alkalmazhatók. Gondosan ügyelnek rá, hogy világosan megkülönböztessék az egyes módszerek mögött rejlő elméleteket, erősségeiket és gyengeségeiket, illetve a hozzájuk tartozó eszközöket, míg a nyelvészeti kutatások általános elveit mindkét módszertanra értik. Szó esik a fordítások minőségével kapcsolatos kutatásokról is, hiszen az efféle vizsgáldások elsősorban szintén szöveggözpontúak.

A következő, negyedik fejezet a folyamatközpontú kutatásokat tárgyalja. A szerzők először is áttekintik, mely pontokra összpontosultak mostanáig az empirikus vizsgáldások a fordítási folyamatok kutatásában. Részletesen bemutatják a kutatás megtervezésének lépéseit, az adatok gyűjtésének és elemzésének módját, azután négy külön módszerre koncentrálnak: szóbeli beszámoló, bilentyűléütések naplója, képernyőörögzítés és szemmozgáskövetés.

Az ötödik fejezet már a fordítási folyamat résztvevőire összpontosít, tehát magukra a fordítókra, oktatókra, diákokra, megbízókra és ügynökökre. Az olvasó ebben a fejezetben a kvantitatív és a kvalitatív módszerekkel is megismerkedhet a résztvevő-orientált kutatások kapcsán. A fejezet két fő részre oszlik; az első a kérdőíves felmérésekkel és a belőlük nyert kvantitatív adatok feldolgozásával foglalkozik, nem feledkezve meg az adatok szignifikancia próbáiról sem, bemutatja azok használatát és sajátosságait. A második részben az interjúkról és a fókuszcsoportokról olvashatunk, és megismerkedhetünk a kvalitatív módszerekkel.

A hatodik fejezet a fordítás külső – politikai, gazdasági, társadalmi és ideológiai – tényezőit vizsgáló kutatásokat tárgyalja. Ezek a tényezők befolyásolják a fordítókat munkájuk végzése közben, ezek a körülmények, amelyek között a fordítások születnek, sőt idetartozik az is, hogy milyen hatással vannak a fordított szövegek a célnyelvi kultúrára. A kutatás tárgya ebben az esetben sokkal tágabb, sokkal szélesebb körű, mint a korábbi fejezetekben, így hát a kutató egész sor módszer közül választhat a vizsgálatok során. A szerzők az esettanulmányt választották bemutatásra, saját bevallásuk szerint két ok miatt: először is, mivel igen rugalmas megközelítést jelent, gazdag lehetőségeket kínálva az adatgyűjtésre, ugyanakkor a fordítások tanulmányozása során a kutatók gyakran olyan vizsgálatokra is használják az esettanulmány elnevezést, amelyek figyelmen kívül hagyják ennek a sajátos kutatási módszernek a jellemzőit és feltételeit. Érdeemesnek tartják tehát tiszta vizet önteni a pohárba, pontosan körülhatárolni az esettanulmányok típusait és sajátosságait, részletesen bemutatva az adatgyűjtés módszereit, és az eredmények elemzésének lehetőségeit is.

Végül a befejező, hetedik fejezet a kutatási folyamat rendszerint utolsó szakaszához nyújt segítséget, vagyis a vizsgálat eredményeinek összefoglalásához. A kutatás eredményeit több módon, formában is be lehet mutatni, konferencián előadott prezentációktól kezdve a doktori értekezésekig, ám a könyv szerzői az írásbeli kutatói beszámolókra kívántak összpontosítani. Mivel az eredmények bemutatásának kérdései, tudnivalói tulajdonképpen az összes fejezetet, az összes módszertant érintik, ebben a fejezetben általános megközelítésben és az egyes módszerekre vonatkoztatva is szó esik róluk.

A könyvben a szerzők négy részre osztva tárgyalják a fordítástudományi kutatásokat és azok módszertanát, annak függvényében, mire irányul éppen a kutató megfigyelése: a fordítási tevékenység (1) eredményére, (2) folyamatára, (3) résztvevőire vagy (4) kontextusára. Ez a csoportosítás rendkívül logikus és észszerű, sőt némiképpen James Holmes gondolatait idézi, aki a fordítás eredménye, folyamata, valamint funkciója szerint osztotta kategóriákra a leíró fordítástudomány kutatási területeit. Saldanha és O'Brien felosztása ezért a Holmes-féle modell kiegészítésének is tekinthető, nemcsak a gyakorlatban nyújtva eligazodást a különféle módszerek között, hanem a fordítástudomány elméletét is gazdagítva.

Habár a szerzők nem csupán elhivatott fordításkutatók, hanem többek között egyetemi diákok részére is írták könyvüket, valójában elsősorban nem tapasztalatlan újoncnak szóló, könnyed bevezető olvasmányról van szó; a *Research Methodologies in Translation Studies* sokkal magasabb szintű, sokrétűbb

áttekintést nyújt, mint amire az alapképzésben részt vevő diákoknak szükségük lehet. A doktori képzésben, illetve a fokozatszerzés utáni kutatómunkához azonban kiválóan használható kézikönyvet tart kezében az olvasó, amely komoly segítséget nyújt, hogy a kutatás minél pontosabb legyen, és megfeleljen a fordítástudomány elvárásainak, magas tudományos színvonalának.

A szerzők nem kifejezetten a kutatómódszertan oktatásához használatos tankönyvnek szánták ezt a művet (a bevezető fejezetben sem említik a tanárokat a célközönség között), így hiányoznak belőle az egyes fejezetekhez fűződő pedagógiai gyakorlatok, kérdések. A doktori képzés kutatószemináriumaihoz azonban a már megjelent tanulmányok elemzése és kritikai értékelése mellett értékes kiegészítésként, elméleti alapként szolgálhat. Minden egyes kutatási módszer bemutatását a szerzők empirikus tanulmányok példáival illusztrálják, közelebb hozva a gyakorlatot az elmélethez. Különösen hasznos lehet ebből a szempontból – az egyes kutatási módszerek bemutatása mellett – a harmadik fejezet korpuszkutatásról, korpuszépítésről szóló része, hiszen Magyarországon a korpuszkutatás még gyermekcipőben jár. A könyv részletes leírása azonban kiindulópontot nyújthat egy magyar fordítási korpusz felépítéséhez és későbbi tudományos elemzéséhez.

Ugyanígy rendkívül hasznos a fordításkutató számára az egyes kutatási módszerekhez kapcsolódó statisztikai szignifikancia vizsgálatok bemutatása és használati útmutatója. Ha a fordításkutató tudományos alaposságra törekszik, elvárható tőle, hogy kvantitatív vizsgálati eredményeit szignifikancia próbáknak is alávesse, ám a fordítások elemzésével foglalkozó bölcész nem feltétlenül járta a statisztika rejtelmeiben – többek között ebben nyújthat fontos segítséget a *Research Methodologies in Translation Studies*.

Összefoglalásként elmondható, hogy Gabriela Saldanha és Sharon O'Brien fordított szövegek vizsgálatát célzó kutatómódszertani kézikönyvét haszonnal forgathatják tanárok és kutatók egyaránt, legyenek akár kezdők a területen, akik már meglévő kutatási módszerekkel kapcsolatban kívánnak áttekintést kapni, vagy akár tapasztalt kutatók, akik új módszereket keresnek további vizsgálódásaikhoz. A *Research Methodologies in Translation Studies* tehát eligazodást nyújt a fordítástudományi kutatások különféle válfajainak sűrűjében, bemutatja a kihívásokat, amelyekkel a fordításkutatóknak szembe kell nézniük az empirikus vizsgálatok megtervezése és elvégzése során, sőt hatékony megoldásokat is kínál a felmerülő gondokra, hogy a fordítástudomány minél értékesebb eredményekkel gazdagodjon. Szilárd, megbízható alapot nyújthat bármilyen fordítástudományi értekezés módszertani felépítéséhez.

Roberto A. Valdeón

Translation and the Spanish Empire in the Americas

(Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company,
2014. 284 pp. ISBN 9789027258533)

Dankó Szilvia

E-mail: szilvia0607@gmail.com

Roberto Valdeón, az Universidad de Oviedo professzora könyvében a fordítás szerepét és szereplőit tekinti át a spanyolok amerikai gyarmatbirodalmában. Az előszóban csakúgy, mint a könyv hátulján olvasható a könyv két kiinduló pontja. Az egyik Doña Marina alakja, aki Amerika megerősöztetésének, valamint saját népének, a mexikóiak elárulásának a metaforájává vált. A másik a spanyol fekete legenda elterjedése Bartolomé de las Casas műve, a *Brevísima relación de la destrucción de las Indias* (1552), Amerika elpusztításának rövid története más nyelvekre történt fordításainak következményeként. Valdeón az előszó további részében röviden ismerteti a következő hat fejezet tartalmát, és köszönetet mond a 4 évig tartó munkában segítséget nyújtó kollégáinak, valamint a University of Massachusetts, Amherst Translation Centerének.

A könyv első fejezete a gyarmatosításról, a birodalomépítésről és a gyarmatosítók közti versengésről szól. Valdeón több, főként angolszász szerző munkáját idézve igyekszik párhuzamot vonni a spanyol, illetve a brit, francia és egyéb európai nemzetek gyarmatosító politikája között. Mindezek alapja Bartolomé de las Casas beszámolója a Karibi-térségben tapasztalt spanyol mészárlásokról, a hódítás bűneinek bemutatása azon céllal, hogy Fülöp herceg, a jövődöbéli spanyol király a hódítók túlkapásait megfékezze, és egyben védelmet nyújtson az indiánoknak. Las Casas, az első emberi jogvédő írását hamarosan lefordították angolra, hollandra és franciára. Minden nemzet igyekezett a szöveget vallási és politikai céljai szerint alakítani. A francia jezsuiták éppúgy, mint az angol protestánsok felhasználták érdekeik érvényesítésére. Ebben egységes volt a spanyolok elítélése, avagy a spanyol fekete legenda megteremtése, és saját alternatív, felsőbbrendű gyarmatrendszerük víziójának megfogalmazása.

A spanyolok rossz imázsát kihasználták az angolszász gyarmatosítók. Megmosolyogtató Seed (1995) érvelése, mely szerint a brit gyarmatosítás előmozdítóit nem a földfoglalás vezérelte az újvilágba, hanem – kertszerető férfiúk lévén – újabb kertek létrehozása. Több angolszász szerző – Carman (2006), Phillips és Phillips (1991), Murray (1994) – helytálló nézete szerint Amerika felfedezésének értékelésekor figyelembe kell venni Európa megosztott politikai, társadalmi és vallási helyzetét. A mórok kiűzése nyomán fellendülő kereszties szellemiség, később a reformáció terjedésének megállítása a spanyolokat a ka-

tolikus hit védelmére ösztönözte akár fegyveres eszközökkel: a térítés jegyében, haszonszerzés céljából, más népek leigázásával.

Az expanzió kulcsfontosságú részét képezte a nyelvi hegemonia megteremtése Spanyolországban, csakúgy mint Angliában és más európai országokban. A spanyol történelemben az 1492-es év szimbolizálja a vallás, a birodalom és a nyelv összefonódását. Visszafoglalták az Ibériai-félszigetet az araboktól, Kolumbusz elérte Amerika partjait, és kiadták az első spanyol nyelvtankönyvet, Antonio Nebrija, a Salamancai Egyetem professzorának munkáját. Lehetővé vált, hogy a kasztíliai nyelv átvegye a latin szerepét, és a spanyol birodalom nyelvévé váljon. A spanyol nyelv szerepének részletes tárgyalására a harmadik fejezetben kerül majd sor.

Az első fejezet utolsó részében a szerző a spanyolelles szemlélet, a spanyol fekete legenda továbbélését fejtegeti. Las Casas *Brevisimáját* nemcsak a 16–17. században, hanem az 1898-as spanyol–amerikai háború során is előszedték mint spanyolelles ideológiai érvet. Napjainkban az Egyesült Államok múzeumaiban csakúgy, mint a British Museumban sokszor elfogult angol egy nyelvű, vagy angol és spanyol nyelven eltérő információ található a kiállítási tájékoztató paneleken.

A második fejezetben folytatódik a történelemóra: a hódítókat az idegen nyelvi közvetítés, a fordítás és tolmácsolás aspektusából vizsgálja meg Valdeón. Számos kutatásra hivatkozva tekinti át a kezdeteket. Bizonyos, hogy Kolumbusz már első útja előtt számolt a több nyelven történő kommunikációval. Két-két tolmácsot vitt magával a felfedezőútra, de azok nyelvtudása nem bizonyult hasznosnak. Kolumbusz a felfedezett területeket a spanyol korona számára birtokba vette, és európai mintára spanyol helységnevek után nevezte el. Fontos párhuzam, hogy az angolszászok ugyanígy jártak el, az észak-amerikai helységnevek ezt bizonyítják. A helyiekkel való kommunikációhoz tolmácsokra volt szükség. Kolumbusz gyerekeket rabolt el, akiket Spanyolországba magukkal vittek és tolmácsnak képezték őket. Az elrabolt fiúkat megkeresztelték, keresztény nevet kaptak. Tudásuk korlátozott maradt, változó sikerrel azonosultak az új valósággal. Sorsuk a kulturális és nyelvi összeütközés és összeolvadás kettőségében zajlott.

Fél évszázaddal később a nyelvi közvetítők a Karibi-térségben hivatalos státuszt kaptak. A folyamatot jelzi, hogy megnevezésük nem volt egységes. Használták az egykori frank eredetű *faraute* szót, melynek egyik jelentése tolmács. A korabeli szövegekben használatos volt a *lengua*, vagyis nyelv mindkét értelemben: mint testrész, és mint kommunikációs eszközrendszer. Közép-Amerikában használták a *nahuatlato* kifejezést, ami a nahuatl nyelv szakértőjét, szintén tolmácsot jelentett. Végül kialakult a hivatalos szabályzatokban használatos *intérprete* szó.

A következő alfejezet kitér a spanyol hódítás nyelvi és törvényes tartószlopának, a *Requerimientónak* az ismertetésére. A hódítók birtokjogának kinyilatkoztatása azon kételyeket volt hivatott eloszlatni, melyek kétségbe vonták az európaiak jogát Amerika meghódítására. A *Requerimiento* igazolta a hitetetlenek elleni háborút, és követelte a spanyol királynak való behódolást. Felolvasása 1513 után kötelező volt minden konkvisztádor számára. A pecsétes spanyol irat

továbbá felszólította az indiánokat, hogy fogadják el a kereszténységet, ellenkező esetben büntetésre számíthatnak. Ez a kinyilatkoztatás elég elképesztő lehetett annak idején az indiánok számára. Különösen úgy, hogy sok esetben le sem fordították helyi nyelvre.

Ezután elérkezünk a tolmácsok szerepének tárgyalásához földrajzi felosztás szerint először Közép-Amerikában, aztán az Andokban. Közép-Amerikában Hernán Cortést két tolmács segítette. Az egyik Jerónimo de Aguilar egykori spanyol hajótörött volt, aki a Yucatán-félszigeten egy maja főember szolgálatában töltött több évet, így a helyi szokásokat jól ismerte. A másik tolmács Doña Marina, avagy Malinche, egy megtért nahuatl nő. Cortés ágyasából vált Cortés tolmácsává, feleségévé, gyermekeinek anyjává. Doña Marina tudományos megítélése meglehetősen negatív, mert egyes vélekedések szerint saját népét árulta el.

A Cortés és Moctezuma azték uralkodó közti találkozó a könyv egyik legérdekesebb része. A tolmácsolás áttételesen négy nyelv között folyt. A nahuatl nyelvnek volt köznyelvi és diplomáciai (*tecpillahtolli*) változata. Ez utóbbit csak az elit beszélte. Moctezuma behódolásnak ható monológja épp ellenkezőleg, saját uralkodói jogainak kinyilatkoztatása lehetett. Az azték birodalom bukása, Tenochtitlan lerombolása nem a nyelvi közvetítés sikertelenségén múlt. Mexikó meghódítása után Cortés V. Károly spanyol királynak írt levelében a történeteket saját érdekei szerint a győztes szemszögéből írta át. Moctezuma beszédének története nem ért véget a spanyol verzióval. A 16. században egy walesi pap írt egy bizonyos Madoc walesi hercegről, aki a 12. században eljutott Mexikó partjáig. A pap szerint Moctezuma Madocról beszélt a korábbi istenség említésekor. Bár a történet teljesen alaptalan, az angol birodalmi érdekeket alkalomadtán ez a verzió jól szolgálta.

Peru leigázása során a tolmácsolás szerepe kevesebb figyelmet kapott. Mivel férfiügy maradt, nem vált az erőszak metaforájává. Francisco Pizarro kevésbé volt szerencsés a tolmácsokkal, mint Cortés. Két elrabolt indián fiúból lett tolmács Martinillo és Felipillo közvetítettek a spanyolok és az inkák között. A két fiú származása okán is versengett egymással. Martinillo, később Don Martín nemesi származású volt, de elsősorban szolgálatai elismeréseként kapott nemesi rangot.

Nem ismert, hogy ki tolmácsolt a végső konfrontációkor Atahualpának, az inkák uralkodójának. Atahualpa tudatában volt a nyelvi közvetítés kényszerének, a keresztény szimbólumokat, a katolikus hitet és az írás mibenlétét nem érthette. Bibliát adott kezébe, mondván, hogy ez Isten szava. A tolmács, vajon mit mondhatott? Írás, könyv az inka kultúrában nem létezett, ezért a legközelebbi fogalom a kép volt, és ha annak szava van, akkor tud beszélni. Mivel a könyv nem szólalt meg, Atahualpa a földre dobta. Ekkor a spanyolok megtámadták őt és embereit. Az inka birodalom is elbukott, talán a kommunikáción vagy annak hiányán.

Felipillo szerepe, megítésése negatív maradt, mert tolmácsstudását saját hasznára igyekezett fordítani. Valószínűleg elcsábította Atahualpa egyik feleségét, ezért segédkezett buzgón az inka uralkodó kiiktatásában. Később elnyerte büntetését etikátlan viselkedéséért.

A tolmácsok fizetség gyanánt rendszerint birtokot, *encomiendát*, gyakran nemesi vérből származó feleséget kaptak. Politikai befolyásra és földre tehet-

tek szert. Később az inspektorok látogatásai során alkalmazott nyelvi kisegítők pénzbeli fizetséget kaptak.

A harmadik fejezet a fordításról és a gyarmatok adminisztrációjának kiépítéséről szól. Az első alfejezet a spanyol nyelv oktatásával és a főbb nyelvek, *lenguas generales* helyzetével foglalkozik. A burgoszi törvények (1512–13) többek közt arra utasították a telepeseket (*encomenderos*), hogy az indiánokat kasztíliai nyelven tanítsák írni, olvasni. Az iskolarendszer megszervezése a misszionáriusok feladata volt. Az inka előkelők eleinte saját gyerekeik helyett vazallusaik gyerekeit küldték a kolostorokba. Ez az érdekvédő gyakorlat a visszájára sült el, hiszen a két nyelven tudók hamarosan azok fölé kerekedtek, akik nem tudtak a hódítók nyelvén. A nyelvtudás a gyarmati társadalom rétegződésében is fontos szerepet játszott, és elengedhetetlen előnyt jelentett a földek megvédésénél a spanyol hódítókkal szemben.

A 16–17. század folyamán a spanyol nyelv tanulása nem volt átütő siker sem Közép-Amerikában, sem az Andok térségében. A helyi vezetők mellé spanyol *tutorokat*, tolmácsokat neveztek ki nyelvi segítőként. A felfedezések előtt Közép-Amerikában a nahuatl, az Andokban a kecsua nyelv szolgált *lingua franca*ként. Ezen nyelvek ismerete engedett betekintést a bennszülöttek életébe, és biztosított hatalmat felettük makro- és mikroszinten. A 16. század folyamán a misszionáriusok a hatékonyabb térítés jegyében igyekeztek a helyi nyelveket megtanulni, és leírni azokat. A dialektusok és nyelvek nagy száma azonban kényszerűvé tette a nyelvi homogenizációt csakúgy, mint a főbb nyelvek standardizációját.

1551-ben V. Károly megalapította a Mexikói és Limai Egyetemet, ahol az európaiak leszármazottai, a kreolok és a meszticek folytattak tanulmányokat a fő nyelveken. Ezek az egyetemeken hosszabb-rövidebb ideig voltak nahuatl, otomi, latin, kecsua, aymara tanszékek a spanyol mellett. Fontos volt a tolmácsok megbízhatósága az állam számára az adminisztráció és igazságszolgáltatás megszervezésében, az egyház szempontjából a hitélet gyakorlásában. A kiadott törvények betartása sokszor nem volt hiánytalan. Erről tanúskodnak ugyanazon törvény ismételt kiadásai néhány év elteltével (*recopilación de las leyes*), és azok fordításai helyi nyelveken.

Külön alfejezet szól az egykori statisztikák előfutárának számító kérdőívekről (*relaciones*). Az alkirályoknak az új területek hatékony irányításához információra volt szükségük. 1530 és 1812 között 30 alkalommal gyűjtöttek adatokat kérdőívekkel. Ezek a felmérések nemcsak a hatalomgyakorlást segítették népszénelgi és gazdasági adatszolgáltatással, hanem a szokások, az útviszonyok, az időjárás viszonyok stb. lejegyzésével számos értékes információt nyújtottak.

Spanyolországban is folyt hasonló statisztikai adatgyűjtés. Az anyaország gyakorlatát tükrözték a gyarmatok: Közép- és Észak-Amerikában az adatgyűjtések, azaz *relaciones*, és az ún. *visitas*, vagyis inspektorok látogatásai az Andok területén. Az inka kommunikáció érdekes formája a kipu, avagy csomóírás, zsinórírás. Az események rögzítésére szolgáló csomóírást az inka társadalom megbecsült tagjai, a kipukamajok végezték. Ők tudták olvasni az adatokat a kipuk mintázatából. Több korabeli tolmács-fordító beszámol ezekről. A termés mennyiségétől kezdve a törzsi legendáig minden fontos információt a kipuk tároltak.

A gyarmati rendszer működtetéséhez fordításra volt szükség, a szabályozás és törvénykezés nyelvi közvetítéssel, hivatalnokok, jegyzők és írnokok segítségével vált lehetségessé. A korai birtokrendszert (*encomienda*) a 16. század végén felváltotta az áttelepítések rendszere (*reducciones*), amikor az őslakosokat a birodalom különböző részeire irányították Floridától Közép-Amerikán át Peruig. Az áttelepítést Észak-Amerikában az angol hódítók is alkalmazták. A tulajdon és a haszonszerzés volt a társadalomszervezés vezérlő elve. Az őshonos nyelvek végrendeletekben, egyéb jogi aktusokban sokáig az „ellenállás” részét képezték, egészen a hispanizáció újbóli fellendüléséig a 17. század végén.

A negyedik fejezetben Valdeón az egyház szemszögéből tekintti át a fordítás szerepét az újvilágban. A spanyol korona érdekei nem mindig estek egybe az egyházzal. Habár az őslakosok megkeresztelése, a helyek és személyek keresztény elnevezése alapvető volt, a misszionáriusok, különösen a kolduló rendek gyakran felléptek a konkvisztátorokkal szemben az indiánok jogainak védelmében. Az indiánok megtérítéséhez szükség volt a helyi nyelvek ismeretére. Az egyházi rendek – ferencesek, bencések, jezsuiták és dominikánusok – az indiánok közül választottak ki ifjakat tolmácsnak. A kétirányú nyelvi közeledés kezdetben hibrid liturgiát eredményezett. Ezeket később betiltották, és csak a keresztény tanok hivatalos fordításait lehetett használni. A vallási szövegek fordításának egységesítése nemcsak Amerikában lett egyre fontosabb, hanem a reformáció és az ellenreformáció folytán eszközévé vált mind a katolikus, mind a protestáns egyház expanziójának úgy Európában, mint a gyarmatvilágban.

Az evangelizáció folyamán a tridenti zsinat fordulópontot jelentett a helyi nyelvek (vernakuláris) engedélyezésében Közép-Amerikában és az Andokban. A ellenzők óvtak a barbár rítusok, pl. bálványimádat továbbélésétől, és csak a spanyol és latin igehirdetést tartották megfelelőnek. A 17. század elején III. Fülöp uralma alatt a helyi nyelvek használatának eredménytelensége okán hirdették meg a hispanizációs politikát. Az iskolák spanyolt és eleinte latint is oktattak. Egyéb módszereket is használtak, pl. memoriterek, katekizmusokat, gyóntató kézikönyvek terjesztését. Az Andokban újrafordították a vallásos szövegeket, az imakönyveket. Közép-Amerikában nem volt ennyire világos a vallási stratégia. A huichol nyelv beszélőinek például sikerült megőrizniük nyelvüket a mai napig. A huicholok korlátozott nyelvtudása saját nyelvükön és spanyolul, valamint földrajzi elszigeteltségük szerencsésen megóvta nyelvüket és hagyományaikat. A kommunikáció alapjául szolgáló nahuatl nyelvet azonban a szerzetesek átformálták. Számos nahuatl szótárt, lexikont, nyelvtankönyvet írtak. A helyi nyelvek használatát befolyásolta, a fordított szövegek terjedését előmozdította, hogy kevés volt az európai misszionárius. A későbbiek folyamán, bár a spanyol korona ellenezte, egyre több mesztic pap felszentelésére került sor alapját képezve egy új, hibrid társadalomnak, emberi fajok, kultúrák és nyelvek keveredésének. Az angolszász területeken minden tekintetben sokkal kisebb mértékű keveredés volt jellemző.

A fordításhoz való hozzáállás változását a limai zsinatok szemléltetik. Három zsinatot tartottak 1551-ben, 1567-ben és 1582–83-ban. A latin és spanyol nyelvű bibliai szövegeket, a misék, az imák és énekek szövegét kecsua, aymara és puquina (ez a nyelv a 19. században kihalt) nyelvekre fordították. A térítés fő

eszköze a keresztény doktrína *Doctrina Christiana* című írás lett teljes és rövidített verzióban. Mivel a doktrína terjesztése csak néhány nyelven folyt, számos más nyelv és nyelvi dialektus véglegesen eltűnt. A nyelvi homogenizáció folytán az indiánokat egységesnek, egy nemzetből valónak kezdték tekinteni. A standardizált koloniális kecsua nyelv a cuzcói változat elterjedését eredményezte. A kecsua nyelv alapjait Domingo de Santo Tomás dominikánus szerzetes rakta le 1560-ban. Nézeteit az indiánok azonos jogairól, intellektuális képességeiről és nyelvük civilizáltságáról nem osztották az egyházi hatóságok, akik a keresztény fogalmak spanyol nyelvű használatához ragaszkodtak. Az angol misszionáriusok is az elnyomók fölényével folytattak hittérítést angol nyelven Észak-Amerikában és Ausztráliában.

Mindehhez a munkához nyomtatásra volt szükség. Antonio Ricardo olasz vállalkozó kapott jogot nyomda alapítására, a külföldiek hódításban való részvételét korlátozó spanyol intézkedések ellenére először Mexikóban, aztán az Andokban. A szövegek csak a korona képviselőinek vagy a jezsuitáknak a jóváhagyásával kerülhettek kiadásra. A vallási szövegek közül a listavezetők a gyóntatókönyvek lettek. Ezek a könyvek fémjelezték a fordítás erejét a meghódítottak lelkének birtoklásában.

Külön alfejezetben olvashatunk a gyóntatásról. A keresztény tanok egyik legfontosabbika, egyúttal az alávetett lakosság elnyomásának végső megnyilvánulása a gyónás volt. Ezt nyelvtudás nélkül nehéz volt kivitelezni. Az indiánok körében tapasztalt bűnök sora hosszú volt: bálvány-, és többistenimádat, szódómia, homoszexualitás, kannibalismus. Peter Sigal (2000) a maja társadalom szexualitásáról írt könyvében a bűnök között sorolja fel a házasságtörés és szódómia mellett a politikai korrupciót, a társadalmi egyenlőtlenségeket, az elhízást, az éhezést és a rituális illetlenségeket. Bármilyen bűnnek számíthatott, ami a szerzeteseknek nem tetszett.

A bálványimádat megszüntetését célozták az inspektorok látogatásai (*visitas*). A látogatások során tolmácsok, jegyzők, írnokok és más közszolgák segítettek a fordításnál. A kecsua tolmácsok mellett a jegyzők is kétnyelvűek voltak. Így igyekeztek biztosítani, hogy az elhangzott vallomások fordítását ne manipulálhassák a tolmácsok. A kettős ellenőrzés a tolmácsokba vetett bizalom hiányaként is értelmezhető.

A vallás kapcsán a szerző külön alfejezetet szentel a Mária-kultusznak. Részletesen ír a Guadalupei Szűzanya mítoszáról Mexikóban, és megemlíti azokat a Mária-szentélyeket, amelyek Közép-Amerikában és Peruban fennmaradtak.

Ahogy korábban olvashattuk, a hitet és a szóhasználatot egyfajta hibriditás jellemezte. Az *isten*, a *kereszt* és a *mise* szavak beemelése a helyi nyelvekbe komplexsége tette jelentésüket és konnotációjukat. A Szűzanya alakja megjelent számos formában, zászlókon és településnevekben. A helyiek nemcsak Jézus szülőanyját látták benne, hanem a Napistent, a Kukoricaistent, a Holdistennőt. Honduras bizonyos részein, ahol nem volt állandó papi jelenlét, a keresztény szokások az indiánok ősi tradícióival keveredve maradtak fenn.

Az ötödik fejezet és a hatodik fejezet a krónikákról és a krónikaírókról szól. A korabeli események lejegyzése az utókor számára a középkorban vált népszerű irodalmi, történeti műfajjá Spanyolországban, Angliában és Franciaország-

ban. Amerika meghódításáról számos spanyol beszámoló született, ezek fordításai közkézen forogtak Európa-szerte. A spanyol korona hivatalos krónikaíróját, Gonzalo Fernández de Oviedót V. Károly bízta meg a az új világ enciklopédikus lejegyzésével. A 16. században született útleírások, levelek és könyvek túlnyomó részét latinra fordították, majd angolra, olaszra, franciára, németre és hollandra. A korabeli olvasóknak nehéz lehetett felfogni azt a világot, más valóságot, amit a krónikák közvetíteni próbáltak. A történetek a fordítások során lexikai, grammatikai és fogalmi változásokon mentek keresztül. A hódításról szóló elbeszélések, akár spanyol felfedezők, misszionáriusok vagy mesztic jegyzők, tolmácsok, fordítók tollából származnak, kézzelfogható transzformáción estek át a fordítás során. Európa nemzetei saját céljuk, igényük szerint formálták át őket különbözőképpen. Nem beszélhetünk egységes európai identitásról, egységes vallásról, ahogy egységes indián nemzetről vagy identitásról sem. Ezek a történetek a reneszánsz korabeli Európában megragadták az emberek képzeletőerejét, felkeltették kíváncsiságukat és korabeli bestsellerekké váltak.

A szerző először a spanyol származású krónikásokat, köztük a nagy felfedezőket sorolja fel Észak- és Közép-Amerikában: Kolumbusz Kristófot, Bartolomé de las Casast, Hernán Cortést, Bernardino de Sahagúnt, Bernal Díaz del Castillót, Gonzalo Fernández de Oviedót, Francisco López de Gómarát, végül Florida kapcsán Cabeza de Vacát. Mindegyikük rövid életrajza után áttekintést kapunk főbb munkáikról. Valdeón részletesen leírja az adott művekről készült fordítások történetét időrendben. Castillo és Oviedo műveit csak a 19. század közepén fordították le más nyelvekre. Az Andok meghódításáról Pedro Pizzaro, a felfedező unokatestvére, Pedro Cieza, Juan de Betanzos és José de Acosta írt.

Cieza *Crónica del Perú* című művét viszonylag hamar lefordították olaszra, de franciára és németre nem. Valdeón a mű angol nyelvű fordításainak összevetésével mutatja be a fordítás evolúcióját, egyre objektívabbá válását: kezdi az 1709-ben készült fordítás kritikájával, majd jön az 1892-es, végül a huszadik századiak 1959-ből és 1998-ből.

Ezután következik hét korabeli szerző ismertetése. Köztük olvashatunk Francisco de Jerezről, Francisco Pizzaro titkáráról, aki jelent volt Atahualpa elfogásakor. 1534-ben jelent meg a könyve *Verdadera relación de la conquista del Perú*, Peru meghódításának igaz története címmel, melyet hamarosan számos nyelvre lefordítottak.

A krónikák elsődleges forrásai a korai modern történelemnek. A szövegek az európai nézőpontot tükrözik a fordítók és lektorok szűrőin keresztül. Szerencsére születtek leírások, könyvek a másik nézőpontból is. A könyv utolsó fejezete a bennszülött krónikásokat ismerteti. Közép-Amerikában Domingo Chimalpáhin, Fernando de Alva Ixtlilxóchitl, Diego Muñoz Camargo, az Andokban Titu Cusi Yupanqui, Felipe Guaman Poma de Ayala, Inca Garcilaso de la Vega életéről és műveiről olvashatunk. Szerepük fontos a spanyol nyelvű művek amerikai indián nyelvekre történő fordításában is. Próbálkoztak színdarabok adaptációjával, híres spanyol drámaírók műveinek részleges honosításával. A kétirányú folyamat bizonyítéka, hogy jó néhány szó, pl. tárgyak, növények, állatok indián elnevezése meghonosodott az európai nyelvekben.

A konklúzióban Valdeón összegzi az eddigieket: a fordítás szerepét a hódítás során, a hódító hatalmak egymás közötti diskurzusában, a fordítók (félre)kommunikációjában, a kor ellentmondásosságában és az ellenállásban. Ez utóbbi különösen fontos Latin-Amerika emancipációjakor. A fordítás útnak indította a gyarmati rendszer felbomlását is – a cenzúrával dacolva – az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatának (1789) és a felvilágosodás gondolatainak spanyol nyelvű fordításával.

Történészként igazi élvezettel olvastam Latin-Amerika történetének fordításszemponturnak feldolgozását. Az angolszász párhuzamok beemelése színesebbé és érdekesebbé teszi a könyvet. Némiképp érezni a szerző spanyol hazaszeretetét objektív szándéka mellett, ellenére. Sokszor jól jön némi történelmi tudás, mert személyek, helyek és dátumok tekintetében könnyen elveszítheti az olvasó a fonalat. Minduntalan sejthető, hogy ez a szerteágazó, összetett téma sokkal többet rejt, mint egy kötetnyi anyag. A szerző egyéb publikációinak és a témában jártas kutatótársak műveinek listája a 26 oldalas irodalomjegyzékben ezt támasztja alá. Bőven nyújt lehetőséget további könyvek elolvasásához, és újak megírásához számos tudományterületen.

Borgulya Istvánné Vető Ágnes Ágota

Kulturális távolságok – vállalatokon belül és országok közötti interakciókban

(Budapest: Typotex, 2014, 257 pp. ISBN: 978-963-279-819-6)

Rádi Éva

E-mail: radieva529@freemail.hu

Borgulya Istvánné Vető Ágnes Ágota a szervezeti, a vállalati, a vezetői, a kultúraközi kommunikáció és kooperáció, valamint a gazdasági és vállalati kultúra területeinek a hazai és a külföldi tudományos életben elismert, méltán számon tartott kutatója. A *Kulturális távolságok – vállalatokon belül és országok közötti interakciókban* című könyvével a kultúraközi és a nemzetközi kommunikáció tárgy-körében gazdagítja az olvasó ismereteit.

A szerző a témát jól körülhatárolt célkitűzések mentén fejti ki. Mindenekelőtt rendszerben kívánja láttatni a vállalatok kultúraközi és nemzetközi kommunikációját, és hangsúlyossá kívánja tenni, hogy a kultúraközi és a nemzetközi kommunikáció gyakorlati kezelésére önálló vállalati menedzsment-tevékenység, a nemzetközi vállalati kommunikációmenedzsment hivatott. Művével ösztönzőleg szándékozik hozzájárulni a nemzetközi vállalati kommunikációmenedzsment hazai kutatásához és a vállalati kommunikációs gyakorlat új feladatainak hatékonyabb megoldásához.

A szerző a multikulturális és a nemzetközi tevékenységet folytató vállalatok kultúraközi és nemzetközi kommunikációját gazdálkodástudományi, kommunikácótudományi és alkalmazott nyelvészeti nézőpontból vizsgálja. A mű egészét interdiszciplináris szemlélet jellemzi.

A szerkezetet tekintve a tájékozódást elősegítő *Ábrák jegyzéke*, *Táblázatok jegyzéke* és *Rövidítések jegyzéke* után az érdeklődést felkeltő *Előszó* és az előzetes áttekintést nyújtó *Bevezetés* nyitja meg a fejezetek sorát. Az első négy fejezet (1-4) az elméleti háttérrel biztosítja a gyakorlatorientált további három fejezet számára (5-7). A fejezeteket az *Irodalomjegyzék* és a *Függelék* követi. Ez utóbbi az idegen eredetű szakszavak és szakkifejezések értelmezésében nyújt segítséget, és itt tájékozódhat röviden az olvasó a könyvben idézett szerzői kutatásokról is.

Borgulya az első fejezet témáját (*A vállalat és a vállalati kommunikáció*) a vállalati szintér bemutatásával vezeti be. A vállalat fogalmát különböző megközelítésekben lehet értelmezni: tekinthető gazdasági, üzleti tevékenységet folytató szervezetnek, szakmaközösségnek, tudásközösségek együttesének, szociális és kultúrközösségnek, valamint kommunikációs közösségnek. A szerző a fenti értelmezések kifejtésével a vállalati kommunikációt különböző nézőpontból láttatja: a gazdasági tevékenységet folytató szervezet számára az ellentmondásmentes és költségtakarékos kommunikációnak van jelentősége, a szakmaközös-

ségek működésének pedig a közös szakismereten alapuló, egyedi vállalati kommunikáció az egyik feltétele. A fejezet a továbbiakban a vállalati kommunikáció mint tudományos diszciplína jelentéstartalmának változásáról és a vonatkozó kutatások kommunikációelméleti alapjairól és paradigmáiról nyújt áttekintést. Történeti vonatkozásban is megállapítható, hogy a vállalati kommunikációról alkotott tudományos és gyakorlati felfogás alakulását a vállalat értelmezésének változása is erőteljesen befolyásolta. Míg a klasszikus vállalatszemlélet szerint a kommunikáció tartalma szigorúan a feladathoz kötődik, addig az emberi tényezőre fókuszáló szemlélet a munkavállalót individuumnak tekinti, és az emberi kapcsolatok működtetését helyezi előtérbe. Az emberi erőforrás központú megközelítésben pedig mindezek mellett az innováció is kommunikációs tartalommal válik, a munkavállaló mentális képességeivel, gondolataival is hozzájárul a vállalat tevékenységéhez. A vállalati kommunikáció kutatása több perspektívából lehetséges. A rendszerelméleti megközelítés a kommunikációt rész- és alrendszerekre tagolja, eszerint a reklámot mint a piaci kommunikáció alrendszerét, a munkatársakkal folytatott kommunikációt a vállalati kommunikáció részrendszereként tarthatjuk számon. Ennek kapcsán hangsúlyozza Borgulya a multidimenzionális alapokon álló elmélet fontosságát, mert csak az képes a rész- és alrendszerek jellegzetes ismérveit megragadni.

A vállalati kommunikáció dimenziói című második fejezet gazdasági, szociológiai és kulturális aspektusból tárja fel a vállalati kommunikáció jellegzetességeit.

A gazdasági tevékenységet folytató szervezet kommunikációját jellemezve Borgulya ismerteti a vállalati kommunikáció típusait és területeit, nyomatékosítva, hogy a stakeholderok (a vállalat tevékenysége által érintett egyén vagy szervezet) alapján felállított modellt tartja a legadekvátabbnak. Felhívja a figyelmet az internetre is, amely a vállalati kommunikáció külső és belső színtereit összemosza. Az e-business révén egyetlen virtuális térben találkozik a vállalat, a fogyasztó és a többi partner. A vállalati kommunikáció funkciói vonatkozásában elmondható, hogy azok azonosíthatók a jakobsoni kommunikációs modell funkcióival, és a kommunikáció képessé tevő tulajdonsága révén továbbiakkal egészülnek ki (pl. értékteremtő funkció).

A vállalati szakmaközösség kommunikációs eszköze a szaknyelv. A szerző egy gyógyszergyár példáját alapul véve állapítja meg, hogy a vállalat komplex nyelvhasználatát nehéz leképezni, mert nem csupán egy szaknyelv, ti. a domináns szaknyelv használata jellemzi a kommunikációt. Egy gyógyszergyárban a vegyészek mellett többek között biológusok, marketingszakemberek is dolgoznak. Ezenkívül más speciális kódok (pl. grafikon) is fellelhetők a szaknyelvi elemek között. Borgulya jellegzetes ismérvként emeli ki a szakmai szövegek grammatikai és tartalmi implicitáson alapuló információtelítettségét, ennek jelentőségét. Míg az internet a vállalat külső és belső kommunikációja közötti elkülönülést szünteti meg, addig a szakmaközösségek implicitásra épülő kommunikációja éppen ez ellen hat. A szerző kitér a standardizálás, a szövegminimumra való törekvés és a stílusegyszerűsítés jelenségére is, és nem utolsósorban betekintést kapunk a szakmaspecifikus szövegműfajok világába.

A vállalati kultúra és a vállalati kommunikáció szoros kölcsönhatásban vannak egymással. A vállalati kultúra meghatározza a kommunikáció szokás- és

eszközrendszerét, a kommunikáció pedig sokat sejtet a vállalaton belüli viszonyokról. Mindezek alapján – állapítja meg a szerző – a kommunikációmenedzsment feladata az, hogy a vállalati részrendszerek közötti kommunikáció összehangolásával a vállalat kommunikációját konzisztens tevékenységgé formálja.

A kultúraközi kommunikáció című harmadik fejezet az elmúlt bő ötven év kultúraközi kommunikációkutatásának modelljeit rendszerezi. Borgulya a globális, a nemzetközi és a kultúraközi kommunikáció meghatározását követően a kultúra és a kommunikáció kapcsolatát vizsgálja: a kultúra összetevői (az életkérdésekről alkotott nézetek, a szociális konstruktumok, a tárgyi produktumok) és a kommunikációban betöltött szerepük kultúrközösségenként eltérőek lehetnek, s ezek komparatív vizsgálata elősegíti a kultúraközi interakció jelenségeinek megértését. A kérdés, hogy milyen kultúraismérvekre lehet következtetni a kommunikatív viselkedés alapján, illetve hogy hogyan befolyásolja a kultúra egy-egy összetevője a kultúrközösség kommunikációját? A kutatók a nyelv- és kommunikációtudomány, a pszichológia, a kulturális antropológia és a szociológia nézőpontjából adnak válaszokat. A kultúratudományi nyelvészet egyik területe, a „világkép-nyelvészet” nemcsak a közösség, hanem az egyén világszemléletének nyelvben való tükröződésével is foglalkozik. A fordítástudomány interkulturális megközelítésénél említi meg a szerző a „cultural translation” viszonylag új fogalmát, amely a gazdasági és politikai szövegek kulturális vonatkozásaira fókuszál, mintegy a fordításkutatás új csapásirányát kijelölve. A kulturális összehasonlító pszichológia egy adott kultúrközösség tagjainak lelki mintázatait elemzi kvalitatív vizsgálatok segítségével. Lényeges kérdések még az idővel való gazdálkodás, a személyközi tér kezelése, a verbális kommunikációban a kontextus. A kultúranantropológiai kutatások tárgyát képező kulturális orientációs mintáknak is fontos szerepük van. Az egyén a szocializálódása során sajátítja el e mintákat, s ezek befolyásolják észlelését, gondolkodását, viselkedését. A szociológiai értékutatók az egyes ember cselekvéseit vezérlő preferenciákra vonatkoznak. Végezetül a szerző a kultúraközi kommunikációval foglalkozó kutatások bemutatását a kulturális standardokra épülő irányzattal zárja.

A kultúraközi kommunikáció kutatása a menedzsment- és az üzleti tevékenység szolgálatában című negyedik fejezet a nemzetközi és kultúraközi menedzsment által ösztönzött, gazdasági indíttatású kutatásokat veszi számba. A vezetés számára fontos kérdés, hogy hogyan lehet számszerűsítve érzékelhetővé tenni a kulturális távolságot, illetve hogyan oldható fel a kulturális különbség. A kulturális távolság mérésére a kulturális távolság indexe szolgál, amelyet kultúradimenziók alapján lehet meghatározni. A kulturális dimenziók értékkonstrukciókra (pl. kis vs. nagy hatalmi távolság) épülnek. Borgulya több modell ismertetését követően kritikai gondolatokat is megfogalmaz a kvantitatív vizsgálatokra vonatkozóan. Meglátása szerint megbízhatóbb eredményeket lehet elérni a kvantitatív és a kvalitatív módszerek ötvözésével. A kulturális eltérések áthidalásának eszköze az interkulturális kompetencia és a kulturális intelligencia. A szerző hangsúlyozza, hogy a kompetenciák felmérésével és a kulturális intelligencia összetevőinek – motivációs, kognitív, metakognitív, magatartáskomponens – fejlesztésével az interkulturális személyiség és a kulturális intelligencia is fejleszthető.

Ezt követően a kultúraközi üzleti kommunikációról, a konfliktusok okainak kutatásáról, a kultúra hatását felülíró tényezők elméletéről szól a szerző.

A kultúraközi üzleti kommunikáció ún. metszéspont-diszciplína, nincs egyéges elmélete, és elsősorban a gyakorlatra összpontosít. Egyik ága az üzleti élethez kapcsolódó műfajokat, kommunikációs eseményeket és viselkedéseket kutatja, a másik irányzata az üzleti nyelvet tekintő kutatása tárgyának, és a szaknyelvi sajátosságokat tárja fel.

Borgulya megemlíti a kultúraközi kommunikáció azon területeit is, amelyek a kulturális ütközésekből adódó nehézségekkel foglalkoznak. Az interkulturális interakció résztvevői saját szociokulturális tudásuk alapján értelmezik a kommunikációs jelzéseket, s ezért félreérthetik a beszélő szándékát. A félreértés súlyossága alapján megkülönböztethetünk kommunikációs zavarokat, feszültséggel terhelt kommunikációt, valamint meghíúsult kommunikációt. A kultúra hatását felülíró elméletek kapcsán a szerző az időt említi meg. Az idő szorításában háttérbe szorul a tanult viselkedés, és az egyén saját kulturális determináltsága érvényesül.

A vállalatok kultúraközi kommunikációja a gyakorlatban című fejezet témája a vállalaton belüli interkulturális kommunikáció és az emberierőforrás-menedzsment szerepe a multikulturalitásból eredő problémák megoldásában. A szerző a kérdéskört empirikus kutatásokból származó példákkal szemlélteti. A multikulturális vállalat munkatársai eltérő kultúrákban szocializálódtak, s ez a vállalaton belül kultúraközi interakciót eredményez. A nyelvhasználat mellett a legnagyobb kihívást az eltérő gondolkodási, értékrendi és viselkedési sémák, munkastílusok és munkamódszerek jelentik. A különböző kultúrák képviselői másként viszonyulhatnak a munkához, a vezetőhöz, a munkatársakhoz. Empirikus kutatások szerint pozitív kapcsolat van az emberek egymás iránti bizalma és a társadalmi teljesítmény között. A multikulturális összetételű munkahelyeken a bizalomhiány jobban megterheli az emberi kapcsolatokat, mint a kommunikációs nehézségek. A munkavégzés stílusát, módszerét vizsgálva megállapították, hogy a monokrón kultúrák a párhuzamos munkavégzést rendezetlenné és alacsony hatékonyságúnak ítélik meg a munkafolyamatok egymásutániságával szemben. Végül a kommunikációt befolyásoló tényezők közül ki kell emelni a vállalatok kultúránként eltérő gyakorlatát. Különbség lehet a vállalatok gyakorlatában az írott szöveg, illetve az élő szó túlsúlyában.

Ezután a szerző azt tárgyalja, hogy a multikulturalitás következtében milyen feladatokkal szembesül a vállalati menedzsment. Megemlítendő a külföldről érkező munkatárs integrálása, a vezetés saját kultúrájára jellemző módszereknek, HR-rendszereknek a fogadó ország kulturális sajátosságaihoz történő igazítása és az ösztönzés, az értékelés mikéntje.

Borgulya felhívja a figyelmet a multikulturális csapatok szerepére is. E csapatok hatékonysága döntően meghatározza a vállalat eredményességét. Multikulturális közegben a döntéshozatal nehezen valósítható meg, kultúránként többféle döntési típus létezik. A magyarok többnyire intuitívak, és lassúnak tartják a németek döntéshozatalát, akik szerint viszont a magyarok döntéseiből hiányzik az alternatívák részletes elemzése. Ezt követően a vállalaton belüli kulturális konfliktusok okairól és azok menedzseléséről tájékozódhat az olvasó.

A fejezet a külföldi külső érintettekkel folytatott kommunikáció és a nemzetközi projektekben megvalósuló kommunikáció rövid bemutatásával zárul.

A vállalatok nemzetközi kommunikációja című fejezet a nemzetközi vállalati kommunikációt a nemzetközi tevékenységet folytató vállalatok nemzeti határokat átlépő kommunikációs tevékenységeként határozza meg. A vállalat nemzetközi kommunikációjának érintettjei lehetnek külső (külföldi partnervállalatok) és belső (a vállalat külföldön lévő leányvállalata) stakeholderek. Ez utóbbi esetben a vállalat nemzetközi intern kommunikációt folytat. A szerző példákkal illusztrálva megemlíti azokat a környezeti tényezőket is – politikai, jogi, gazdasági, technikai, technológiai, szociokulturális –, amelyek hatással vannak a nemzetközi kommunikációra, majd hangsúlyozza, hogy a nemzetközi tevékenységet folytató vállalat a külföldön működő szervezeteivel (leányvállalat) együtt egy vállalat, s céljainak megvalósulását az anyavállalat és a leányvállalat közötti hatékony kommunikációmenedzsment tudja biztosítani. Borgulya a szakirodalom alapján több együttműködési modellt is bemutat.

A nemzetközi kommunikációmenedzsment fő kérdései, hogy mennyi standardizálás (egységes megszólítás) és mennyi differenciálás (kulturánkénti különbségtétel) engedhető meg a kommunikációban, illetve ki határozza meg a vállalat kommunikációs stratégiáját (ez a centralizálás és a decentralizálás dilemmája). A menedzsment többféle kommunikációs stratégia közül választhat, három alapvető lehetőség a standardizálás, a differenciálás és a standardizált differenciálás stratégiája.

A fejezet a vállalati nyelvpolitika kérdésfelvetéseivel zárul. Legyen-e munkanyelv, hány munkanyelv legyen, milyen kommunikációs helyzetben kötelező a használata? Borgulya hangsúlyozza, hogy a közös munkanyelvnek számos előnye van. Végző következtetése, hogy „a szaktudás, a szakmaspecifikus angol mint lingua franca adekvát használata és az interkulturális kompetencia együttesen alkotják a nemzetközi tevékenységet folytató vállalatoknál munkát vállalók szellemi tőkéjét” (205).

A Nemzetközi vállalatok kommunikáció menedzsmentje Magyarországon című utolsó fejezet *A nemzetközi vállalatok kommunikációja* című 2011-ben és 2012-ben végzett kutatás alapján arról ad számot, hogy milyen stratégiát követnek a Magyarországon működő nemzetközi tevékenységet folytató vállalatok. Az eredmények alapján arról is informálódunk, hogy milyen szerepet tölt be a kommunikációmenedzsment a hazánkban működő vállalatok szemléletében, és hogy melyek azok a tényezők, amelyek a kommunikációmenedzsmentet befolyásolják. A vizsgált vállalatok a tevékenységük típusától és a méretüktől függően eltérő fontosságot tulajdonítanak a kommunikációmenedzsmentnek. A vállalatok globális központjában a kommunikációs osztályok a csúcavezetés közelében helyezkednek el, és a központ, a regionális és a lokális egységek általában intenzív kapcsolatot ápolnak egymással. Kommunikációmenedzsmentről azonban csak 60 000 főnél több foglalkoztatottat alkalmazó vállalatok esetében lehet beszélni.

A 22 vállalatnál készített szakértői interjúk alapján megállapítható, hogy összességében a hazai vállalatokat a standardizált differenciálás stratégiája, azaz a „glokális” kommunikációs stratégia jellemzi, amely a központ által kidolgo-

zott kommunikációs keretben a helyi sajátosságoknak is teret ad. A nemzetközi központok és a leányvállalataik közötti kommunikációmenedzsmentben három típust azonosítottak: a rugalmatlan centralizálást (mindent a központ határoz meg), a centralizálást bürokratikus adaptációval (engedélyeztetni kell minden kezdeményezést), a centralizálást rugalmas adaptációval (a központi iránymutatásokat engedélyeztetés nélkül lehet alkalmazni a helyi viszonyokra). A kommunikáció szempontjából legsikeresebb vállalatoknál az együttműködésnek ez utóbbi típusa valósult meg. Borgulya szerint e típus minta lehet a nemzetközi tevékenységüket éppen most elindító hazai vállalatok számára. A magyar kommunikációs szakemberek úgy vélik, hogy a központilag készített, összvállalati kommunikációs stratégiára van szükség, azzal a megszorítással, hogy a tartalom legyen egységes, de a hogyan legyen a helyi döntéshozók szabadsága. A központ munkatársaival való személyes kapcsolattartást mind emberi, mind szakmai szempontból fontosnak tartják.

Borgulya Istvánné műve a kultúrákőzi és a nemzetközi kommunikáció problémaorientált áttekintésével, a bőséges irodalmi háttérrel, a tapasztalati példák sokaságával és az összefüggések feltárásával nemcsak a témában való tájékozódást teszi lehetővé, hanem arra is ösztönzi az olvasót, hogy szerezzen jártasságot az interkulturalitás világában. Az írásmű biztos háttérrel nyújt tanulmányokhoz, kutatási kérdések megfogalmazásához és a vállalati kommunikáció gyakorlati problémáinak megoldásához.

Fata Ildikó, Veresné Valentinyi Klára (szerk.)

Szaknyelv és szakfordítás Tanulmányok a szakfordítás és a fordítóképzés aktuális témáiról

(Gödöllő: Szent István Egyetem, 2015. 141 pp. ISSN:1587-4389)

Szegh Henriett

E-mail: laparisienne.gov@gmail.com

A Gödöllői Szent István Egyetemen immár hagyománynak számít a szakfordító szakmai nap megrendezése, ahova minden évben várják az érdeklődő fordítókat, tolmácsokat, kutatókat, valamint a fordítóirodák képviselőit. A konferencián elhangzott előadások írott változatát az Egyetem Társadalomtudományi és Tanárképző Intézetének kiadványa, a *Szaknyelv és Szakfordítás* (SzaSza) című évente megjelenő tematikus folyóirat tartalmazza. A sorozat szerkesztői Fata Ildikó egyetemi adjunktus és Veresné Valentinyi Klára egyetemi docens, a Szent István Egyetem szakfordítóképzésének szakfelelőse. Az első szám 1999–2000-ben jelent meg, azóta 12 kötet látott napvilágot. 2007-ben nem jelent meg a folyóirat, három kötet pedig két egymást követő év cikkanyagát tartalmazza. A megjelent kötetek összesen 17 témakörben 124 magyar, angol és német nyelven írt, a szaknyelvtan és szakfordítóképzés gyakorlati kérdéseit tárgyaló cikket tartalmaznak.

Az idei kiadvány szerkesztői előszava röviden ismerteti a terminológiának szentelt kötet felépítését. A könyv első része a terminológia oktatásáról, második része a terminológia-menedzsmentről, harmadik része a könyvtári adatbázisokról, negyedik része a SZIE szakfordítás-oktatási gyakorlatáról szól.

A következőkben az első három fejezetből egy-egy cikk részletesebb bemutatására kerül sor. Fóris Ágota az *Osztályozási módszerek a terminológiában és ezek oktatási vonatkozásai* című cikkének bevezetőjében a nyelv társadalomban betöltött szerepét hangsúlyozza. Napjaink automatizált világában az információ gyors és hatékony feldolgozása már-már létfontosságú, így nem meglepő, hogy a kommunikáció megkönnyítését különböző nyelvészeti ágak, többek között a fordítástudomány, a lexikográfia, a terminológia és a nyelvtechnológia is kiemelt feladatként kezelik. Számítógépes nyelvészeti projektek futnak, terminológiai munkák folynak, a kultúrák különbségeiről és ezek nyelvi vonatkozásairól számos tanulmány jelenik meg. A kultúrák és nyelvek különbözősége a kultúrákhoz kötődő fogalmi rendszerek és a nyelvekhez kötődő terminológiai rendszerek különbözőségét vonja maga után. Nap mint nap rengeteg új fogalom és terminus keletkezik, melyeket az átláthatóság érdekében logikus elvek és szempontok alapján kell csoportosítani. A csoportosítás vagy más néven osztályozás, rendszerezés vagy kategorizáció során használt eljárás az absztrakció,

azaz az elemek lényeges és lényegtelen tulajdonságainak elválasztása, előbbieket kiemelés és az utóbbiak figyelmen kívül hagyása.

A fogalmak osztályozását a szemantika különböző irányzatai eltérő módszerekkel végzik. A strukturális szemantika mátrix segítségével definiálja a fogalom legfontosabb jellemzőit. Ez alapján egyértelműen eldönthető, hogy az adott fogalom beletartozik-e egy halmazba vagy sem. A kognitív szemantika a prototípus-elmélet szerint rendszerez, azaz egy elem akkor is beletartozhat egy kategóriába, ha nem minden kritériumnak felel meg. A terminológiai osztályozásnak szintén különböző megközelítései lehetségesek. A hagyományos wüsteri terminológián szerint a terminusok rendszerezésének első lépése a kiválasztás, azaz a terminológiai feldolgozásra szánt tudományág kulcsfogalmainak összegyűjtése, majd intenzionális vagy extenzionális definícióval történő meghatározása. Ezt követi a fogalmak összehasonlítása, valamint más fogalmakkal való terminológiai összefüggésüknek és ezáltal terminológiai helyüknek megállapítása. Egy terminus csak egy fogalomhoz tartozhat, a köztük lévő kapcsolat önkényes.

A Temmerman-féle szociokognitív terminológia, a fentiekkel ellentétben, nem fogalmakból, hanem úgynevezett megértésegységekből indul ki és kognitív modellek alapján működik. A megértésegység típusa és a kommunikációs szituációban részt vevő feladó és befogadó képzettsége határozza meg, hogy a definíció megalkotásánál mit tekintünk fő és mellékes tulajdonságnak. A megértésben hangsúlyos szerepet játszik a szinonímia és a poliszémia, a terminusok pedig motiváltak. A cikk utolsó része a terminológiai osztályozás oktatási vonatkozásait tárgyalja. Az elmúlt évtizedekben az emberi kommunikáció formái igencsak megváltoztak. Ma már szinte minden elektronikusan, számítógépek segítségével történik. Minél rövidebb idő alatt minél több információ elérhetőségét kell biztosítani, ehhez azonban elengedhetetlen a fogalmi-terminológiai hálózatok összehangolása. Ezt a feladatot ma már nem egyetlen szakterület végzi, hanem interdiszciplináris terminológiai műhelyek, hiszen a terminológiai adatbázisok már nem csak egy, de több tárgykör, tudomány igényeit is ki kell elégítsék. A gyakorlat változása, az elméleti kutatások számának növekedése, valamint a folyamatosan bővülő terminológiai rendszerek kiépítésének szükségessége Magyarországon is megalapozta és elengedhetetlenné tette az egyetemi szintű terminológiai képzést. Az új szak indulásáról Fóris 2012-es *Terminológusok képzése – A terminológiai mesterképzés elindulása* című cikke szolgál hasznos információkkal.

A szakfordítói munka szervezésének válaszai a gyorsuló műszaki fejlesztés kihívásaira című cikk szerzője Demeczky Jenő, az IBM magyarországi munkatársa. A nagyon érdekes, 20 év tapasztalata alapján íródott, hasznos gyakorlati információkat is tartalmazó tanulmány a terminológiakezelés fontosságát hangsúlyozza, és sorra veszi azokat a kihívásokat, amelyekkel az IBM-termékek honosítását végző fordítóközpontoknak szembe kell nézniük munkájuk során. Az IBM szoftvereladásból származó bevételének több mint fele honosított termékek árából adódik össze. Ezt alátámasztandó, egy 2014-ben készült felmérés eredményei is azt mutatják, hogy az internetes vásárlók több mint 50%-a csak és kizárólag olyan online felületeken vásárol, amelyek anyanyelvén tájékoztatják a termékekről és a vásárlás feltételeiről.

A kiadói és honosítási munka első kihívását a szoftvertermékek kibocsátási gyakorisága jelenti, mely a 90-es évekhez képest 20-szorosára nőtt. Ennek oka egyértelműen a fokozódó piaci verseny. A nagyléptű változások a terminológia-kezelésre is hatással vannak. Manapság már csak néhány nap áll a szakemberek rendelkezésére, hogy a frissített verzió addig ismeretlen szakszavainak célnyelvi megfelelőit előkészítsék a szakfordítók részére, ezért mindig elérhető, folyamatosan karbantartott adatbázisokra van szükségük. A második kihívás az újrahasznosított arány növekedése. Minél ritkábban dob piacra frissített változatot egy szoftvergyártó, az annál nagyobb arányban, akár 50–60%-ban tartalmaz új vagy módosított szöveget az előzőhöz képest. Folyamatos frissítésekkel ez az arány alig éri el a néhány százalékot. Ilyenkor már szinte szó- vagy sorszám alapján számlázható fordítási díj sincs. A harmadik kihívás a gépi előfordítás. Csak egyedileg betanított gépi fordítói alrendszerek képesek utólagos javításra alkalmas eredményeket produkálni. A szerző felhívja az olvasó figyelmét arra, hogy gépi előfordítás által keletkezett szövegek esetén nem árt, ha a végfelhasználó tisztában van az alkalmazott megoldás lehetséges hibáival és ennek tudatában használja az eredményeket, majd egy táblázatban szemlélteti is egy fordítóiroda és az IBM gépi előfordításainak tényleges hasznosíthatóságát.

A szerző pontról pontra végighalad azokon a kérdéseken, melyeket egy terminológiai rendszer bevezetése előtt feltétlenül meg kell válaszolni. A jövőbeni felhasználónak tisztában kell lennie a különböző típusú rendszerek előnyeivel és hátrányaival. Forrásnyelvi vagy célnyelvi, nyitott vagy visszacsatolt, szakaszos vagy folyamatos működésű, belső vagy külső elérésű, kézi vezérlésű vagy eseményvezérelt, esetleg saját fejlesztésű vagy bérelt terminológiakezelő rendszert használjon? A cikkben a szerző a terminológiakezelés gyakorlati hasznával és költségeivel is foglalkozik. Ha egy vállalkozás bevételeinek nagy része külföldi eladásokból származik, melynek során nagy mennyiségű információt kell a leendő vásárlók részére továbbítani, ott a pontos terminushasználat érdekében kifejezetten ajánlott terminológiakezelő rendszer használata. A vevők már a termék bemutatókban felismerik szakterületük kulcsfogalmait, és tovább érdeklődnek a termék iránt. A rendszer használata javítja továbbá a vállalat képét, hisz jól szervezett, egységes céget mutat a vásárlók számára, valamint elősegíti újabb üzletek megszerzését, azaz növeli a vállalat bevételeit, és nem utolsósorban a terminológiakezelés részeként létrejött terminológiai adatbázisok, szótárak révén növeli a fordítás hatékonyságát és minőségét, egyúttal csökkenti a következtetlen és pontatlan terminushasználat miatti javítások költségeit. A terminológiakezelés költségei különbözőek attól függően, hogy bérelt rendszert használunk, vagy saját megvalósításon gondolkozunk. Bérelt rendszer esetén a legfontosabb szempont, hogy a választott megoldás a legteljesebb mértékben kielégítse a vállalkozás tevékenységi köréből származó elvárásokat, mindezt természetesen a lehető legköltséghatékonyabb módon. A saját fejlesztésnél mindenképpen számolnunk kell egy egyszeri tervezési költséggel. Erre érdemes költeni és a munkára a legjobb szakembereket szerződtetni, hiszen ez határozza meg a rendszer későbbi bővíthetőségét.

Egyik megoldásnál sem szabad figyelmen kívül hagyni sem a képzés költségeit, sem a szolgáltató személyzet munkabérét, valamint azt sem, hogy egy új

munkafolyamat beépítése egy már meglévő és működő rendszerbe kezdetben hatékonyságcsökkenést okozhat. A cikk utolsó részében a szerző a terminológiai munka lépéseit mutatja be a megrendeléstől egészen a gépi fordítás elkészültéig. A honosítási munkákat az IBM belső hálózatának honlapján lehet megrendelni. Itt az érdeklődő további hasznos információkat kap a várható költségeket és az elkészítés határidejét illetően. A megrendelés véglegesítését követően a honosítási folyamat minden lépése online irányítható az összes, projektben részt vevő szereplő számára. A terminológiai munka első lépéseként az IBM terminuskivonatoló programja kiválogatja a honosítandó termék kulcsfogalmait a forrásnyelvi szövegekből. Az így létrejött terminuslistát manuálisan „megtisztítják”, majd célnyelvenként eltérő tartalmú álkétnyelvű szöszedeteket készítenek a célnyelvi terminológusok számára, akik egy sajátos jelölőnyelvet használva, termékspecifikus terminológiai szótárakba írják be a célnyelvi megfelelőket. A kétnyelvű terminológiai szótárak szintaktikai ellenőrzésen mennek keresztül, majd az IBM terminológiai adatbázis-kezelő szoftvere beemeli őket a vállalat többnyelvű terminológiai adatbázisába. Innen különböző szempontok alapján exportálhatunk szakszótárakat. A fordítandó szövegeket tartalmazó mappához csatolják az IBM saját gépi előfordítójának javaslatait tartalmazó fordítási memóriákat. A fordítási munkák végeztével a mappákból kiemelik a fordítási folyamat során naplózott adatokat, és ezek segítségével elkészítik a gépi előfordítás minősítését.

Faludi Andrea *Könyvtári adatbázisok a fordítás szolgálatában* című cikke a fordítástámogató adatbázisok egy speciális csoportját, a könyvtári adatbázisokat mutatja be a fordítási folyamatban való használhatóságuk szempontjából. A bevezetés szinte az alapoktól indulva először a fordítói segédeszközök különböző típusait ismerteti, melyek lehetnek nyomtatottak, azon belül egy-, két- vagy többnyelvűek illetve szójegyzék jellegű, hagyományos szerkezetű vagy részletes meghatározást adó kiadványok, és lehetnek elektronikusak, offline és online szótárak vagy egyszerű, esetleg összetett terminológiai adatbázisok. A szerző véleménye szerint mind közül egyértelműen ez utóbbiak, a terminológiai adatbázisok szolgáltatják a legmegbízhatóbb információkat a felhasználók számára. A következőkben a szerző a könyvtárak szerepének változásának szükségességére hívja fel a figyelmet. A hagyományos könyvtári szolgáltatások már nem elegendőek a mai modern igények kielégítésére. Az 1997. évi CXL. törvény kimondja, hogy a klasszikus könyvtári feladatok információs tartalmak szolgáltatásával kell kiegészüljenek, ennek eszközei pedig az online adatbázisok.

Könyvtári adatbázisnak hívunk minden olyan adatbázist, amelyet könyvtár készített vagy azon keresztül érhető el. Vannak referenz adatbázisok, ezek a bibliográfiai és forrástájékoztató adatbázisok összességét jelentik, valamint az elsődleges adat- vagy információforrások, ide tartoznak az egynyelvű, többnyelvű, párhuzamos vagy összehasonlító korpuszok. Ez utóbbira példa az EBSCO könyvtári adatbázis, mely a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtáron keresztül ingyenesen elérhető. Az EBSCO több ezer friss és archív folyóiratot tartalmaz és egyszerre több adatbázisban keres. A keresés különböző szempontok szerint szűkíthető: szakterületek alapján, csak teljes szövegek között, csak lektorált szövegekben, konkrét címre. A találatokat relevancia szerint rangsorolja. Külön ér-

dekesség, hogy a nagy nyelvek mellett kisebb nyelveken, akár provanszál, ewe, észak-amerikai indián nyelveken is elérhető szakmai tanulmányok. Szakfordító hallgatóknak, terminológusoknak praktikus segítség lehet terminusjelöltek ellenőrzésére, definíció keresésére.

A cikkben részletesen tárgyalt másik adatbázistípus a tezaurusz. Az előre strukturált adatbázis szerkesztése a világ minden táján az ISO 2788:1986 szabvány előírásai szerint történik, ami lehetővé teszi a különböző rendszerek automatikus harmonizációját. A tezauruszok egyik fajtája az információkereső tezaurusz. Ez egy összetett szótár, mely adott szakterület fogalmait írja le természetes nyelven, és feltünteti a legfontosabb logikai, fogalmi összefüggéseket. Magyarországon az elmúlt 45 évben, kb. 50 tezaurusz készült (*Általános műszaki fogalmak tezaurusza* 1–3., *Földtani Tezaurusz*, *Számítástechnikai fogalmak tezaurusza*), de közülük sajnos csak néhány érhető el gépi adathordozón vagy hálózaton. Az internet fejlődésének köszönhetően megjelent és a nyomtatott változat mellett egyre nagyobb figyelmet kap a tezauruszok másik fajtája, a webes tezauruszok is.

A tanulmány ezután az Országos Széchényi Könyvtár és a közművelődési könyvtárak egyetemes, átfogó tezauruszát, a Köztauruszt mutatja be. A Köztauruszt dokumentumok tartalmi feltárásának és keresésének megkönnyítésére hozták létre. Elsősorban műszaki, gazdasági, mezőgazdasági, természet- és társadalomtudományi szakkifejezéseket, valamint dokumentumtípusra vonatkozó kifejezéseket tartalmaz. A Köztaurusz éppúgy, mint a korábban bemutatott EBSCO, online mindenki által ingyenesen elérhető. Közérthető, gyorsan kereshetünk benne terminusokra, szinonimákra, hiponimákra, hiperonimákra. Egyszerű használatát a szerző két példán keresztül bizonyítja.

Jelen recenzió az első három fejezetből egy-egy cikket kiválasztva és összefoglalva ajánlja a teljes tanulmánykötetet a (szak)fordító hallgatók és oktatók, valamint a terminológia iránt érdeklődők szíves figyelmébe. A tanulmányokat kiváló, nagy tapasztalattal rendelkező elméleti és gyakorlati szakemberek jegyzik, a cikkek mindegyike praktikus tanácsokat és érdekes, értékes információkat ad, az irodalomjegyzékek pedig számtalan, a témát bővebben, esetleg más szempontok alapján körbejáró magyar és idegen nyelvű könyvet kínálnak további olvasásra.

Szabóné Papp Judit (szerk.)

Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények Interdiszciplináris tanulmányok, IX. évfolyam 2. szám

(Miskolc: Egyetemi Kiadó, 2015. 256 pp. ISSN:1788-9979)

Nagy Annamária Lilla

E-mail: annamariailillanagy@gmail.com

A Miskolci Egyetem Alkalmazott Nyelvészeti Tanszéke 1999 óta jelenteti meg kezdetben *Modern Filológiai Közlemények*, majd 2006 óta *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények* (Interdiszciplináris tanulmányok) címmel folyóiratát, amely remek publikálási lehetőséget nyújt nemcsak a nyelvészet területén tevékenykedő szakemberek, hanem a nyelvészeti szakon tanulmányokat folytató hallgatók számára is. A kiadvány alapító szerkesztője Simigné Fenyő Sarolta, utódja Szabóné Papp Judit. A Miskolci Egyetem BTK Modern Filológiai Intézetének kiadványa. A IX. évfolyam 2. számát Klaudy Kinga professzor asszony születésnapjának szentelték, aki a magyar és a nemzetközi fordítástudomány kiemelkedő alakja és a hazai fordítástudomány megteremtője.

A kiadványt a főszerkesztő köszöntője indítja, amelyben Szabóné Papp Judit röviden összefoglalja, mit tartalmaz az adott szám, valamint megemlíti a különleges szám kiadásának apropóját is. A köszöntőt Farkasné Puklus Márta interjúja követi, amelyet 2015. április 16-án készített Klaudy Kingával. Az interjúban szó esik a magyarországi fordítástudomány kezdeti korszakáról, a Miskolci Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék megalapításáról és az ott eltöltött időről, az ottani kollégákról (pl. Simigné Fenyő Sarolta, Dobos Csilla, Salánki Ágnes, Bodnár Ildikó), a tanárnő legkedvesebb miskolci emlékeiről, valamint arról, miben volt a miskolci műhely más, mint a budapesti. Az ELTE-n specifikusabb munka folyt, kizárólag fordítással és tolmácsolással, valamint azok elméletével és gyakorlatával foglalkoztak, míg a Miskolci Egyetemen az alkalmazott nyelvészet szélesebb körét fogta át az oktatás és kutatás.

A következő egységben nyolc rövid, 1–2 oldalas köszöntő szerepel. Pályatársak (Albert Sándor, Cs. Jónás Erzsébet), tanítványok (Fischer Márta) és miskolci kollégák (Besenyei Lajos rektor, Kabdebó Lóránt dékán, Fazekas Csaba dékán és Salánki Ágnes tanszékvezető) idézik fel találkozásukat a professzor asszonnyal. A köszöntők közül Bodnár Ildikóé némileg hosszabb a többinél, mivel a *Kölcsönvett gondolatok* című írásban Klaudy Kingától származó idézetek és gondolatok szerepelnek tematikus elrendezésben, így tisztelegve a tanárnő munkássága előtt.

A következő fejezetben tizenhárom tanulmány olvasható. A sort Albert Sándor „észrevehetetlen” fordítási hibákról szóló írása indítja. A tanulmányban

Albert Sándor különböző, francia, angol és német irodalmi példák segítségével mutatja be, milyen az a fordítási hiba, amelyen az átlagos olvasó egyszerűen átsiklik, amelyet azonban a fordítástudománnyal foglalkozó szakember könnyen kiszűrhat. Taglalja azt az érdekes kérdést is, vajon ezek a hibák valóban hibaként értékelendők-e. Ennek eldöntése nem egyszerű feladat, mert bizonyos szemszögből tekintve hibának vehetők, más szemszögből nézve azonban fordítói bravúrnak is elkönnyelhetők. Annyi azonban bizonyos, hogy az olvasó oldaláról vizsgálva nem okoztak fennakadást.

A második tanulmány Cs. Jónás Erzsébet fordításstiliztikát vizsgáló írása. A stilisztika a fordítástudomány egyik legjelentősebb társtudománya, hiszen a nyelvismereten túl a stílus az egyik olyan tényező, amelynek köszönhetően a fordított szöveg elkerülheti a „fordításízűséget”, s részben ennek segítségével válik átjárhatóvá a szövegek által bemutatott világ és a célnyelvi szöveg valósága. Cs. Jónás Erzsébet röviden bemutatja a fordítás nyelvszemiotikai modelljét, majd ír a fordításelemzés funkcionális stilisztikai és hermeneutikai megközelítéséről is. Ezután vizsgálja a műfordítást pragmatikai aspektusból és a fordítást kognitív nyelvészeti szempontból. Cikkében előtérbe helyezi az olvasó és a fordító – hiszen részben ő is olvasó – világlátását és szemléletét, mivel ezek elsősorban a stílusban jelennek meg. Végül pedig röviden kitér korunk nyelvének változásaira, amelyek érthető módon jelentősen befolyásolják a fordításokat és azok stílusát.

Ezután következik Dobos Csilla *Átváltási műveletek a fordításban* című cikke, amely Klaudy Kinga *Bevezetés a fordítás elméletébe* és *Bevezetés a fordítás gyakorlatába* című könyveire épül. A kötelező átváltási műveletek, valamint a nyelven belüli fordításokban található műveletek szintjének ismertetése után számtalan, főként magazinokból, folyóiratokból, internetes oldalakról és könyvekből származó példa segítségével illusztrálja az egyes átváltási műveleteket. A példák egynyelvűek, és azt a jelenséget vizsgálják az átváltási műveleteket segítségül hívva, amikor egy szövegen belül ugyanarra a jelenségre két kifejezés is szerepel egy mondatban, általában egy szakkifejezés és a hétköznapi ember számára is érthető megfogalmazás használatával.

Drahota-Szabó Erzsébet *A fordítás mint interkulturális kommunikáció* című cikke, ahogy azt a szerző az elején leszögezi, nem hagyományos felépítésű tanulmány, hanem tíz fordítástudományi tézist fogalmaz meg eddigi kutatásai alapján. A tézisek az alábbi témákat érintik: a tartalom kifejezhetősége bármely nyelven, a szövegszintű ekvivalencia mint a fordítás célja, a fordíthatóság és fordíthatatlanság kérdése, minden szöveg fordítható-e, a fordítás mint interlingvális és interkulturális aktus, a kultúra és interkultúra kapcsolata, a fordítási veszteségek és recepciók veszteségek, a szépirodalmi fordítás nem normatív volta, a szépirodalmi fordítás célja, valamint a forráskultúra-specifikus szövegek fordítása. A téziseket nem csupán szakirodalommal, hanem tizenöt példa segítségével is alátámasztja.

Dróth Júlia *A kohézió lexikai és nyelvtani eszközei a fordítástechnika órákon* című tanulmánya, mint ahogy címéből is kiderül, a fordítás során felmerülő kohéziós problémákat taglalja. Ahogy autentikus szövegek esetén, úgy a fordításban is a kohézió teremti meg a logikai kapcsolatot az egyes mondatrészek

között, így gyakran a kohéziós eszközök nem megfelelő használata vagy hiánya okozza a félresikerült fordítói megoldásokat. Dróth Júlia a kapcsolóelemek, az utalások, a szórend, az írásjelek és a formai eszközök helyes használatára, és azok kohéziós szerepére hívja fel a figyelmet. A hibalehetőségek megértése érdekében példákkal is illusztrálja adott forrásnyelvi szövegek helytelen fordításait, valamint javaslatot tesz a helyes megoldásra. A kohéziós félresiklásokat nem meglepő módon gyakran a nyelvek különbözősége okozza, amit az angol–magyar példák kiválóan érzékeltetnek.

Farkas Nóra humorfordítással foglalkozó esettanulmánya a gyermekirodalmi szövegek humoros elemeinek fordítási stratégiáit vizsgálja Attardo humorelmélete (2001) alapján Roald Dahl *Charlie and the Chocolate Factory* és annak magyar fordítása, a *Karcsi és a csokoládégyár* című művön. A gyermekirodalmi műveknél a humorral kapcsolatban is egyfajta kettős olvasatról beszélhetünk, egyrészt a gyermekolvasóknak szánt humor, másrészt a felnőtt olvasóknak címzett humoros megszólalások. Ideális esetben a fordítónak mindkettőt vissza kell adnia, ellenkező esetben az egyik olvasóréteget elveszíti a könyv. Farkas Nóra ismerteti az általa végzett kutatás elemzési módszereit, majd bemutat egy mintaelemzést, továbbá számszerű eredményeket is közöl.

A következő tanulmány Farkasné Puklus Márta *Hogyan adhatunk hatékony visszajelzést a fordítóképzésben?* című írása, amelyben hallgatói fordításokból vett német–magyar példákat vizsgál. A szerző kiemeli, hogy a fordítás javítása és értékelése nem ugyanaz, a szakfordítóképzésben azonban mindkettőre szükség van. Ismerteti továbbá az ELTE Fordító- és Tolmácsképző Tanszékén alkalmazott hibatipológiát és Washborne fordításértékelésről szóló gondolatait. A saját, hallgatóktól összegyűjtött példánál megadja a forrásnyelvi és a célnyelvi szövegrészletet, valamint zárójelben a szöveg témáját is. Érdekes, és rendkívül hasznos módszerrel vezet végig a példákon: a javítás és értékelés lépéseit egyenként végigjárja és bemutatja, sőt, gyakran javaslatot is tesz arra, hogyan válna elkerülhetővé egy-egy hiba.

Heltai Pál tanulmánya a birtokos szerkezet szórendjét állítja középpontba, a jelenséget angol–magyar viszonylatban vizsgálva. A szerző szerint, míg a ’s birtokos fordítása problémamentes, az *of*-szerkezetnél gyakrabban fordul elő, hogy magyarra fordításnál a fordító követi az angol szórendet. Kutatásában három könyvet és három szakfordítói képesítő fordítást vizsgált meg. A birtokos szerkezetek fordítása esetében található a szerző szerint indokolatlan, és elfogadható fordított szórendű megoldások is. Heltai Pál előfeltételezése alapján blattoláskor és tolmácsoláskor még gyakoribb a fordított szórendű birtokos szerkezet. A hipotézis alátámasztása vagy megdöntése érdekében három ELTE FTT EU-s konferenciatolmács felvételt is elemzett, amelyből kirajzolódott, hogy a kutatott szerkezet csekély számban fordult csak elő, és azokban az esetekben is indokoltnak tűnt a szórend megfordítása. A harmadik vizsgálati csoport a nyelvtanulóké volt, ahol a szerző négy fordított szórendű birtokos szerkezetet azonosított, és ezek használata egyértelműen interferenciális jellegű volt.

A Huszár Ágnes–Kegyes Erika szerzőpáros tanulmánya az *Átváltva vagy nem* címet kapta. A cikk a nyelvtani nemek, illetve azok magyarra vagy magyarból történő fordítási nehézségeit vizsgálja. A nemek konkretizálása nem au-

tomatikus művelet, ennél fogva a fordító megfontolásán alapul. A szerzőpáros kitér azokra a művekre, ahol szándékos a nemek valamilyen formában történő elrejtése, kihasználva ezzel a feszültségkeltés irodalmi eszközét. Ennek ellentétéként említik a feminista irodalmat, ahol a nő alakjának kiemelése kifejezetten a szöveg célja lenne, a magyar fordításban azonban a nyelv sajátosságából fakadóan ez kissé elveszik. A cikk kitér továbbá arra is, hogy a fordító neme milyen befolyással van a szöveg milyenségére.

Károly Krisztina tanulmányának témája a szövegszintű jelenségek fordításszempontrú vizsgálatának elméleti és gyakorlati kérdései. A szerző a szöveg Beaugrande és Dressler által megfogalmazott ismérveit mutatja be részletesen, majd a fordításban megjelenő szövegkoherencia témájára tér át. A szövegkoherencia különböző szinteken jelenhet meg (mikroszint, mezoszint, makroszint). A szerző két koherenciát fogalmaz meg, a referenciális koherenciát, amely utalásokon keresztül teremt folytonosságot, és a kapcsolati koherenciát, amely okozati, ellentétes vagy egyéb relációk révén teremt kapcsolatot a szöveg részei között. A szerző ábrával mutatja be a szövegkoherenciát meghatározó tényezőket, amelyek kapcsolata elengedhetetlen a fordított szövegek alkotásának során is. A tanulmány végén részletes áttekintő táblázatot kap az olvasó a koherencia szövegstruktúrában nyomon követhető összetevőinek a szöveghez mint komplex jelenséghez és rendszerhez való viszonyáról.

Kurtán Zsuzsa tanulmánya a *Párhuzamos szakszövegek rétegződésének interkulturális vetületei* címet kapta. A szerző a szaknyelvek kommunikációval és kultúrával való kapcsolata után kitér arra, milyen környezetben van jelentős szerepe kutatása tárgyának (pl. azonos területen, de nem azonos szinten tevékenykedők kommunikációja, szakember és laikus kommunikációja, nem azonos háttérismerettel és világgéppel rendelkezők közötti kommunikáció). A tanulmány 4. pontjában a szerző tankönyvelemzések segítségével mutatja be, hogyan segítik a tankönyvek írói a felhasználókat a szövegek megértésében (hiszen az ő feladatuk az, hogy az új információt, fogalmakat, szakmai tartalmat megértessék), továbbá szemlélteti a tankönyvek nyelvátalakító tevékenységét is. A vizsgálat korpusza egy 1,5 millió szavas párhuzamos angol–magyar szakszövegkorpusz.

Simigné Fenyő Sarolta *Maszkulin és feminin referenciák a fordításban* című tanulmányával visszatérünk a korábbi, nemekkel foglalkozó témához, azonban más szempontból vizsgálva. A szerző előbb a fordítói tevékenység nemekhez való viszonyáról ír, amellyel kapcsolatban kisebb felmérést is végzett hallgatók között. Ezután egy rövid fejezet erejéig kitekint a fordítástudomány és a gender studies kapcsolatára, majd a nyelvek és a nemek kapcsolatára, amely utóbbiból az olvasó megismerheti Corbett 1991-es felosztását. Mivel bizonyos nyelvek (oroszl, német) esetében a nyelvtani nemek nagyobb hangsúlyt kapnak, így a magyarra történő fordításhoz különböző stratégiákat alkalmazhat a fordító a nemek kifejezésre juttatására. A szerző a 7. pontban ezek közül mutat be néhányat, amelyekhez kommentárt is fűz.

A kiadvány utolsó tanulmánya Szabó Miklós *Intézményi ekvivalencia* című írása. A szerző az ekvivalencia magyarázatával és különböző felfogásaival indítja cikkét, ezután pedig felteszi a kérdést, hogy ezek – vagy bármely más elmélet – alkalmasak-e a fordítási tevékenység leírására minden szövegtípusnál. A kérdést

azonnal meg is válaszolja: természetesen nem. Ezután a jogi nyelv témájára tér át. A szerző párhuzamot von a világ és a jogrendszer történelembeli átalakulása és a jogi nyelv használata között. A jogi nyelv egyértelműen szaknyelv, amelynek szövegeit gyakran fordítják. Az ekvivalencia azonban a jogban másként jelenik meg, mint az egyéb területeken, mivel a jogban bizonyos keretek csökkentik a fordítók mozgásterét munkájuk során. A tanulmány vége felé kiderül a kezdetben furcsán ható cím jelentése is: a jogi-jogtudományi nyelv jogintézménynek nevezi az egyes jogi konstrukciókat, pl. házasság, adásvétel, lopás, tulajdon.

A folyóirat a tanulmányokat követően könyvszemlével folytatódik. Dósa Attila hívja fel az olvasók figyelmét Muriel Spark *Jean Brodie kisasszony fénykora* című művére. Röviden ismerteti Spark munkásságát, és a sajnálatos tény, miszerint Magyarországon némiképp érdektelenség övezi a szerző munkáit. Ezután Dósa Attila bemutatja az olvasóknak Spark kedvelt hősnőjét, Brodie kisasszonyt, majd rátér a Váradi Péter által készített fordítás – nem éppen méltató – kritikájára, miszerint a „sebtében készített” munkában a rengeteg elgépelési hiba mellett stilisztikai hibák, sőt, félrefordítás is található, és bizonyos esetekben nem képes elszakadni az angol forrásnyelvi szöveg szerkezetétől. Három oldalon keresztül, példákkal illusztrálva mutatja be a fordítás hibáit, amelyekről összefoglalva véleménye az, hogy a fordítóhallgatók számára nagyszerű alapanyag lehetne hibafelismerési és -azonosítási feladat céljából.

A folyóirat érdekes és rendkívül hasznos cikkeket tartalmaz, a felvetett témákhoz számtalan példa áll rendelkezésre, amelyek a laikus olvasó számára könnyebb megértést biztosítanak. Ugyanakkor a tudományterületen tevékenykedő kutatók és hallgatók számára is remekül hasznosítható kiadvány, hiszen új szemléletmódokat ismerhetnek meg, és már ismert témákkal új megvilágításban találkozhatnak.

Summaries in English

Andrea GÖTZ

Translating Discourse Markers: Basic Issues

Abstract: The use of translation data in discourse marker research gave rise to new methods and approaches in the field (Aijmer and Simon-Vandenberg 2004), although the particular features of translational texts (Károly 2007), from which translation data are derived, are usually neglected. This paper discusses the issues raised by discourse marker translation from the point of view of both discourse marker research and translation studies. Such an overview can be useful since these issues are mostly addressed in isolation in their separate fields. A unified approach can yield more detailed results, enriching both fields. The issues in this paper are demonstrated on utterances taken from European Parliamentary speeches.

Keywords: discourse marker, translating discourse markers, translation method, relevance theory, cross-linguistic analysis

Erzsébet HUSZÁRNÉ FÁBIÁNKOVITS

The Analysis of Relevance in the Hungarian and English Translation of Bulgakov's Novel *The Master and Margarita*

Abstract: Based on Gutt's (1991) and other researchers' relevance theory, the present study aims at analysing the Hungarian and English translations of Bulgakov's *The Master and Margarita* in terms to what extent can the translations reflect the complexity of the novel, which is characterized by the seemingly endless flow of allusions and enigmas, without being too literal or losing the poetic qualities of the text. The paper also deals with the importance of the different cultural backgrounds of the Hungarian and English readers. The study illustrates the differences in the Hungarian and English translation using examples from the texts.

The main questions that arise concerning the topic: (1) Is the fact that the Hungarian translator could rely on the Hungarian readers' cultural-historical knowledge featured in the translation? If yes, in what way? (2) How are the words which have no correspondences displayed in the Hungarian and English translation and how does the way they are translated influence the readers' reception?

Keywords: Relevance theory and translation; enigmas and allusions; different cultural-historical backgrounds; effort demanded on the part of the reader.

Kristóf András MÓRICZ

Information and Communication Technology in Interpreting

Abstract: Information and communication technology (ICT) influences almost every field of people's life, translation and interpreting are no exceptions either. While there is a relatively big amount of detailed studies on the usage of ICT tools in translation, there is still much room for research in the field of interpreting. The aim of this paper is to provide an overview on the papers and studies published on the relationship between ICT and interpreting. The first part of the paper discusses definitional issues and typological questions. The third chapter deals with the different possibilities of ICT-usage, the various types of ICT tools: terminology systems, remote interpreting, machine interpreting and data transmission devices. It also poses the question if it is really useful to work with ICT tools in interpreting and if yes, to what extent. The last point of the paper is about the effect of ICT on the future of interpreting.

Keywords: ICT, computer aided interpreting, machine interpreting, ICT tools, information management systems

Borbála ROHONYI

Coping with Written Text in Simultaneous Interpreting Part 2

Abstract: The article presents a study on simultaneous interpreting with text carried out by means of a questionnaire in April 2014 on a sample of 33 interpreters. The study adapted the survey performed by a group of four researchers at the University of Geneva in 2009 to the Hungarian market. The objective of the survey is to reveal SI+T practices at the Hungarian market, fill the gap in terms of more uniform strategies to use and prepare for market reality. To sum up the results, interpreters mostly use the written text. The survey showed interpreters' strategies regarding use of the written text depending on the time available for preparation and the benefits and constraints of the text. The average rank of having the text when the speaker has a heavy accent was significantly higher (with 95% confidence) among those respondents with specific SI+T training and among those with less than 10 years of professional experience. Significant correlation was shown between SI+T training and use of the text in the scenario when the text is given less than five minutes before start of interpreting.

Keywords: simultaneous interpreting with text, survey, strategies, cognitive constraints and benefits

Edina ROBIN

Comparison of Revised Texts and Authentic Texts in Machine Translation

Abstract: Within descriptive translation studies numerous empirical studies have found that translations differ from non-translated texts, demonstrat-

ing certain generally observable universal features. However, corpus-based research do not normally take into account that their corpora most of the time include revised translations. These texts are not simply the results of the translator's transfer operations, but were also affected by the reviser's work. The question arises therefore, whether we should take into consideration the reviser's work on the examined translated texts when looking for the general characteristics of translation. Do revision procedures influence the general textual make-up of translations? And if the answer is yes, does revision reinforce the dominance of translation universals, or does it counteract their influence, adhering to the target language norms? In order to answer the above questions, we conducted computerised analyses on a multi-parallel revisional corpus of original English texts, their Hungarian draft translations and revised versions, comprising ten contemporary novels. The analyses included the examination of average sentence length, standardised type/token ratios, lexical profile and lexical density. The gained data were then compared to those of an additional corpus of ten novels written originally in Hungarian. The results show that revisers make the translated texts less redundant and richer in vocabulary. Moreover, the comparison of revised texts to original writings demonstrate that while revisers indeed bring the translated texts closer to the target language norms and optimise the textual make-up of the texts, at the same time revision seems to reinforce the presence of other universals, indicating that some of the phenomena attributed to the translation process may in fact belong to certain editing procedures present in translation and revision as well.

Keywords: corpus-based research, revision, translation universals, optimisation, editing

Judit SEREG

The Translation of Culture-specific Elements in *Friends*

Abstract: *Friends* has been one of the most popular and most successful comedy series in the history of the American television. The series was met with great success in Hungary, and its dubbing is an interesting subject matter because the translation of the first season was made in 1996 and that of the last season in 2004. Between the release of the first and the last season the television market in Hungary has undergone significant changes and the American culture got closer to the Hungarian. To test the proximity of two cultures we can study the translation of culturally bound expressions, a.k.a. realias. In the present study I examine how the translation strategies used for translating realias changed in the 8 years elapsed between the first and the last season of the series, and I also test how the translation strategies of realias can indicate the proximity of two cultures.

Keywords: audiovisual translation, realias, translation transfer operations, culture-specific elements

Útmutató a FORDÍTÁSTUDOMÁNY szerzőinek

Klaudy Kinga

Kedves szerzők!

Kérjük, hogy a Fordítástudomány számára benyújtott publikációkban az alábbi útmutatót kövessék:

1. A betűtípus legyen Times New Roman, 12-es fokozat.
2. A tanulmányok terjedelme általában 10–20 oldal (1 oldal 2500 leütés, a betűközt is beleszámítva).
3. A recenziók terjedelme 5–7 oldal (hosszú recenzió).
4. A szemlecek terjedelme 2–3 oldal (rövid recenzió).
5. A konferencia-beszámoló terjedelme a konferencia jelentőségétől függ, lehet hosszabb, értékelő beszámoló (5–7 oldal), de lehet rövid híradás is (1–2 oldal).
6. Minden tanulmánynak 150 szavas magyar és angol kivonata/absztraktja legyen, valamint 5 kulcsszót is kérünk magyarul és angolul.
7. Ne felejtjük el a tanulmány címét angolul is megadni.
8. A cím (alcímmel együtt) ne legyen hosszabb 10 szónál.
9. A tanulmányt tagoljuk alfejezetekre.
10. Az alfejezeteket decimálisan számozzuk (hármás mélységig).
11. Az első és második fokozatú alcímeket vastagítsuk, a harmadik fokozatú alcímeket kurziváljuk.
12. A bekezdéseket ne soremeléssel jelöljük, hanem 5–7 leütésnyi behúzással.
13. Minden hivatkozott név mellett legyen évszám.
14. Páros szerzők esetén ne kötőjelet, hanem *és*-t használjunk a szövegben, és vesszőt az irodalomjegyzékben.
15. Ha szó szerint idézünk, oldalszám is legyen (előtte kettőspont).
16. A 40 szónál hosszabb idézeteket elkülönítjük, fölötte és alatta sorkihagyást kérünk, balról behúzást. Nem kell kurziválni. Nem kell idézőjel.
17. Az elkülönített nyelvi példákat folyamatosan számozzuk. A szám gömbölyű zárójelben legyen. Az elkülönített nyelvi példákat nem kell kurziválni. A kurziválást a kiemelésre használjuk.
18. Az elkülönített nyelvi példák esetében fölötte és alatta sorkihagyást kérünk, balról behúzást.
19. Ha az eredeti nyelvű példa (1), a fordításai (1a), (1b) számot kapjanak, és ezen a számon kell rájuk hivatkozni a szövegben. Ez jobb, mint a *fenti példa* és a *lenti példa* emlegetése.
20. A nyelvi példa végén hivatkozzunk a korpuszra – legegyszerűbb beszámolni a szövegeket. A szerző és a fordító neve is megfelel oldalszámmal, ha a tanulmány végén a **Források** címszó alatt megadjuk a pontos adatokat.

21. A szövegen belüli nyelvi példákat kurziváljuk.
22. Aláhúzást ne használjunk, csak végső szükség esetén.
23. Minden ábrának és táblázatnak legyen száma és címe, az ábra vagy a táblázat fölött.
24. Az ábrákhoz, táblázatokhoz, nyelvi példákhoz mindig fűzzünk magyarázatot, előtte és utána is.
25. Az irodalomjegyzékben (**Irodalom**) minden névnek szerepelni kell, akit a cikkben említünk.
26. Az irodalomjegyzékben (**Irodalom**) ne szerepeljen olyan név, akit a cikkben nem említünk.
27. A szerkesztett köteteknél (pl. konferenciakötetek) mindig tüntessük fel a szerkesztő vagy szerkesztők nevét (In:).
28. Külföldi folyóiratnál a kötet megjelölése: Vol. 1. No. 1.; magyar nyelvű folyóiratnál: 1. évf. 1. szám.
29. Az oldalszámok között nagyköötőjel legyen: 123–153.
30. A nyelvi példák forrását külön jegyzék tartalmazza **Források** címmel.
31. A lábjegyzeteket általában kerüljük, csak akkor használjuk, ha pl. támogatót kell megjelölni, vagy a tanulmány alapjául szolgáló előadásra akarunk utalni.
32. Akkor is használhatunk lábjegyzetet, ha az idegen nyelvű idézet fordítását vagy a magyar idézet eredetijét akarjuk megadni. Ha azonban oldalanként 2–3 sornál hosszabb az idézet eredetije, helyezzük el inkább végjegyzetben **Jegyzetek** címmel.
33. Az internetes hivatkozások a szövegen belül szintén névvel és évszámmal történjenek.
34. Az irodalomjegyzékben lehet külön szerepeltetni az internetes forrásokat, mivel megtörésük gondot okoz. Aláhúzásra és színezésre nincs szükség.